KORZENSZKY RICHÁRD - SOMORJAI ÁDÁM

Magyar sorskérdések

ELŐADÁSOK A MAGYAR KULTÚRA ÉS NÉPESEDÉS KERESZTÉNY SZEMPONTJAIRÓL

RÓMA 1989

MAGYAR SORSKÉRDÉSEK

KORZENSZKY RICHÁRD osb - SOMORJAI ÁDÁM osb

MAGYAR SORSKÉRDÉSEK

Előadások a magyar kultúra és népesedés keresztény szempontjairól

RÓMA 1989

Készült Ugo Detti nyomdájában - Via G. Savonarola, 1 - I-00195 Roma

ELŐSZÓ

« Magyar sorskérdések » — ezt a címet adtuk ennek a két előadássorozatnak, amelyet két pannonhalmi bencés, Korzenszky Richárd és Somorjai Ádám tartott a Vatikáni Rádió magyar műsora keretében 1988/89-ben. A magyar kultúra és nemzet múltjáról, jelenéről és jövőjéről van szó: kultúránk keresztény gyökerei, a Biblia jelenléte, a transzcendencia kifejeződése (az ateista és szekularizált légkör ellenére), valamint a jelenlegi kulturális feladatok, pl. az ifjúság valláserkölcsi nevelése éppúgy « sorskérdés », mint a népesedési problémák, ezen belül is az abortusz súlyos csapása, illetve az etikai-vallási alapok hiánya, ami megint összefügg a szekularizálódással, a keresztény nevelés nehézségeivel, illetve a jövő kilátástalanságával.

Természetesen, a bonyolult kérdésköröknek csak néhány szempontját érintették az előadók, akik benne élnek a magyar valóságban: Korzenszky Richárd gimnáziumi igazgató és tanár volt a pannonhalmi bencés gimnáziumban (jelenleg főmonostori perjel); Somorjai Ádám pedig az erkölcsteológia és az egyháztörténet szakembere, főiskolai és gimnáziumi tanár. (Doktori disszertációját Rómában védte meg 1987-ben a születéskorlátozás-egyke problémaköréről).

Az itt közölt szövegek részben már megjelentek magyar folyóiratokban, részben a Vatikáni Rádió számára készültek. De a már korábban közzétett tanulmányokat is módosították a szerzők a rádióhallgatók igényéhez alkalmazkodva. (Az első közlések helyét a könyv végén megjelöltük).

Illyés Gyula 1939-ben próbálta meghatározni, ki a magyar. Szólt a magyarok nyelvrokonairól, a magyar mivolt nyelvi, kulturális és egyéb meghatározóiról, végül a lélekben *találta meg a lényegi meghatározót, és a* szabadság *iránti olthatatlan vágyban jelölte meg a* magyarság *lényegét. Ezek az elemek szükségesek — « nem sokaság, hanem lélek /*

s szabad nép tesz csuda dolgokat! » — *de nem elégségesek, hiszen minden nép vagy nemzet önazonosságának meghatározásához hozzátartoznak. A nemzetnek mint hazának tapasztalata, a tér és az idő koordinátáiba helyezve, egy közös föld (szülőföld) és egy közös, sajátos hagyomány (nyelv, kultúra) kettős fókusza körül kristályosodik ki. Lényeges a szülőföldhöz és a nemzeti hagyományhoz, kultúrához való kapcsolat. Márpedig — amint Korzenszky Richárd tanulmányai megmutatják — a magyar múlthoz, kultúrához elválaszthatatlanul hozzátartozik* a kereszténység; *nemcsak Szent István óta, hanem már korábban is alakította kultúránkat a keresztény hit. Ha II. János Pál pápa oly gyakran hivatkozik Európa keresztény gyökereire, ezt azért teszi, mivel földrészünk megújulását és egységét éppen az új evangélizálástól, a keresztény gyökerek « felélesztésétől » várja.* Teljes joggal beszélhetünk a magyar kultúra keresztény gyökereiről is.

A Magyarországon elindult társadalmi-gazdasági átalakulás, a demokratizálódás és az etikai megújulás nem nélkülözheti a keresztény egyházak, elsősorban is a többséget alkotó katolikusok « hozzájárulását »: ennek tudatában vannak a jelenlegi politikai vezetők is, akik számítanak az egyház közreműködésére. Az egyház viszont elvárja, hogy evangélizáló-nevelő működéséhez a szabad teret és a kellő eszközöket biztosítsák, és legyen vége nemcsak az « adminisztratív intézkedéseknek », hanem bizonyos jozefinista gyámkodásnak is. Ha az egyház valóban az állam egyenjogú partnere lesz, akkor lehetővé válik, hogy a nyilvános közvélemény előtt is hallathassa szavát a hierarchia éppúgy, mint a bázis, még olyan kérdésekben is, mint pl. a vallásügyi törvényhozás, a családpolitika vagy az abortuszra vonatkozó rendeletek. Ha a jövő nemzedék nevelése valóban a nemzet szívügye (mivel jövője függ tőle), akkor a már működő katolikus gimnáziumok tevékenységét könnyítik, segítik, nem pedig korlátozzák vagy nehezítik a hivatalos szervek; továbbá szabad működési teret biztosítanak a magyar kultúrában, a különböző szintű oktatásban és nevelésben, illetve beteggondozásban olyan fontos szerepet játszó (de 1950-ben betiltott) szerzetesrendeknek.

Befejezésül a II. Vatikáni Zsinat Lumen Gentium *kezdetű okmányának 13. pontjából idézek: « A föld összes*

nemzeteiben Isten egyetlen népe van jelen, minthogy ez a nép valamennyiükből toborozza tagjait: egy, a jellege szerint nem földi, hanem mennyei ország polgárait. [...] Krisztus Országa nem e világból való, ezért az egyház, vagyis Isten népe ennek az Országnak megvalósítása közben semmit sem vesz el egy-egy nép ideigvaló értékeiből, sőt ellenkezőleg: felkarolja és átveszi a népek tehetségeit, szellemi kincseit, hagyományait, amennyiben jók; éppen átvételükkel megtisztítja, erősíti és nemesíti azokat... » — *Maga Krisztus, a megtestesült Ige mutatott példát arra, hogy hogyan testesülhet bele a keresztény hit egy nép kultúrájába és hogyan lehetünk a földi haza polgárai, miközben Isten Országát keressük.*

1989. Húsvét.

Szabó Ferenc SJ

I.

KORZENSZKY RICHÁRD TANULMÁNYAI

1.

A magyar kultúra keresztény gyökerei

Magyarországon sok családban szokás: mielőtt fölvágják, megszegik a kenyeret, az édesanya vagy édesapa a késsel keresztet rajzol a kenyérre. Jele ez annak, hogy a kenyér nem csupán testi táplálék: a kenyérszegés közben ismerték föl az emmauszi tanítványok is Jézust. Vonaton, autóval utazva feltűnik az utazónak, hogy az utak mellett sokfelé keresztek vannak. És a városi magas házak között is mind a mai napig jelentős helyet foglalnak el a templomok, ég felé emelkedő keresztjeikkel.

Magyarországnak köze van ma is a kereszténységhez. Élnek hívő keresztények ma is Magyarországon. De a kereszténység gondolkodás-, mentalitásformáló hatása az élet számtalan területén kitapintható. Azoknak a megnyilatkozásaiban is, akik azt vallják, hogy nem tartoznak a keresztények közé.

Községek, falvak nevei hosszú idők óta őrzik a keresztény jelenlét, a keresztény kultúra nyomait.

A helységnévtárból néhányat hadd emeljek ki: Ágasegyháza, Almáskeresztúr, Alsószenterzsébet, Alsószentiván, Alsószentmárton, Apátfalva, Apátistvánfalva, Apátszállás, Apátvarasd, Bácsszentgyörgy, Bajaszentistván, Bakonyszentiván, Bakonyszentkirály, Bakonyszentlászló, Bánokszentgyörgy, Baranyaszentgyörgy, Bárszentmihályfa, Békésszentandrás, — Bogádmindszent, Bükkszenterzsébet, Bükkszentkereszt, Bükkszentlászló, Bükkszentmárton — és még nagyon hosszan sorolhatnánk a falu- és községneveket, amelyek általában a község védőszentjét mondják ki, vagy arra utalnak, hogy « egyházas » volt a falu, vagyis hogy templom állott ottan.

A magyar kultúra keresztény gyökerei és értékei... Ennek a témának a kifejtése föltétlenül megkívánja, hogy *néhány fogalmat* pontosabban meghatározzunk.

Az evangélium és a kereszténység közé nem lehet egyenlőségjelet tenni. A kereszténység mint jelenség azon-

ban szükségképpeni következménye az evangéliumnak, az evangelizációnak. Ahol az evangéliumot hirdetik, megjelenik ott a « kereszténység », amely magában foglalja a keresztény civilizáció alapelemeit. A kereszténység történelmi jelenség, vagyis végigkíséri az evangéliumnak történelmen átívelő útját. Vannak korszakok, amelyekben virágzását éli, vannak idők, amikor úgy tűnik, hogy hanyatlóban van. Nagyszerű gyümölcsei vannak, és — nem szabad elhallgatnunk — néha súlyos tévedések is kísérték (gondoljunk az inkvizicióra mint a kereszténységhez kapcsolódó jelenségre), melyek nincsenek földrajzi határokhoz kötve. (Vö. Arend Th. van Leeuwen: *Christentum in der Weltgeschichte,* Stuttgart-Berlin, 1966. 15. o.).

A *Gaudium et spes* kezdetű zsinati konstitúció hangsúlyozza, hogy « sosem szabad szemünk elől téveszteni: az egyház célja az evangelizáció, nem pedig az, hogy kultúrát teremtsen. Ha kultúrát alkot, akkor az evangelizáció által. » (*Gaudium et spes,* 58.). S világosan kell látnunk, hogy sosem volt független a kultúrától az örömhír. Jézus szavai (« *ipsissima verba* ») is kultúrához kötődtek. És az évszázadok során a keresztény írók megszámlálhatatlan kijelentései visszatükrözik a mindenkori kulturális környezetet, — meghatározott nyelvi és metafizikai strukturát tükröznek. S az ember gondolatkincse nem lehet semleges sem kulturális, sem ideológiai szempontból. (Vö. Charles Wackenheim: « Kirchliches Lehramt und Kultur ». In: *Kultur als christlicher Auftrag heute.* Styria, 1981.).

A magyar szellemi élet akkor született, amikor a magyarság megkeresztelkedett. A magyar kultúra lényegét tekintve keresztény kultúra (= a kereszténység hatására létrejött kultúra), nem pedig megkeresztelt, átkeresztelt kultúra (mint amilyen — megint csak leegyszerűsítve — a germán népeké).

A kereszténységgel való kapcsolatunkról tanúskodik nyelvünk jövevényszavainak egy sajátos rétege. A magyar nyelvnek a szláv nyelvekkel semmiféle rokonsága nincsen. A finn-ugor nyelvcsaládba tartozó a mi nyelvünk, rokonaink részben a Volga mentén, részben — ezek már távolabbi rokonok — Finnországban, azután a Lappföldön és Észtországban élnek.

Szláv jövevényszavaink között sok olyan van, ami a kereszténységre vonatkozik. Érdekes módon azonban ezek a szlávból (főként délszlávból) vett szavaink az *egyházi szervezetre*, az egyházi emberekre vonatkoznak, nem pedig a hit lényegére. Tevékenységekre, nem pedig lényegi tartalomra. Néhány jellegzetes szláv szavunk: kereszt (krist), keresztény (krestjan), bérmál (birmati), szent (svet), malaszt (milost), pap (pop), apát (opat), apáca (apatica), érsek (arsik), barát — « szerzetes » (brat), zsolozsma (sluzba), zarándok (strannik), zsidó (zidov), szövétnek (svetnik), karácsony (kracun).

A *finn-ugor* nyelvi rétegből származó, *hitre* vonatkozó szavaink a kereszténységnél jóval egyszerűbb vallási világról tanúskodnak. Van azonban egy másik csoportja jövevényszavainknak. A hitre vonatkozó ősi szavaink nagy része török eredetű. Magyar szavainkból — mellőzve a szláv kölcsönzés rétegét — akár egy egész bibliafordítás kitelne, ha nem számítjuk az egyházi méltóságokat, rendtartást, az ünnepeket. A magyarságnak a kereszténység Szent István korabeli felvétele előtt már mély élménye volt a hitéletről. A régtől ismert fogalmakat ez az új térítés csak új tartalommal tölthette meg. Olyan szavaknak, mint a búcsú, böjt, bocsánat, bűn, gyón stb. semmi keresnivalója nincs valamiféle sámánista hitben. De van értelme valamelyik világvallásban, például az iszlámban — vagy a kereszténységben. Tudunk arról, hogy a VII. században a Kaukázus térségében az onoguroknak püspökségük volt.

Annak a népcsoportnak, amelyik a Kárpát-medencében a IX-X. században végleges hazára talált, kapcsolata van az onogurokkal. A « magyar » népre a körülöttünk élő nyelvek olyan megjelölést használnak, amely az « onogur » népnévből származik: ungar, ongr, venger, hungarus, hungaryan, ungarese stb.

Szent István már uralkodása kezdetén térítő papokat kért az aszketikus, Cluny szellemében megújult nyugati egyházaktól. A Szentföldre menő zarándokok útja is hazánkon át vezetett. Ők, akik Németföldről, a Rajna mentéről, Franciaországból jöttek, nem terjeszthették el kereszténységünk szláv szókincsét. Sem Géza fejedelem, sem István király alatt nem volt olyan korszak, amikor kimutatható lenne a magyarság megtérítésében egy déli szláv korszak. S érdekes, hogy a X-XI. századi magyar sírokban talált

kereszt-ereklyetartók kivétel nélkül a bizánci (bolgár) körből származnak... Tudósok arra gondolnak, hogy a szlávmagyar érintkezés nem a X. században kezdődhetett, hanem jó kétszáz évvel korábban már (az avar kori onogur magyarok és a délszlávok között). (Vö. László Gyula: *A « kettős honfoglalás »*. Bp. 1978.).

Témánk szempontjából mindenképpen fontos: a magyarság a kereszténységgel nem egyetlen hullámban, nem egyetlen térítő tevékenység következtében találkozik. A kereszténység fogalomkincsére bukkanhatunk őseink között már az államalapító-egyházszervező, ezért apostoli királynak is nevezett Szent István előtt (a XI. századnál korábban).

Fontos azonban még egy tény: a kereszténységgel a magyarság nem csupán a nyugati térítők közvetítésével találkozott, hanem a bizánci kereszténység is megérintette őket. A bizánci kereszténység jelenlétét régi helyneveink közül is több tanusítja, a legszembeötlőbben talán a mai Dunaújváros helyén volt Dunapentele: Szent Panteleimon kolostora állhatott itt.

Az is tény azonban, hogy a nagy egyházszakadás a magyarokat már a nyugati oldalon találta. Sajátos geopolitikai és kulturális helyzetkép alakul ki: a mi déli és keleti nyelvhatárunk egyben a középkori Európa talán legélesebb és legtartósabb kulturális határa volt, ami megakadályozta a lovagi műveltség továbbterjedését éppúgy, mint a reneszánszét és a humanizmusét, majd a reformációét. A nemrég még keletről jött magyarság nyugati nép lett.

Ki a magyar? — tehetjük fel a kérdést, amikor a magyarság és kereszténység kapcsolatáról, kultúránk keresztény gyökereiről beszélünk. Nem csak az, akinek ősei a honfoglalókkal együtt érkeztek Ázsiából. « Egy népet nem a testi hasonlóság, hanem a közös múlt, a hasonló gond, az egy haza levegője egyesít s választ el egy más multú és más jelenű néptől » — mondja a magyarság sorsával, kultúrájával sokat foglalkozó, már nem élő költő, Illyés Gyula. Közös múlt: a finn-ugor rokonságunk, nyelvünkben, mozdulatainkban, dallamainkban megőrzött ősi kultúránk. Hozzátartozik a történelmünket meghatározó tények emléke: a honfoglalás, az államalapítás, Szent István, a tatár-

dúlás, Mátyás király, a mohácsi vész, az ország három részre szakadása, a szabadságharcok — és azok bukása. Magyar az, aki ebben a történelmi szituációban, az adott földrajzi keretek között közösséget tud vállalni az egyazon nyelvet beszélőkkel — és feladatot tud vállalni, hogy a jövőjét építse.

Milyen területeken érhető nyomon a kereszténység hatása kultúránkban? Csak akkor tudunk gondolatmenetünkben előbbre lépni, ha nem bonyolódunk bele a kultúra különféle értelmezéseibe. Kultúrán értjük most mindazt, ami emberi értékek megvalósulásaként jelentkezik az életben.

Mindenek előtt érdemes megállni az államalapítás idejénél. Az a tény, hogy István király II. Szilveszter pápától kér koronát, kifejezésre juttatja a magyar államiság kezdeteinek és a kereszténységnek az összefonódását. Györffy György írja: « Jóllehet minden törvény adott társadalmi viszonyok között egy ideális vagy annak vélt jogrend elérése érdekében készült, a törvényhozónak mindig módjában áll egyéniségét, politikai törekvéseit és a kormányzásban követett gyakorlatát kifejezésre juttatni. Istvánban e három tényezőt egységbe fogta tudatosan vallott világnézete: a keresztény ideálok utáni törekvése. Törvényeit a korabeli törvényekkel összehasonlítva azt látjuk, hogy általában a kor törvényhozásának szigorát tükrözik, mindamellett több vonatkozásban humánusabbak voltak a korabeli törvényeknél. » (*István király és műve.* Bp. 1977. 274-5. o.).

A koronázási szertartás magába sűríti a kora középkori államelmélet lényegét, a *regnum* és *sacerdotium* egybefonódását. Eszerint a királyság és az egyház (papság) oly mértékben egymásra van utalva, hogy egyik a másik nélkül nem állhat meg; a királyság az egyház világi támasza, az egyház pedig a királyság erkölcsi-ideológiai támasza. Természetesen az uralkodó egyéniségétől függött, hogy mennyiben támogatta az egyházat alapítványokkal, adományokkal, mennyiben támaszkodott az egyházra és mennyiben követte tanításait uralkodása közben. István e tekintetben az eszményt közelítette meg; a koronázáskor elhangzottakat életre szólóan komolyan vette, és a fiához intézett *Intelmek*ben több helyen a koronázási szertartásban foglaltakat visszhangozta. (Vö. Györffy, *i.m.* 161. o.).

Szent István fia, Imre herceg számára erkölcstanító könyvecskét szerkesztett. Szövegét tudós klerikus írhatta. Ez a magyarországi pedagógiatörténet első nevelési célzattal készített írásműve (1013-1015 között). Ebben fia lelkére köti, hogy őrizze meg hűségesen a katolikus hitet, becsülje az egyházi és világi tisztviselőket, legyen igazságos és türelmes az ítélethozatalban. « Kérlek, megparancsolom, hogy mindenütt és mindenekben a szeretetre támaszkodva ne csak atyafiságodhoz és rokonságodhoz, vagy a főemberekhez avagy a gazdagokhoz, a szomszédhoz és az itt lakóhoz légy kegyes, hanem még a külföldiekhez is, sőt mindenkihez, aki hozzád járul. Mert a szeretet gyakorlása vezet el a legfőbb boldogsághoz... » (*Intelmek*, X.).

Az államalapító és egyházszervező király tíz püspökséget létesít, valamint kolostorokat alapít a bencések számára. Szükség van arra, hogy legyenek központjai az új hit terjesztésének. Kiemelkedő szerepet játszott a 996-ban, Géza fejedelemtől alapított Szent Márton apátság, Pannonhalma. A szerzetesek itteni letelepítésének egyik fő indoka az 1001-ből keltezett alapítólevél szerint: « *pro incolumitate regni* », — tevékenykedni az országért.

A kolostorokban — így Pannonhalmán is — már az alapítástól kezdve minden valószínűség szerint működött iskola. Mór pécsi püspök jegyezte föl — aki latin nyelvű legendát írt a Zobor-hegy két szerzeteséről, Zoerardról és Benedekről —, hogy « *puer scholasticus* », azaz iskolás gyerek volt a Szent Márton hegyi kolostorban. A szerzetesek a kor európai műveltségét mentik át a kolostorok falai közé. A kolostori iskolákon kívül adataink vannak káptalani iskolákra is (Esztergom, Csanád, Székesfehérvár). (Vö. Mészáros István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között*. Bp. 1981.) Itt megismerkednek a fiatalok a grammatica és a musica elemeivel, olyan ismereteket szereznek, amelyek papi-lelkipásztori feladatok közvetlen elvégzésére teszik őket alkalmassá.

István király rendelkezéséből minden tíz falunak templomot kellett építenie. A püspököknek kötelességük, hogy gondoskodjanak saját egyházmegyéjükben a szertartásokhoz szükséges könyvekről, s ugyancsak az ő kötelességük papokat képezni és felszentelni a plébániák számára. A falvak tulajdonképpeni vezetői ettől az időtől kezdve sok évszáza-

don át a széles körű népművelő szerepet betöltő falusi papok lettek. Ők maguk is közreműködtek az oktatásban.

Miért is voltak fontosak az iskolák? Nem csupán azért, mert az oktatás-nevelés (a szoros értelemben vett iskolai munka) folyt keresztény szellemben. Az iskolán kívüli tevékenység is rendkívül fontos. A templomi éneklés gyakorlata is mutatja, hogy egy közös európai hagyomány sodrában állt benne a magyarországi művelődés. Ennek egy jellegzetes példája: 1971-ben talált kottacsomó. A XIV-XV. század fordulója körül énekelhettek belőle magyar iskolások, akik valamelyik — a lengyel határhoz közel eső — városunkban tanultak. Ebben található a legelső írásban ránk maradt magyar nyelvű iskolás ének tananyag, a legelső ma ismert magyar nyelvű egyházi népének. Dallama is ismerős a korabeli forrásokból. Európa-szerte ismert vallásos népének volt ez a húsvéti dal:

« *Krisztus feltámada*
mind ő nagy kínjából!
Azon mi is örülünk,
Krisztus legyen reményünk!
Kirelejszon! »

A magyar szöveg mellett ugyanennek az éneknek a lengyel, német és cseh szövege is olvasható az említett kéziratban. (Vö. Mészáros István: *Az iskolaügy története...* Bp. 1981. 150. o. Rajeczky Benjámin: « Több szólamú zenénk emlékei a XV. század első feléből ». *Népzene és zenetörténet.* Szerk. Vargyas Lajos. I. Bp. 1972. 63-109.).

Röviden — ha már énekes anyagot említettünk — érdemes megemlíteni, hogy miként Európa más országaiban is, úgyanúgy nálunk is jelentős szerepe volt a *gregorián* éneknek. A magyar népzene gyökerei Keletre nyúlnak visszsza. De a gregorián ének hatása régi népdalaink között is kimutatható: pl. a VI. modusú « *Gloria Patri* » dallama él a « Szivárvány havasán felnőtt rozmaringszál... » kezdetű énekünkben. A szakirodalom bőséges példaanyagot tud szolgáltatni. Másfelől pedig érdekes, hogy egy egészen ősi dallamú énekünk szövegének központi motívuma (« fölszállott a páva... ») — a páva, motívumtörténeti kutatások bizonyítják, hogy keresztény forrásra vezethető vissza (lásd Móser Zoltán tanulmányait). Az ilyen tények azt mutatják,

hogy sajátos módon ötvöződik kultúránkban a keresztény tartalom az ősi magyar formavilággal, illetve fordítva is: a keresztény kultúra formavilága (mint ezt a gregorián dallamkincs esetében láttuk) szervesen illeszkedik kultúránkhoz.

Mind az ún. « népi », mind pedig az ún. « magas » kultúra világosan mutatja, hogy a magyarság és a kereszténység szervesen egybefonódott az évszázadok során. Ha *népszokásainkat* tekintenénk át, azonnal láthatnánk, hogy legtöbbjük a kereszténység ünnepköreihez kapcsolódik. Bár nem ritkán olyan elemekkel is találkozunk bennük, amelyek régmúlt időszakok kereszténység előtti rétegeiről tanúskodnak (mint például a karácsonyi « regölés » varázsige-jellegű, jót-életet kívánó versei). Egyes vidékek népviseletében az asszonyok ruházatának színe *a liturgia színvilágához* igazodik: megtalálható benne az évközi idő zöld színe, a böjti időszak lilája, a pünkösd piros színe (például a nyugatmagyarországi Rábaköz viseletében). A « jeles napok » köré csoportosuló szokások szövegei között sok olyant találunk, amelynek forrása vagy ihletője közvetlenül a liturgia. A karácsonyi betlehemezés szokása napjainkig eleven. Újabban a szekularizált társadalom is rádöbben arra, hogy ezeknek a megsemmisülése az egyetemes magyar kultúra kára lenne. Az elmúlt években egyre nagyobb hangsúlyt kapott ezeknek az emlékeknek fölélesztése. Rádióban, televízióban rendszeresen találkozhatunk ezekkel a gyökerében keresztény eredetű kincsekkel.

Mint szerte Európában, nálunk is liturgikus gyökerei vannak a *színjátszásnak*. Már a XI. századból, a Győri *Pontificale*ból ismerünk egy háromkirályok-játékot, a *Tractus Stellae*-t. Húsvétkor egy Krisztus feltámadását megjelenítő misztériumjátékot adtak elő, « *quem queritis* » szavakkal kezdve. Ez megtalálható már a XII. században az ún. Codex Albensis-ben, valamint a Pray-kódexben. Passiójátékokról van adatunk már a XV-XVI. századból.

Csupán az érdekesség kedvéért hadd ugorjunk ismét nagyot az időben: napjaink legnépszerűbb színpadi darabjainak is van köze a passió-témához. A « *Csiksomlyói passió* » rendkívüli népszerűségét mutatja a látogatók, nézők igen nagy száma (a budapesti Nemzeti Színház társulata óriási sikerrel szerepelt vele 1987 elején Kölnben is). Markó Iván, a Győri Balett vezetője « *Jézus,*

az ember fia » címmel készített egy sajátos darabot a keresztjét fölvevő és vállaló Emberfiáról. (Sikerét megintcsak alig lehet leírni: a budapesti Sportcsarnokban volt a bemutató, és az előadások szinte liturgikus ünnepet teremtettek a jelenlévők számára). A magyarországi operairodalomnak nagy eseménye volt Szokolay Sándor « *Ecce homo* » című passió-operája bemutatója 1987 januárjában. A szövegkönyv Nikosz Kazantzakisz regényéből készült, címe: *Krisztus újra-megfeszítése* (görögül: « *Ho Krisztosz Xanasztavrónetai* »). A mű sokféleképpen értelmezhető. De a legfontosabb réteg mindenki számára jelenvaló és érthető: a krisztusi élet-áldozatból származik az élet.

A sok kínálkozó rész-terület közül hadd emeljük ki röviden a *képzőművészeteket*. Természetes, hogy a kereszténység megjelenése mindenütt létrehozta a művészi alkotásokat is: templomok, képek, szobrok hozzátartoztak a kereszténység tartalmának érzékelhető megjelenítéséhez. Virágzó középkori keresztény képzőművészetünkről tanúskodik az esztergomi Keresztény Múzeum anyaga, és azok a középkori templomaink, amelyek túlélték a történelem viharait (főként a török dúlását). Ezek a templomok — kevés kivétellel — a mai Magyarország határain kívül vannak. Barokk kori képzőművészetünket a legkisebb falvaktól kezdve városainkig szinte mindenütt megtaláljuk: mennyezetfreskók, oltárképek, az oltárok emelvényeit díszítő szobrok (nagyon gyakran ott látjuk az apostolok mellett szent királyainkat, Istvánt és Lászlót, és az újkori szerzetesrendek alapítóit, a barokk spiritualitás meghatározó egyéniségeit. A nagyszombati jezsuita templom mellett érdemes megemlítenünk a győri volt jezsuita templomot, a kelet-magyarországi Nyírbátor templomát a híres Krucsay-oltárral, Jézus szenvedéstörténetének lenyűgöző művészi megjelenítésével, az egri minorita templomot — és hosszú-hosszú sorban következhetnének itt néven nevezve a műalkotások.

Mai képzőművészeink — az elhunyt Kondor Béla sokféle feszület-ábrázolásaira, Kovács Margit csodálatos festett kerámia Madonnáira, Borsos Miklós feszületeire, Udvardy Erzsébet táblaképeire, Szőllősi Enikő szent-ábrázolásaira gondolhatunk — a keresztény gondolatvilág sodrása alól nem tudják kivonni magukat. A régebbiek közül nem szabad megfeledkeznünk Csontváry-Kosztka Tivadar nagy hatású, bibliai ihletettségü képeiről, vagy a múlt századi magyar festészet nagy alakjának, Munkácsy Mihálynak « *Ecce homo* »-járól.

A keresztény értékek forrása minden korban a *Biblia* volt. Az igehirdetés kultúra-teremtő volt. Igehirdetőink munkássága során kialakult egy sajátos irodalom, a latin nyelvű forrásokból megszületett már az első időkben a magyarnyelvűség. Magyar nyelvű irodalmunk kezdetei elválaszthatatlanul egybefonódnak a szerzetespapok munkásságával. Első összefüggő prózai nyelvemlékünk egy « Halotti beszéd », első verses emlékünk egy Mária fájdalmát megéneklő « *Stabat Mater* » jellegű himnusz. Bibliafordításaink döntően meghatározták a magyar irodalmi nyelv fejlődését: a XVI. századból a protestáns Károli Mihály bibliafordítása, illetve nem sokkal későbbről a katolikus — jezsuita szerzetes — Káldi György fordítása. Régi költészetünkben léptennyomon találkozunk zsoltárparafrázisokkal, így a Lengyelországot is bejárt Balassi Bálint versei között is csodálatos zsoltárátköltések vannak (XVI. század).

A biblia, legenda- és himnuszfordítások sajátos módon éltek tovább a nép ajkán, szájhagyomány formájában, népköltészet módjára. A népi könyv-kultúra, írás, olvasás évszázadokon át szinte kizárólag ebből az épületes hagyományból táplálkozott. (Lásd: Bálint Sándor: *A magyar vallásos népélet kutatása.* Kézirat, 12. o. Idézi: Erdélyi Zsuzsa, *Parasztbiblia*, 32. o. Bp. 1985.) A Bibliát szájhagyomány útján is közvetítette a népi vallásos gyakorlat. Nagyobb ünnepeken, karácsonykor, húsvétkor családi körben sok helyütt szokás megemlékezni az ünnep eredetéről. Idősebb családtagok az ünnep estéjén felelevenítik Jézus születésének történetét, a Szent Család menekülését, Jézus szenvedéseit, halálát. Rítus és mítosz egymásba fonódásának különösen szép példája ez. (Vö. Lammel Annamária-Nagy Ilona: « *Utószó a Parasztbibliához* ». 1985. 553. o.).

Költészetünk napjainkig át van itatva a Biblia elemeivel. Felhasználnak egyes motívumokat (Kain, Noé, Ararát, Jób, a tékozló fiú, a betlehemi születés, Golgota, feltámadás, emmauszi út, háborgó tenger stb.). Nem ritkán pontos idézeteket találunk, vagy közvetett utalásokat — a verembe esettség állapotára (a próféta), a keresztrefeszítettségre, a júdási árulásra stb *. A Biblia nélkül nem érthető mai

---

* Lásd erről következő tanulmányomat.

irodalmunk sem. Mert állandóan változó világunkban éppen a Biblia által közvetített értékek tűnnek mindenki számára egyértelműen idézhetőknek. Ezek azok a motívumok, amelyek kapcsolatot teremtenek a különböző korokban élt emberek között: mert az emberi szituációk mindig ugyanazok. És az ezer évvel ezelőtt megkezdett igehirdetés olyan kincs birtokába juttatta a magyarságot is, amelynek segítségével ma is szinte mindenki számára lehetséges az élet értelmes leélése. Érdemes megjegyeznünk, hogy a vallásosság nem idegen ma sem a magyarságtól, bár a történelmi viharok nagyon megtépázták a hit egységét.

A kultúra hordozói: személyek, közösségek. Műveket hoznak létre, melyek közvetíteni képesek a személyek-közösségek értékvilágát. A képzőművészetek, a zeneművészet, az irodalom és a különböző szaktudományok mind sajátos értékrendet hordoznak. Vannak az élő kultúrának intézményei, — ezek között « nem specializálódott » intézményeknek mondhatjuk a családot, a települést, a munkahelyet, az egyházat. Szakosodott intézményrendszernek nevezhetjük a tudományos intézményeket, a színházat, mozit hangversenytermet, múzeumokat, kiállítótermeket. Ide tartozik a könyvkiadás, a rádió és a televízió is. Szekularizált világban élünk. A kereszténység értékrendje a pluralista társadalomban az értékek piacán csupán egy a lehetséges értékek között. Nekünk, kereszténységnek nagy gondot kell fordítanunk arra, hogy a meglévő — bár szűkös — intézményeink kultúra-közvetítő funkciójukat a lehető legjobban lássák el. Törekednünk kell arra, hogy jelen legyünk a világban, és jelenlétünk hiteles, tiszta, igazán evangéliumi legyen.

Szent István legendájában olvassuk, hogy halála előtt szent királyunk országát Mária oltalmába ajánlotta. A történelem számtalan példája mutatja, hogy népünk Kelet és Nyugat határán eszmeáramlatok és kultúrák szintetizálója lehetett, ugyanakkor ütközőpontban is állott. Barokk kori nagy eposzunk, Zrinyi Miklós *Szigeti veszedelem* című hőskölteménye (*Obsidio Szigetiana*, 1646) a török Szulimán elleni harcról szól. Dédapja hősiességét énekli meg. Zrinyi és a törökkel szemben harcoló védősereg olyan közösséget képvisel, amely összeforrott, amely egységes és erkölcsös, — ellentéte mindannak a süllyedésnek, ami az egész nemze-

tet jellemzi. Így méltóvá válik arra, hogy Isten csodás módon beavatkozzék a történelem folyásába. Zrínyi halála lesz az engesztelő áldozat, amely végül a magyarság javára billenti a harc mérlegét. A szigeti hős Zrinyi ebben az értelemben Krisztus követője. Hősi halála « *Imitatio Christi* ». Egyénisége megtestesíti a Krisztus katonája, az athleta Christi eszményképet. Megfogalmazza a költő: harcolni keresztény hazánkért kell. Magyarország — nemzetünk nagyjainak felfogása szerint — Európa védőbástyája a törökkel szemben. A kereszténység védelmezője a pogánysággal szemben.

Történelmünk során sokszor kísértett a hamis öntudat veszélye. Ez számunkra már a múlté. De keresztény meggyőződésünk, az evangélium hirdetése — « *importune, opportune* » — természetesen együtt jár azzal, hogy biztosak vagyunk benne: ma is van mondanivalónk a szekularizált világban. Egy terjedőben lévő nihilizmussal szemben a keresztény értékek magát az életet jelenthetik. Gondoljunk csak az egyre gyarapodó olyan életet pusztító jelenségekre: mint pl. az öngyilkosság, alkoholizmus, kábítószerélvezet, abortusz, családok szétesése stb. A keresztények kultúrája — a keresztények által megteremtett műalkotások hozzáférhetők és üzenetet közvetítenek. Kultúrát létrehozni és képviselni annyit jelent, mint egy sajátos, érthető nyelven kommunikálni — nem pedig elzárkózni. Babits Mihály, a két világháború közötti magyar irodalom egyik legkiválóbb és legmélyebb katolikus gondolkodója így tesz hitvallást: « Én katolikus vagyok; azaz hiszek a nemzeteken felülálló, egész világnak szóló katholikus igazságban! Másszóval: hiszek i g a z s á g b a n , mely túl van a politikán, életünk helyi és pillanatnyi szükségletein: az én egyházam nem nemzeti egyház! » (*Örökkék ég a felhők mögött*).

Magyar keresztény ember ebben a szellemben óhajtana kultúrát őrző és kultúrát teremtő munkát végezni, aminek tiszta forrása csakis az evangélium lehet.

2.

A Biblia a magyar költészetben

Az *Új Írás* 1986. áprilisi számában Vészi Endre « A megtöretés fokozatai » című költeménye olvasható. « Bizony mondom nektek hogy rendkívüli / önmegtartóztatás kell ahhoz / amit líraian rádöbbenésnek nevezünk... Bizony mondom nektek ti bennünket elviselők / nekünk se könnyű titeket elviselni... a távoli múltban mi is megláttuk az ígéret földjét / de Mózes a fényverte hegyfokon maradt / kegyetlen istene ítéletével... » Majd néhány oldallal továbblapozva Ágh István versével találkozunk, címe: « Isteni altató », benne a « zord Atya » szókapcsolat, — az Atya az Istenre vonatkozik. Bella István szonettje, a « Mese a szóról és a kőről » ugyanebben a számban a következő szakasszal zárul:

> « *És mászva az atomok közt, a csillagokon átnyúlva*
> *egymás szívszerinti arcát kezdte tanulni*
> *kő-szájjal, durung-kézzel Káin és Ábel.* »

Marsall László versében, « Az idők virradatán » címűben, ugyanebben a folyóiratszámban az első sor: « Amikor megszólal az *ember fia,* akit az apja sose hallott, sose látott... » mintha átértelmeződne az utolsó sort olvasva: « A létezés tétovázása — apa és fiú — fiú és apa — / félig volt kezdete az igazi *Genezisnek.* »

Az 1986. márciusi *Látóhatár* Zalán Tibor « Újszülöttköszöntő » című költeményét közli: « Pásztorok Jó Pásztorok / Nagy tüzeket gyújtsatok / Megszületett a Kis Gyermek / Kit Bölcsőbe most emelnek / Mellette áll nézi Sára / Könnyét könnyein át látja... » Kányádi Sándor költeménye, « A bujdosni se tudó szegénylegény éneke » — ugyancsak a *Látóhatár*ban — így fejeződik be: « Kelendő a burkus / hát vigyék ha adják / várjuk mint a holtak / az ítélet napját. » Pálos Rozita « Éjféli könyörgés »-ét hadd idézzem — ugyanebből a folyóiratból — teljesen:

« Jaj, ne hagyj el Istenem
Kívüled már senki nem
Gondol árva énvelem.
Mint szarvas a friss vizet
Vágyom tiszta közeled.
Sírásomnak adj nevet!
Életem oly idegen,
Koporsószeghidegen
Jár ki meg be szívemen.
Csontig ért a fájdalom
Érdemelten — jól tudom,
Minden cseppjét vállalom,
Mégis arra kérlek én,
Leplezetlenül szegény,
Enyhítsen a jó remény:
Országod jön így felém. »

Ennyi bevezetőből azt sejthetjük, hogy az irodalomban (bár példáink csak a költészet köréből valók) így vagy úgy, a felszínen, külsőségekben vagy néhol a mélyebb rétegekben, kitapintható a legmaibb mában is a Biblia hatása. Vállalkozásunk vakmerőséggel határos: egy csaknem kétezer éves szövegnek, szöveggyűjteménynek, amely részleteiben néhol majd háromezer esztendős múltra tekint vissza, egy olyan szövegnek, amely a legelterjedtebb könyv a világon, fölmérhetetlen a hatása. Tudjuk jól, hogy nem szakítható ki joggal egyetlen verssor sem a költemény egészéből, — a költemény a kötetből; a kötet az életműből. Mindenki magán viseli kortársainak bélyegét, és gyökereit a múltba ereszti. Összefüggéseket, hatásokat, témák, motívumok továbbélését kutatni évtizedek módszeres, szorgalmas, elmélyült munkájával lehetséges. Vállalkozásom elsősorban középiskolai tanári munkámra támaszkodik: részben mert lehetőségeim korlátozottak, részben pedig azért, mert úgy vélem, hogy a téma iránt érdeklődők középiskolai konkrét ismereteire számíthatok.

Arra a bizonyára felvetődő konkrét kérdésre, hogy miért nem szólok X-ről vagy Y-ról, válaszom jóelőre: választásom meglehetősen önkényes, esetleges — és mindenről egyszerűen nem lehet szólni. Szándékom azonban, hogy nem foglalkozom olyan művekkel, alkotókkal, amelyek / akik a közfelfogás szerint a « vallásos irodalom » több szempontból

megkérdőjelezhető kategóriájába tartoznak. Figyelmünket azonkívül elsősorban a magyar irodalom felé fordítjuk.

Kísért annak a veszélye, hogy « szépirodalmi bibliai példatár »-hoz gyűjtsünk anyagot témánk — a « Biblia az irodalomban » — kidolgozása kapcsán. Kísért a felületes tallózás lehetősége is — mindenből valamit, az egészből végül is semmit: *ex omnibus aliquid, ex toto nihil.* Vagy elveszünk az apró, érdekes részletekben, — vagy általánosságoknál maradva szövegektől független megállapításokat teszünk. Irodalmi lexikonok segítsége zsákutcába vezetőnek látszik: ha kézbe vesszük pl. Elisabeth Frenzel *Stoffe der Weltliteratur* c. munkáját [1], az adatszerűségében szinte áttekinthetetlenül bő anyag elriaszt (Lásd pl. a következő szócikkeket: Kain und Abel, Adam und Eva, Hiob, Jesus, Johannes der Täufer stb.) Ami bennünket elsősorban érint: hogyan és miért él tovább a Biblia a kereszténység kialakulását követő időszakban; s főként a következő: miért van jelen ma is megszámlálhatatlan formában és szinte feltérképezhetetlen módon napjaink irodalmában.

« Azért lettünk megteremtve, hogy a paradicsomban éljünk; a paradicsomnak az volt a rendeltetése, hogy minket szolgáljon. A mi rendeltetésünk megváltozott; de arról nincs szó, hogy ez történt volna a paradicsom rendeltetésével is... » — írja F. Kafka (*A per*). Az emberi élet lényegéről van itt szó — s minden valódi irodalom ezt a kérdést érinti. Élet és halál, jó és rossz, szép és rút, igaz és hamis, szent és bűnös olyan kategóriák, amelyek elől kitérni valamire való irodalmi alkotás képtelen. Ionesco mondja, hogy nincs igazán nagy művészet vagy irodalom, amely ne vallási vagy metafizikai forrásokból táplálkoznék, mivel nem létezik nagy művészet anélkül, hogy ne vesse föl a végső okok problémájának kérdését [2].

---

[1] *Ein Lexikon dichtungsgeschichtlicher Längsschnitte,* Kröner Verlag, Stuttgart, 1962.

[2] Eugène Ionesco: « Heimatland Mitteleuropa », *Die Furche* 1986. márc. 21. 12. o.

Az elveszett paradicsom metaforája, bibliai képe magyar nyelvű szépprózánk legelső emlékében, az 1200 körül írt Halotti beszédben központi elem.

> « Látjátuk feleim szümtükkel, mik vogymuk. Isa pur és homuu vogymuk. Mennyi milosztben terümtevé eleve miü isemüköt, Adámut és odutta vola neki paradicsumut házoá... » — Mai értelmezéssel folytatva: « És a paradicsomban való minden gyümölcsből, monda neki, hogy éljen, csupán egy fa gyümölcsétől tiltá el. De mondá neki, miért ne egyék. 'Bizony amely napon eszel azon gyümölcsből, halálnak halálával halsz.' Hallá holtát az ő teremtő Istenétől, de feledé. Engede ördög intésének és evék azon tiltott gyümölcsből. És azon gyümölcsben halált evék... »[3].

Mi is történik itt? Egy prédikáló pap a temetési gyülekezetnek elmondja, elmondva magyarázza a Teremtés könyvének részletét, Ádám és Éva históriáját, a bűnbeesést és következményeit — a halált. Idézése nem szószerinti, hanem tartalmi; a temetésre egybegyűltek számára az elmondottak nem ismeretlenek; természetes kapcsolatban vannak azzal a világgal, amelyre a beszédbe beleágyazott szöveg vonatkozik.

Izgalmas volna nyomon kísérni csupán ezt az egyetlen motívumot, az elveszett paradicsomot, Ádám és Éva alakját irodalmunkban napjainkig. Maradjunk azonban még a kezdeteknél; villantsuk föl egy pillanatra az Ómagyar Mária-siralmat. Miről szól? Az anya fájdalmáról: a Fájdalmas Anyáról. Az Újszövetség legdrámaibb jelenete a keresztrefeszítés, a remények kegyetlen megsemmisítése. A kereszt alatt Mária; a Test levétetik a keresztről, a fájdalom felfakad az Anya szívéből. A bibliai jelenet továbbköltése ez a vers, — s ami témánk szempontjából különösen is érdekes, találunk benne hivatkozást — ha nem is szószerinti idézetet egy újszövetségi szakaszra. « Ó igaz Simeonnak / Biztos szava ére / Én érzem e bútőrt / Mit valamikor igére... » A gyermek Jézust bemutatják a törvény előírása szerint a templomban. « Simeon megáldotta őket, és így szólt anyjához, Máriához: 'Ő sokak romlására és sokak feltámadására

---

[3] *Régi magyar olvasókönyv*, Tankönyvkiadó, Bp. 1977. 93. o.

lesz Izraelben, jel lesz, amelynek ellene mondanak — a te lelkedet is tőr járja át —, hogy sokaknak kiderüljenek a titkos gondolataik'. » (Lk 2,34-35.)

Magyarnyelvű irodalmunk legelső példái világosan mutatják a szentírási szövegek hatását. A keresztény közegben, amelyben természetes a Biblia ismerete — vasárnapról-vasárnapra olvassák a templomban, s a latinul nem értők számára magyarázzák —, nem tűnik idegen elemnek a közvetett idézés vagy a parafrázisszerű átköltés. Még mielőtt továbblépnénk, célszerűnek látszik, hogy ezen a ponton elgondolkodjunk a Biblia továbbélésének módozatairól, formáiról. Döntő jelentőségű volt az anyanyelvre fordított bibliai szövegek megjelenése, s ez — a részletek vitáját hagyjuk a szakértőkre — nem kizárólagosan a protestantizmus vívmánya. Sylvester János disztichonjai Újtestamentumának bevezetéséhez (1541) csodálatosan szép parafrázisát adják a Zsidókhoz írt levél bevezető mondatainak: « Azelőtt Isten a próféták útján több alkalommal és többféle módon szólt őseinkhez. Ebben a végső korszakban Fia által beszélt hozzánk... » (Zsid 1,1-2).

Próféták által szólt rigen néked az Isten,
Azkit igért, ímé, vigre megadta fiát.

.....

Az ki zsidóul és görögül, és vigre deákul
Szól vala rigen, szól néked az itt magyarul...

« *Súlyos mint a zsoltár* »

A magyar nyelvű szentírásfordítások szerepe fölmérhetetlen. Az élethelyzetek, amelyek a Bibliában olvashatók, visszhangra találnak; minden igehirdetés lényege, hogy a hallgatók megszólítva, szíven-találva érezzék magukat; bennük visszhangozzék tovább a szentírási mondanivaló.

« Tebenned bíztunk eleitől fogva,
Uram, téged tartottunk hajlékunknak.
Mikor még semmi hegyek nem voltanak,
Hogy még sem ég sem föld nem volt formálva;
Te voltál és te vagy erős Isten,
És te megmaradsz minden időben. »

Szenci Molnár Albert zsoltárai, bár fordítások, önálló költemények mégis. Az énekes gyakorlat napjainkig fenntartja őket; sokféle formában, közvetve vagy közvetlenül felbukkannak utalások zsoltárokra. « Mikor láthatlak újra, nem tudom már, / ki biztos voltál, súlyos, mint a zsoltár » — írja Radnóti a « Levél a hitveshez » című, felejthetetlenül szép vallomásában.

Álljon itt első példának a 41. zsoltár:

« Mint a szép hűvös patakra
a szarvas kívánkozik,
Lelkem úgy óhajt Uramhoz,
és hozzá fohászkodik.
Tehozzád, én Istenem, szomjuhozik én lelkem,
Vajon a te színed elé
Mikor jutok, élő Isten... ».

Rónay György írja: « mint azonosul a zsoltár mintegy archetipikus lírai helyzetével, a vízre kívánkozó szarvas képével, mint adja hozzá rögtön kezdetül, mintegy drámai elemként, a riasztó vadászt, aki elől a szarvas menekül, mint adaptálja ezzel az egész zsoltárt a maga személyes sorsának, személyes üldözöttségének kifejezésévé, vagy mint surran be a remény sóhajtásával ebbe az űzött esedezésbe, szarvasszomjúságba a reneszánsz tavaszi levegője » — de ez már Balassiról szól, tovább él a zsoltár, immár nem fordításban, de egyénítve:

« Mint az szomjú szarvas, kit vadász rettentett,
Hegyeken völgyeken széllel mind kergetett,
Ri, leh, s alig vehet szegény lélegzetet,
Keres kútfejeket,
Úgy keres Úristen lelkem most tégedet... » [4].

Zsoltárok... A mélységből Istenhez kiáltó emberi magatartás a zsoltár költői műfajában ezernyi változatban él tovább. Néhány önkényesen kiragadott példa következzék. Előtte azonban Németh G. Béla néhány mondatát idézzük: « annál mélyebb és többrétű a mű rögzítési és annál szélesebb és több jelentésű a mű sugárzási képessége, mennél

[4] Rapcsányi László: *A biblia világa*, Bp. 1972. 281. o.

inkább ősörök alaphelyzetek egyedítésével végzi el e kettős feladatát. Az archetípus szót vehetjük Jungtól... a tényre már maga Goethe tanít: 'Ha az ember társainak évezredes ügyködését áttekinti, bizonyos általános formulák fölismeréséhez kénytelen jutni, amelyek újra meg újra érvényesítik varázshatalmukat a (különböző nyelvű) nemzetek fölött is, az (eltérő egyéniségű) egyes emberek fölött is. És ezek a formulák, amelyek örökké visszatérnek, és ezer változásuk ellenére örökké ugyanazok maradnak, titokzatos hatalmú többletet adnak az életnek. Lefordíthatja őket mindenki a maga saját nyelvére, és sokféleképpen hozzá is idomítja őket a maga szűk egyedi állapotaihoz, s gyakran annyi tisztázatlant is vegyít hozzájuk, hogy alig lehet eredeti alakjukat fölismerni. Mégis újra meg újra föltűnnek hibátlanul, majd ennél, majd annál a népnél...' ... mint például... a könyörgés formulája — folytathatnánk a nagy weimari mestert »[5]. Mindezt az « Adj már csendességet, lelki békességet, mennybéli Úr » kezdetű Balassi-vers kapcsán.

Dsida Jenő « Psalmus Hungaricus »-ának szakaszait a 137. zsoltár sorainak szabad variációi zárják:

« Epévé változzék a víz, mit lenyelek,
ha téged elfelejtelek!
Nyelvemen izzó vasszeget
üssenek át,
mikor nem téged emleget!
Hunyjon ki két szemem világa,
mikor nem rád tekint,
népem, te szent, te kárhozott, te drága! »

Maga a zsoltár Sík Sándor fordításában:

« Babilonnak folyóvizei mellett ültünk és sírtunk,
és Siont emlegettük.
Citeráinkat ama földön
fűzfákra függesztettük.
Mert akik minket elhurcoltak, hallani vágytak énekünk,
és gyötrőink vigasságot követeltek:
Sion dalaiból daloljatok nekünk!
Az Úr énekét hogyan énekelnénk
a számkivetés földjén?

---

[5] Németh G. Béla: « A könyörgés artikulációja a reménység jegyében » In: *11 vers*, Bp. 1977. 81. o.

Jeruzsálem, ha rólad elfeledkezem,
adassék feledésnek jobbkézem!
Ragadjon ínyemhez a nyelvem,
ha rólad nem emlékezem,
S Jeruzsálemet minden örömem között
legtöbbre nem teszem! »

Nyilvánvaló, hogy ezekben és más hasonló versekben a zsoltáros alaphelyzete ismétlődik: az elhagyatottság, a mélység élményéből fölfakad a kiáltás segítségért. Még ha nem is « játszik rá » egy-egy költemény felszíni szövegrétege a Zsoltárok könyve valamelyik darabjára, a szituáció rokonsága nyilvánvaló, s nem egyszer ezért kapja a költemény a világosan a bibliai műfajra utaló « zsoltár » címet. Sokszor olvashatunk parafrázist, sokszor nyomon érhető egy-egy motívum vagy hasonlat, mint pl. Arany János « A lantos » című versében: « Mint sas, ifjodék meg a természet » — « Életedet javakkal bőven áldja: megújul ifjúságod, mint sasnak ifjúsága » (102. zsolt, Sik. S. ford.) Vagy tovább él a már idézett 90. (89.) zsoltár; a Szenci-fordításra rímel Keresztury Dezső « Délután » című versében az « Istenben bíztunk eleitől fogva » indítás. — Lefordítják a zsoltárt; átköltik; idézik; az alapszituáció zsoltár-jellegű versek születését eredményezi. Vagy prózai mű fejezetcímeiként is találkozhatunk a « zsoltár » megjelöléssel. Móricz Zsigmond szomorúan szép könyve, az Árvácska zsoltárokra tagolódik; hét zsoltárra — mintegy távolról utalva a mélységből, az elesettségből segítségért fölkiáltó hét bűnbánati zsoltárra.

Európai irodalom a Szentírás és az Antik kettős pillérén

Toldalagi Pál a Vigilia folyóirat körkérdésére (Mit jelent a Biblia az életemben?) a következőket mondja: « Most, amikor a Vigilia kérdésére válaszolok, döbbenten gondolom meg, hogy az évek múlásával a két Testamentum lettek életem tartóoszlopai és igen sok írásom alapjául szolgáltak. Az édenkert, a bűnbeesés, a számkivetés a paradicsomból, Jób, aki együtt van Istennel, de egyúttal ellene is szegül, a mennydörgő Ézsaiás, menekülés Egyiptomból, a betlehemi jászol, a pásztorok, a Jó pásztor, mint Jézus szimbóluma, az emberfeletti szelídség, mely belőle árad, hiszen haragra csak akkor gerjed, amikor is a kufárokat kikergetí a temp-

lomból, a megbocsátás, a kínhalál — elidegeníthetetlenek tőlem. Ezek által igazodom minden máshoz. Esendő, sőt nagyon esendő ember vagyok, de Krisztus szavai, amiket az egyik latorhoz intézett, bátorítanak: 'Bizony mondom neked, még ma velem leszel a paradicsomban'. S a nehéz halálra előkészít utolsó mondata: 'Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?' »[6].

Ami ebből a vallomásból a motívum-felsoroláson túl számunkra figyelemre méltó: az a kijelentés, hogy « ezek által igazodom minden máshoz ». Szerb Antal mondja, hogy « az irodalomtörténet sem hagyhatja el a szent szövegeket, nemcsak önmagukért, hanem hatásuk miatt sem: hiszen az egész európai irodalom az Antik és a Szentírás kettős pillérén nyugszik »[7].

Miért? Nem csak azért, mert a talán legtöbbet olvasott szövegről van szó; nem csak azért, mert képzőművészetek és zene immár kétezer év óta merít belőle és hivatkozik rá, megeleveníti, jelenvalóvá teszi újra meg újra. Olyan alaphelyzetek megfogalmazása, művészi formába öntése a Biblia — és éppen ezáltal van nem korhoz kötött « üzenete » (vehetjük a szót profán vagy akár vallási értelemben is), amelyek túlnőnek az egyszerin, az esetlegesen. Kovács István « Ördöglakat » című versének néhány sora kívánkozik ide:

« Nem tudjuk szétszedni
a történelem ördöglakatát,
tudatunk, létünk
cellányi zárját,
... Csak a hóhér változik,
meg a jós,
nem a szög,
csak a seb helye.
Tanú rá mind,
aki az Úr egyszülött fia volt:
szentek és júdások trénere.
Tanú préselt havasi gyopár,
s nehezékül a Biblia,
tanú a fölpuffadt világ,
s az ollós távcső halálba horgadó monoklija. »

---

[6] Hegyi Béla: *A magunk vallomásai.* Ecclesia, Bp. 1978. 281. o.
[7] *A világirodalom története,* Bp. 1962. 118. o.

Az idézés módjai

A Biblia tovább él az irodalomban. Idézésről van szó; az idézés sokféle lehet. Minél tapasztaltabb a befogadó, annál több külső idézést fog számon tartani, mondja Szegedi-Maszák Mihály, — ami kétségkívül gazdagítja az egyes művek jelentését, és egyszersmind egyre jobban beláttatja a befogadóval a művészetek rendszerszerűségét. Az idézés alkalmazás; a mához kapcsolom a múltat, a korábbit kapcsolom a mai történéshez, élethelyzethez. Minden idézés vallomás: megvallása annak, hogy közöm van az idézett szöveghez. Valamiképpen a biztos pont, az eligazodást segítő igazodási pont keresése-megtalálása ez. A parafrázis az eredeti jelentést más irányba módosítja; az eredeti szöveg elemei módosított formában, de többnyire változatlan sorrendben követik egymást (gondoljunk Babits Jónás könyvé-re). Mozaikszerű idézéssel is találkozhatunk; a források ismerete a megértéshez nem feltétlenül szükséges, de a teljesebb jelentés csak a források által tárul fel. A bibliai motívumok sajátos utalásrendszerként élnek költészetünkben, sokszor természetesen beleágyazódnak a szövegbe — és a befogadó tapasztalatától függ, mit ismer föl belőlük.

Talán iskolás egyszerűsítésnek tűnik, ha felsorolok néhány idézési módot. Találkozhatunk egy-egy szóval vagy szókapcsolattal (fogalommal), amelynek gyökere a Biblia. Előfordulhatnak egész mondatok, amelyeknek pontos lelőhelyét ott találjuk a Szentírásban (állítások). Egész szövegrészletek sem ritkák, egy-egy szituáció jellemzésére-magyarázására. Néhol csak a szituáció emlékeztet a Bibliára. Nem ritkán egy szöveg fölépítése, strukturája csak a Biblia ismeretében érthető teljesen (miként föntebb a zsoltárok esetében erre már utaltunk). Lehet a cím a Bibliából, lehet mottója szentírási részlet egész irodalmi alkotásnak. A teljesség igénye nélkül kíséreljük meg mindezek illusztrálását.

Két szó, két fogalom: Ararát és Noé. A vízözön-elbeszélés ismerős (Teremtés könyve, 6-8. fejezet). « Százötven nap elteltével a víz visszahúzódott, s a hetedik hónapban a hónap 17. napján a bárka megállt az Ararát hegyén. (8,4.) A galamb este visszatért hozzá és íme, friss olajágat tartott a csőrében. Ebből megtudta Noé, hogy a víz eltűnt a földről. » (8,11) Vagyis: a pusztulásnak vége, új kor kezdődik.

Tóth Árpád « Elégia egy rekettyebokorhoz » című verséből idézem a következő sorokat:

« Óh a vér s könny modern özönvízébe vetve
Míly szörnyű sors a sok szegény emberhajóé:
Tán mind elpusztulnak s nincs, nincs közöttünk egy se,
Kit boldog Ararát várhatna, tiszta Nóé. »

Mezei András « Lesz-e bárka? » című költeménye teljességgel erre a motívumra épül. Utolsó két versszaka így hangzik:

« De lesz-e föld az Araráton,
a füst fölött egy zöld mező,
ahol a ritkás levegőben
zihálva, de él a tüdő?!

Lesz-e bárka, mely megtelik majd
minden égi és földi fénnyel?
Visszatérnek-e madarak
csőrükben az oxigénnel? ».

Illyés Gyula: « Noé, kilépek. Tárva a bárka ajtó » (Próba után). Kovács István: « ... Noé templom-bárkahajóként még őrzik a halottakat » (Történelem). Keresztury Dezső:

« Kivet az ágy.
Megölni mért kell mást, neki magát?
Emlék zúg, vízönnyi
s nincs benne Ararát ».

(Nehéz éj)

Vissza a múlt századba: Arany János « Újévi köszöntés »-ében olvassuk:

« Mint a Noé hű galambját,
Ki reménynek viszi lombját,
várnak engem mindenek. »

Vörösmartytól két jellegzetes hely:

« És hadd jöjjön el Noé bárkája,
mely egy új világot zár magába. »

(A vén cigány)

Vagy:

« Hozd, oh hozd vissza szép szemed világát;
Úgy térjen az meg, mint elszállt madár,
mely visszajő, ha meglelé zöld ágát,
Egész erdő viránya csalja bár. »

(A merengőhöz)

Ugyanezt megtehetjük az Ígéret földjével, Kánaánnal: emlékszünk Petőfi versére, a hamis prófétákra, akik azt hirdetik, hogy « itt már az ígéretnek földje van », hogy « itt van már a Kánaán » (A XIX. század költői). Vagy Arany Jánosra, aki így vall:

« S hol tengve, tunyán
hajt, s nem virul a tölgy:
Volt bár Kánaán,
nem lett honom a föld. »

(A tölgyek alatt)

Nem tehetem, hogy meg ne említsem a Biblia égő csipkebokrát: Mózes a Megnevezhetetlennel, a Láthatatlannal, az Úrral találkozik — és kinyilatkoztatást kap az Isten lényegéről; « Én vagyok, aki vagyok » (aki veled vagyok, érted vagyok; vö. Kivonulás, 3. fejezet).

Tóth Árpád az « Esti sugárkoszorú » című versében így ír:

« ... Titkok illata
Fénylett hajadban s béke égi csendje,
És jó volt élni, mint ahogy soha,
S a fényt szemem beitta a szívembe:
Nem tudtam többé, hogy te vagy-e te,
Vagy áldott csipkebokor drága tested,
Melyben egy isten szállt a földre le
S lombjában felém az ő lelke reszket? »

Az « áldott csipkebokor drága tested » metafora világosan játszik rá az említett bibliai helyre. Áttetszővé válik a világ: a megfoghatatlan, a kimondhatatlan érzékelhetővé, megsejthetővé válik; a szerelem mély-dimenziójának, misztériumának kifejezésére kerül ide minden magyarázat nélkül a bibliás kép, — feltételezve, hogy ezt kimondva érzi-sejti a vers olvasója a titok lényegét.

Ha már Tóth Árpád verséből idéztünk, bár logikusan ószövetségi motívumok felsorolásával kellene folytatnunk az

áttekintésünket, hadd hívjam föl a figyelmet egy másik, az « Új tavaszig, vagy a halálig » c. versére. Sejtelmesen vibráló költemény ez, életről-halálról, múltról-jövőről szól, — a személyes sorsról, az övéről (és az emberéről). Az « itt és most » helyzetét, amelyet így bont ki egy versszakban: « Most itt ülök, roppant hegyek közt, / Betegen a többi beteg közt, / Múltnak háttal, halállal szemközt », — a vers indítása a következőképpen exponálja: « Most, hogy megint útfélre estem, / Eltűnődöm e téli esten, / Mi volt az élet, uramisten? » Az útfélre esettség állapota, ez az élethelyzet nagyon is bibliás alaphelyzet. Máté evangéliumában így olvassuk: « Kiment a magvető vetni. Amint vetett, némely szem az útszélre esett... Más mag köves talajba hullott, ahol nem volt neki elég föld... Ismét más bogáncsok közé esett... A többi jó földbe hullott s termést hozott, az egyik százszorosat, a másik hatvanszorosat, a harmadik meg harmincszorosat. » (Mt 13,3-8.) A terméketlenség, az eredménytelen, sikertelen, értelmetlennek látszó élet fölötti tűnődés és megadás versének első sorát enélkül a szentírási háttér nélkül kevésbé értjük. A motívum bizakodóbb továbbélése Arany János talán legutolsó versében így hangzik:

« Életem hatvanhatodik évébe
Köt engemet a jó Isten kévébe,
Betakarít régi rakott csűrébe,
Vet helyemre más gabonát cserébe. »

(Sejtelem, 1982. márc. 2.)

Ott van ebben az ítéletkor a búzát és konkolyt szétválogató, s a búzát csűrbe gyűjtő angyalok jézusi példázatának hatása is. (Vö. Mt 13,24-30.)

bibliai történetet, eseményt, helyzetet idéz. Ádám: Illyés Az ószövetségi személyek említése sajátos jelentéskört, Gyula írja: « Magányos Ádámként járom a sápadt / édent, melyből a legjobban te hiányzol. » (*Az ősz Tihanyból*, I. Üres éden) — Ábel: « ... vágtat a tegnapi Káin / Ábelek roncs koponyáin » (Sass Ervin: *Vádirat*). Jákob: « Izleltem azt is, miért volt az angyal / s Jákob közt küzdelem. / Igen, a Teremtés — az Úr — lett (az ős-haddal) / ellenfelem. » (Illyés Gyula: *Sziszifusz koldus-éneke*) — Jónás: « Jónást a cet: — magába zárt a test, / ez az esetlen állat,... » (Váci Mihály: *Százhuszat verő szív*), vagy: Zelk Zoltán sorai: « ... nézd, a por, amit fölmarkolok, / a Jónást fölzabáló s

kiokádó / cethal csontváza volt. » (*Képzelt interjú Déry Tiborral*).

De bőséges adattárat állíthatnánk még össze az előbbieken kívül más újszövetségi nevekből is.

Bibliai idézetek irodalmi szövegekben: gyakori, hogy teljes kijelentés ágyazódik bele egy-egy költeménybe. Például Arany János « *Dante* » című versében olvassuk, hogy « Az Úr lelke terül a víznek föléje » (Teremtés 1,2). Nemes-Nagy Ágnes « *Dalok* » című költeményében az egyik részlet refrénje: « Szabadíts meg a gonosztól » (a Miatyánk egyik kérése ez; csupán jelzésként, néhány előfordulása ugyanennek a kérésnek: Kondor Béla « *Két fohász* »: « Önmagamtól szabadíts meg, mert gonoszabbat nem ismerek »; Garai Gábor: « *Kutuzov fohásza a borogyinói harcmezőn* »: « Teremtőm, hazám, szabadítsd meg földedet a gonosztól! », vagy Dsida Jenő: « *Az utolsó Miatyánk* », vagy a közismert Babits-vers, a « *Miatyánk* »).

Keresztury Dezső sorai a « *Mózes szavai a XX. század végén* » című költeményből: « ... ma is szólni űz az a Hang, / amit a szent hegyen hallottam — tudom már, nem az egekből... » — « ... okosak legyetek s bizakodók, vegyétek / emberséges kézbe a képzelet s ész céltalan /csodáit, szívetek indulatát, a rosszrahajló / természetet, igaz törvénnyel telten, mint az az / Isten, ki bennünk s általunk él, ahogyan / mi is csak benne s általa élhetünk. » (Vö. Ap Csel 17,28.) — Ez a szentírási hely nagyon jellegzetes módon felszínre jut Babits súlyos betegen feleségéhez írt csodálatos versében, az « Engesztelő ajándék »-ban, amire később még visszatérünk.

Idézet a költői szövegben: tipikus példáját találjuk ennek Devecseri Gábor « *Bikasirató* »-jában. Az életbe mintegy arénába akarata nélkül odavetett ember sorsáról szól ez az oratórium-jellegű költemény; a spanyol bikaviadal, az ókori Minotaurosz-mítosz és az újszövetségi Jézus-történet rétegeződik egymásra. A 28. szakaszban, mely az « Euripidész és Máté evangélista dala » megjelölést viseli, szó szerint ez áll: « És levetkeztetvén őt, bíbor palástot adának reá. És tövisből fonott koronát tőnek a fejére, és nádszálat a jobbkezébe; és térdet hajtva előtte, csúfolják vala, mondván: Üdvözlégy zsidóknak királya! És miután megcsúfolták, levevék a palástot és az ő maga ruháiba öltözteték, és elvivék, hogy megfeszítsék őt. » (Mt 27,28-31.)

Az idézésre, a bibliai kijelentés szó szerinti átvételére érdekes példát szolgáltat Görgey Gábor verse, címe: « *Még ma* ».

« Nem a szétfoszló álomsemmiben,
nem a vágy mézeskalácsországába jutva be,
nem a javulás labirintusán végigtapogatózva,
nem a kikövetkeztetett gondolatok szerint,
nem mitikus áttételeken át,
nem az anyagmegmaradás elve alapján,
nem irodalmilag és nem jelképesen,
nem is jövőre és nem is holnap, hanem
még ma
velem leszel a paradicsomban. »

Jézus kereszten kimondott szava ez, a jobb latorhoz szólt így. A tagadó kijelentések párhuzamos sorozata előkészíti, nyomatékosítja a jézusi ígéretet: « még ma velem leszel a paradicsomban ».

Külön elemzést érdemelne, most csak megemlíthetem Görgey másik versét, az « Egy vacsora anatómiája » című nagy költeményét. Váza, alapszövete szószerinti újszövetségi szöveg, az utolsó vacsorán elhangzott igék, az eucharisztia alapításának szavai — Szent Pál tolmácsolásában (1 Kor 11,23-26): « Ő, mielőtt önként átadta magát a szenvedésre,... kezébe vette a kenyeret, megtörte, tanítványainak adta... és így szólt: vegyétek és egyetek ebből mindnyájan, mert ez az én testem, mely értetek adatik... » A szavakhoz külön-külön kommentárt fűz a vers, — de nem szentírásmagyarázat mégsem, hanem öntörvényű költemény, melynek megszámlálhatatlan szála vonatkozik a jelenre, a mára, — a mindenkori « itt és most »-ra.

Biblia a mélyrétegekben

Vészi Endre alkotását a bevezetőben említettem: « A megtöretés fokozatai ». A « bizony mondom nektek » ismétlődő versszakindítás ezt a szót is háttér-jelentéssel tölti meg; mintegy szakrális-biblikus utalásnak tűnik, a megtöretett kenyérre-testre vonatkozik. Ugyanígy Radnóti közismert versének, a « Hetedik eklogá »-nak sokszor hallott sora természetesen tágul a megváltó-áldozat jelentése felé: « megtöretett testünket az álom, a szép szabadító / oldja föl és a

fogolytábor hazaindul ilyenkor / Szerbia vak tetejéről búvó otthoni tájra. » Belemagyarázás? Amikor Radnóti kezében nincs már más könyv, csak egy Arany János-kötet és egy Biblia, ez a szenvedő melléknévi igenév kikiált a hétköznapiságból, és a legmélyebb rétegekből bukkan felszínre — és emeli föl az embertelen-barbár körülmények közt a hexameterbe (az antik-klasszikus-embermegtartó fegyelembe) kapaszkodó embert arra a szintre, ahol embernek megmaradva értelmes az áldozat.

Nem kívülről versbe kényszerített, hanem ugyancsak a mélyből felbukkanó bibliás motívum, alaphelyzet sejlik ki József Attila « *Isten* » verséből. A költemény vége felé olvasható: « ... hogy az elfáradt bogarak mind hazatalálnak, ha esteledik, / s te kitárt tenyérrel, térdig csobogó nyugalomban / ott állsz az útjuk végén. » A befogadás, a visszafogadás, a magához ölelés gesztusa a tékozló fiú példabeszédét juttatja eszünkbe; megannyi képzőművészeti ábrázolásról ismerős jelenet ez.

Egy másik motívum: az emmauszi tanítványok elbeszélésének reminiszcenciái Pákolitz « *Szeptember* » című versében. Így hangzik: « Merénylet készül / ellenem. / Bévárom vitézül, / de nincs fegyverem. / Korán besötétül. / Maradj velem. »

A megfeszítés-jelenet viszont Kovács István egy verséből, címe: « *Kultusz-évek* ». « Idegek szögesdrótjain túl / a szemgödrök már betiporva / a Krisztus-tél vére kicsordul / a lándzsahegyű cellasorra ». Ismét a megfeszítés, az áldozattá válás, az önmagát kenyérként szétosztva értelmet nyerő emberi élet vágya Rákos Sándor költeményében: « *Kenyér* ».

« Vallass meg élő Istenem,
törd meg csontjaim büszke élét;
vallass meg, hogy idegeim
a tiprottak életét éljék!
Vallass meg kemény akarat,
törj össze, hogy igaz lehessek,
hogy útjait söpörjem én
a mezitlábas szeretetnek!
Vallass meg, őrölj finom lisztté,
testemet testeddel cseréld föl,
hogy lehessek meleg karéj
mindnyájunk kenyeréből! »

A költemény hátterében ott lebeg a Megfeszített képe, — aki a kenyérre azt mondja az utolsó vacsorán tanítványainak, hogy « ez az én testem » — amely megtöretik értetek és sokakért.

A kenyér szakrális képe nélkül Babits « *Engesztelő ajándék* » című költeménye csak felszínesen érthető. Érdemes elolvasnunk az egész verset, ezt a csodálatos vallomást, ezt a könyörgést, amely egészében liturgikus könyörgés jellegű, — a katolikus egyház miseliturgiájának elemei vibrálnak a mélyben.

A felajánlás, az odaadás gesztusa: « teszem a kezedbe, nézzed, / keserű életemet, egyetlen terhes gazdagságom... » Amikor azt mondja ki a költő, hogy « ezt sem adom, csak visszaadom már », pontosan idézi a mise-liturgia felajánló könyörgéseinek többször visszatérő, ősi mondatát. « ... benned és általad élek, / kenyerem és levegőm! » — részben a hálaadó eucharisztikus imádság záró-dicsőítésének motívuma — a *per ipsum et cum ipso et in ipso est tibi, Deo Patri... omnis honor et gloria* —, az « őáltala, ővele és őbenne a Tiéd... minden tisztelet és dicsőség »; részben rájátszik a szentpáli beszédre, az Areopagoszon elmondott « benne élünk, mozgunk és vagyunk » kijelentésre; és félreérthetetlenül utal a Kenyérre, amely — pontosabban: aki — az Élet: « aki ezt a kenyeret eszi, örökké él » (vö. Jn 6,51). « Óh különös hatalom! szeretet erős gyengesége — s óh gyenge erősség!... » — ismét Szent Pálra emlékeztet: « Az erő a gyengeségben válik teljessé » (2 Cor 12,9). Majd a záró-kijelentés: « minden szirmot földajkál s neked áldoz » ismét a felajánlás gesztusát állítja előtérbe, — az alaphelyzetet ismerő számára kiolvasható, kihallható az imádság: « Fogadja el az Úr... az áldozatot... nevének dicsőségére ».

Babits a *Jónás imájá*-ban vallomást tesz: számára igazodási pontot, biztos partot jelent ez az ősi szöveg.

« Óh, bár adna a Gazda patakom
sodrának medret, biztos utakon
vinni tenger felé, bár verseim
csücskére Tőle volna szabva rím
előre kész, s mely itt áll polcomon,
szent Bibliája lenne verstanom,
hogy ki mint Jónás, rest szolgája, hajdan
bujkálva... megtaláljam,

mielőtt egy mégvakabb és örök
Cethal szájában végképp eltűnök,
a régi hangot... »

A paradicsomból való kiűzetés óta (amióta ember él a földön) harmóniára, összhangra vágyik mindenki. Egyetemes emberi tapasztalás, hogy « minden egész széttörött »; hogy « minden csak jelenés, minden az ég alatt mint a kis nefelejcs, enyész », — hogy « elhull a virág, eliramlik az élet » (izaiási és zsoltáros reminiszcenciák a megfogalmazásban!). Megváltásra, fölemelésre vágyódik az ember. Hervay Gizella írja: « a tiltott fán csattogó reményt / hátunk mögött hagyva / arccal az elmulásnak / egyre fáradtabban / már-már némán / mégis mindig újrakezdve / az elfeledt madár / énekét » (*Az ifjúkorból kiűzetve*). Egyetemes tapasztalás, hogy az ember « szédül, elbusong s lehull a porba / amelyből vétetett » (Ady: *A föl-földobott kő*); a mélyrekerülés, a verem-szituáció, a « kútbaesés » — miként a próféta vagy az Egyiptomba kerülő József sorsa («ifjúságom kútjába visszahullva / féltékenyen vallatlak, hogy szeretsz-e? » (Radnóti: *Levél a hitveshez*). Az újrakezdés, a kivonulás, az exodus minden ember életének feladata és lehetősége. A szerep, feladat, hivatás elvállalása — vagy elbújás előle a bibliai Jónás példázatában újra és újra megélt valóság mindenkinek, aki felelősséggel éli az életét. Az igaznak szenvedése (*Jób könyve*), az igazságot hirdető kiszolgáltatottsága, keresztútja, — s folytathatnánk tovább a sort: lehetővé teszik, hogy a kimondhatatlant (az élet titkát) kimondják. Az élet határhelyzeteit, a jövő vállalását, a testvérviszályt, a túlélés lehetőségeit, a pusztában vándorlást, a végső időktől való félelmet, apokaliptikus szorongásokat, az áldozat értelmét stb [8].

Közkinccsé vált a Biblia. A bibliai fogalmak, személyek, események, szituációk ismerősek; jelzéssel, utalással mélységek tárulhatnak föl; mintegy háló csomóiként kötik össze metaforáival a korszakokat — és a közös sorsban osztozó embereket. Mindez mintegy kulcsot ad ahhoz, hogy miért is nyúlnak újra és újra a Bibliához az írók. A mának köze van a múlthoz; ami most történik, folytatása az akkoriaknak.

[8] Vö. Christa Meves: *Die Biebel antwortet uns in Bildern*, Tiefenpsychologische Textdeutungen, Herder, 1973.

3.

A transzcendencia gondolata a mai magyar prózában

Mindjárt föltehetnénk a kérdést: nem volna egyszerűbb és egyértelműbb így fogalmazni: « Istenkeresők és a mai magyar próza »? Hadd válaszoljak azonnal: nem. Mészöly Miklós egy 1960-ból való írásából idézzünk néhány sort (*A misztérium pótlékairól.* Jegyzet 1960-ból. *Érintések*, Bp. 1980. 104. o.).

> « Ha... szorongunk és félünk egymástól, attól még meg lehetünk győződve mindent lebíró és megismerő képességünkről. Retteghetünk, de ugyanakkor — ésszerűen — a világ urának is érezhetjük magunkat. Rettegés és egzisztenciális optimizmus, Isten nélkül: nagyon sommázva, a kor új típusának talán ez a legmélyebb paradoxona — és neurózisa. Ami sajátossá és kivételessé teszi a szocialista realizmust: hogy tételesen úgy tesz, mintha nem volna racionalizálhatatlan úr és hiány a megélhető létben. S amivel kitölti, az lesz a kritikus anyag. Ha nincs a pszichében 'hitelesíthető' Isten, legalább a *helyét* kellene üresen hagyni, hogy a mű megkapja a bizonytalanságnak és megválaszolhatatlanságnak azt a 'veretességét', amitől egy valóban nagy mű azonnal megismerszik. S mindig újabb pozíciójú 'üres helyet' kellene provokálni magunknak ».

A transzcendencia filozófiai meghatározása, a kérdéskörben való elmélyedés nem lehet most a feladatunk. Annyit azonban mindenképpen szükséges megjegyeznünk, hogy az irodalom az ember önmagára eszmélésének kifejezője. És ha kirajzolódik-megfogalmazódik, hogy az élet értelme nem önmagában van, hanem valami más: az emberen kívüli, az emberen felüli az, ami értelmet ad neki, ami által teljessé válhat, akkor azon a körön belül mozgunk már, amit a « transzcendencia » névvel, megjelöléssel illetünk.

Korszakhatárokat meghatározni gondolkodásban, művészetben, irodalomban, az emberi kultúra történetében

mindig kockázatos vállalkozás. Mi az, hogy *mai?* Nem az elmúlt hónapok publikációiról lesz szó. Egy folyamatot szeretnénk áttekinteni, amely megítélésünk szerint máig érvényesnek tűnik. Ott kezdenénk, ahol Rónay György abbahagyta « Keresztény szellem és életérzés a mai magyar irodalomban » című tanulmányában * (*Szentek, írók, irányok.* Bp. 1970. 249-266. o.). Akkori izgalmas föltérképezése végén megjegyzi, hogy néhány jellemző jelenség kedvéért eleve lemondott az úgyis eleve reménytelen teljességről. Mi sem tehetünk másként.

« Az ember több annál, hogy csak jóllakjék » — hangzik a tömör felkiáltás Gorkij *Éjjeli menedékhely* című drámájában. Ott és akkor fogalmazódik meg ez a megállapítás, amikor az emberek a « mélyben » vannak (a dráma eredeti címe is ez: « *Na dnye* » = Lenn, a fenéken). Ezt a többet keressük mi is. Objektív képet több okból lehetetlen. Egyrészt áttekinthetetlenül nagy az anyag, és az értékest az értéktelentől szétválasztó idő még nem végezte el a munkáját. Másrészt éppen az alaptémát illetően sokféle sajátos « olvasat » lehetséges: minden mű az olvasóban él tovább, — az olvasó pedig azt hallja ki a műből, amire füle van. Tehát szükségképpen saját interpretációmat kell megfogalmaznom, aminek — reményem szerint — köze van az objektív valósághoz. Két lehetőség partjai között volna a helyes megközelítés: vagy beleolvassuk elképzeléseinket, bennünk élő problémáinkat egy szövegbe, vagy kielemezzük a jelenségeket, a tényeket az irodalmi művek bonyolult összefüggésrendszeréből. Buktatókat is el kellene kerülnünk. A tanárember hajlamos arra, hogy leegyszerűsítse a valóságot, hogy sémákat adjon a világban tájékozódni kezdő tanítványainak. Vagy elködösíti a csodálkozó szemmel a világra tekintők látómezejét a részletek semmitmondó halmazával. A pap pedig szívesen keres igazolásokat igehirdetéséhez, és az *anima naturaliter christiana* megjelenését ott is észreveszi, ahol pedig talán csak a tiszta emberségről lehetne beszélni.

---

* Rónay György húsz évvel ezelőtt P. Szabó Ferenc meghívására tartott három előadást ezzel a címmel a Vatikáni Rádió magyar műsorában 1968 nyarán.

Szociográfia és önértelmezés

A közelmúlt magyar irodalmának egyik legjellemzőbb jelensége a szociográfiai irodalom szinte már tervszerűnek mondható térképező munkája. A jelenségek feltárása megtörténik egy-egy tájegység leírásával (pl. Végh Antal: *Erdőháton, nyíren,* Moldova György: *Az őrség panasza,* Tüskés Tibor: *Nagyváros születik* stb.). Társadalmi jelenségek oknyomozó kutatása nagy népszerűségre tett szert még az egyszerűbb olvasók között is (pl. Végh Antal: *Miért beteg a magyar futball?,* Moldova György: *A szent tehén* stb.). A memoár-irodalom érdekes hulláma is megérdemel egy lélegzetnyi említést (pl. Bárczi János: *Zuhanóugrás,* Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig* stb.). Mindezek közvetve témánkhoz tartoznak. Először az önmagára eszmélés, a közösségi tudat kialakulásáról beszélhetünk a szociográfiák és a közelmúlt történetét föltáró írások nyomán.

Majd következik az önértelmezés kérdése. A tárgyilagos leírások, kritikus, nem ritkán meglepően éles kontrasztú kollázsok mellett elvontabb gondolkodásra és értelmezésre is igény és szükség van. Sajátos köntöst talált erre a magyar irodalom: a parabola köntösét. Mintha a múltról szólna az írás, — de áttételes jelentése is van. A felszíni réteg mögött áttételesen ott van a mélyebb, általában a jelenre vonatkozó jelentés.

« A változások — a fejlődés vagy a kudarcok — nyomán létrejött, a társadalom pszichológiai, morális és kulturális tulajdonságait érintő struktúrák felmérése szinte megkívánja, hogy a prózairodalom elvontabb ábrázolásmóddal közeledjék hozzájuk. Ezek az elvontabb képletek a példázat műfajában valósíthatók meg eredményesen » — írja Pomogáts Béla. (Mészöly Miklós parabolái. *Sorsát kereső irodalom.* Bp. 1977, 248.o.).

A gályarab-prédikátorok története (Moldova György: *Negyven prédikátor*) a magyar értelmiség sorsát, a nyugati határ szélén élő internált, hozzáértő katonatisztek, s az ügyhöz nem értő, de hatalmon lévő funkcionáriusok konfliktusa (Gáll István: *A ménesgazda*) a politikai zsargonban « szövetségi politikának » nevezett fölismerés szükségességét példázza. Érdekes módon a tényfeltáró irodalom és a példázatok készítik elő az útját egy nagyon erőteljes vonulat-

nak, amelyben a létértelmezés kap már lényeges szerepet. A « kik vagyunk mi? », « miért vagyunk ilyenek? » kérdései után egyre nagyobb szerepet kap a « ki vagyok én »?, « miért vagyok én? » kérdése. A térképező irodalom nyomán, közvetlen közelében, néha árnyékában kibontakozik egy újabb, ontológiai súlypontú irodalom. Ami Babitscsal megindult a magyar lírában a két világháború között, az nem kis fáziseltolódással megjelenik a magyar prózában az elmúlt három évtized irodalmában, s napjainkra olvasókat és kritikusokat egyként próbára téve olykor-olykor egész szélsőséges módon megnyilvánul.

A transzcendencia jelentkezése

Az eligazodást segítendő kíséreljünk meg fölvázolni egy tipológiát! Vannak, akiknek írásaiban szinte direkt módon ott van egy transzcendens találkozás lehetősége. Vannak, akik keresik a találkozást. Vannak, akik lenn vannak a mélyben, a pokoljárók, akik írásaiban éppen a « hiány » utal a teljességre. És vannak, akiket « relativizálóknak » mondhatnánk, — akiknek művészetében az a leglényegesebb, hogy rámutatnak minden meglévő és fogható valóság tűnékeny jellegére, nem ritkán a groteszk eszközeivel vagy a szélsőséges nyelvi humor kelléktárával.

Sánta Ferencnek van egy novellája, amelynek a címe « *Isten a szekéren* ». Egy parasztról szól, aki útközben észreveszi, hogy egy öregember ül a szekerében. Senkit sem vett föl, az öreg mégis ott van. El-eltűnik az öreg, a paraszt csodálkozik, azt hiszi, megbolondult.

> « Az öregember ott ült a helyén, ölében a tarisznya, rajta a kenyér, a kezében is egy darab, falatozott, és nagy nyugalommal nézett vissza a parasztra... A paraszt beakasztotta a gyeplőt a helyére: — Azt kérdeztem, kicsoda maga? Az öregember sóhajtott, és maradék kenyerét visszatette a tarisznyájába. — Rosszul emlékszik, mert nem kérdezte! — Most kérdezem, hogy kicsoda maga? — Az öregember elkötötte a tarisznyáját, elhelyezte maga mellé a deszkára, azután ránézett a parasztra és azt mondta: — Én vagyok az Isten! » — A paraszt nem érti, mennek tovább, majd újra megkérdi: « Ha nem sértem meg vele — nem mondaná-e meg még egyszer, hogy kicsoda maga? — Szívesen! mondta az öregember, továbbra is hunyt szemekkel fordulva a napba.

— Én vagyok az Isten! — Aha...! mondta a paraszt. — Így van! — mondta az öregember. — Mármint... az Isten? — Az. — Az Úristen...! — Így is mondják, mondta az öregember. » — Eddig még nem találtunk semmi különöset, ha csak nem az úton levés motívumát, az együtt-utazás toposzát. Ami ezután következik, az a leglényegesebb: « De... ha maga az Isten, akkor mit gondol, hogy én ki vagyok? — Az öregember felnyitotta a szemeit... — Maga... — mondta — Sánta Ferenc! — Nem így van? — kérdezte az öreg. A paraszt megsápadt. — Maga azt honnan tudja? — Mondtam: én vagyok az Isten! — Az Isten?... — Az Isten... » A néven nevezés bibliai motívuma a birtokba vételt jelenti. Izaiás könyvében ez áll: « Ne félj, mert megváltalak; neveden szólítalak: az enyém vagy » (43,1). Az elbeszélés folytatódik, az öreg a paraszt kérésére szakadékot nyit a földben a lovak előtt, majd összezárja; majd újra megszólítja: « Ferenc! — Igen... — Ugye... magának két szobája van? — Annyi... — Azt szeretném, ha az egyikben megaludhatnék reggelig... Reggel aztán mennék tovább ». A kapcsolat kölcsönössé válik. Az útitárs néven nevezi a szekér gazdáját — mintegy birtokba veszi és « lakást akar venni » nála (ismét nyilvánvaló szentírási reminiszcencia, Ján 14,21). A válasz, némi tűnődés után: « Maga... addig marad énnálam, ameddig akar ».

A szekérút elbeszélésében van valami a realista elbeszélők világából. Valószerű — és ugyanakkor valószerűtlen, hihetetlen — és mégis hitelesen hihető. Az antropomorfizált, emberformájú istenábrázolás, az öreg « Atyaisten » személyes élmény megfogalmazása. Lehetne bárki más az elbeszélésben, de mégis saját nevét adja bele az író: nem csupán szerzőként, hanem megszólítottként, megnevezettként. Találkozás ez. Útitárs: kísérője lesz, váratlanul, kéretlenül. Felfedi magát. És betér hozzá. A vallomás: « Maga addig marad nálam, ameddig akar. »

Ilyen közvetlenül megvallott istenélmény kivétel az elmúlt évtizedek magyar prózájában. Más hangszerelésben Szakonyi Károly « *Mindenki siet haza* » című novellájában is megjelenik.

A karácsony esti várakozás hangulatában egy presszó záróra előtti perceit látjuk. Ekkor megjelenik egy férfi: « tudja fene, hány éves lehetett, se öreg, se fiatal; nem látszott valami jómódúnak, ráadásul a haja a vállát verdeste, sovány volt, girhes, szakálla, bajusza nedvesen tapadt össze a ködtől. » Kérése: « Innának velem? » — Azok mennének már haza, sietnének: « nem, uram, köszönjük. Mert észrevettem valamit. Észrevettem,

amikor a pohárért nyúlt... — Szóval nem tartanak velem? Ezen a napon sem?» — Együtt inni: közösséget vállalni. A visszautasítás a közösségvállalás megtagadása. Nem vállalnak közösséget, inkább sikoltva visszarettennek attól, akinek a tenyerén egy mély seb volt. « Nem érdekelnek a sebei. Megmondtam! — Pedig érdekelhetnék... » « Menjen innen!... És távozzon, mert zárunk. — Csak emlékeztetni szeretném... — Ne szeressen semmit! — A tenyeremen, az oldalamon és a lábfejemen... Ezen az estén... — Örüljön, hogy ezen az estén nem akarunk tudni a maga viselt dolgairól!... Megértette? Máskor nem úszná meg! Harminckettő negyven, és alászolgája... Csendben vártunk. Nem akartam erőszakosan kidobni, pedig már ott tartottam. Hátrált az ajtóig. Álltunk a pultnál, ő meg mindegyre bámult minket szelíd, könyörgő tekintetével. Akkor azt hittem, szólni fog még valamit, mert megrándult a szája széle. De szó nélkül kiment. »

Egyértelműen egy Jézus-motívummal van dolgunk ebben az elbeszélésben. Aki mintha mássá tudná tenni az emberek életét, ha közösséget vállalnának vele. Értelmet adna neki. Ha befogadnák. Ha elfogadnák.

Érdekes módon nem egyedüli eset ez a Jézussal való találkozás, mint az életnek értelmet adó motívum. Nemcsak Szakonyinál nem egyedüli. Az *Adáshiba* című drámája is lényegében erre épül: az « Emberfi » hiába tesz csodákat, az emberek egymásról tudomást sem véve élik kisszerű, hétköznapi életüket a televízió képernyőjére meredt tekintetükkel. — Napjaink újabb íróihoz és irodalmához érkezünk ezzel a motívummal, Nádas Péterhez. A próza sokat vitatott megújítóihoz, akik Mészöly Miklós és Ottlik Géza nyomán sajátosan szétdarabolják az időt, és saját élményviláguk nyomán a térbe és időbe zárt ember legalapvetőbb létfeltételeit boncolgatják.

Családregények: a lét értelmének keresése

Nádas Péter regényének, az « *Egy családregény vége* » című írásának középpontjában egy gyermek áll, aki a világot a fölfedezés elemi szintjén érzékeli, aki az elvont összefüggéseket még nem ismeri. Mesék és babonák kusza mitológiájával találkozunk. A hatalom és a kiszolgáltatottság kérdéseivel az időről-időre megjelenő apa személyén keresztül. A történelmet a nagyapa meséli el, látomásszerűen,

filozófiai-teológiai eszmefuttatásokkal. Egy zsidó családról van szó. A végén meghal a nagyapa, a nagyanya, vége a családregénynek, vége a történelemnek. Marad a történelemutáni sivár pusztaság, egy rákosista nevelőintézet. Az Antikrisztus világa. A modern prózához kevésbé szokott olvasó számára nem könnyű feladat megbirkózni a tagolás nélkül hömpölygő vagy kemény rövidséggel kopogó, egymásra rétegződő mondatokkal. De érdemes: mert megláthatja, hogy a « családregény », a nagyapa története az ősökről, amely remény szerint unokájában jutott volna a csúcspontra, Krisztus jegyében folyt. Mert Simon Péter, a regény szereplője annak a bizonyos Cirénéi Simonnak a leszármazottja, aki Jézus helyett vitte a keresztet a Golgotára. A regény mottója szentírási idézet: « És a világosság a sötétségben fénylik, de a sötétség nem fogadta be azt » (Ján 1,5).

A regény végén a nevelőintézet kövén a fiú elájul. « Puha gyökér, sötét, mélyebbre nem látni ki. Nem. » Ez a befejezése a regénynek, — annak a regénynek, amelynek pontosan a közepén, a keresztúton egy pillanatra belenézhet Simon Jézus szemébe. Később « ... a nagy sötétségben, amiben fuldokol, néha felsejlik ennek a pillanatnak a fénye, de nem érti a fényt; Simon nem érti, sötétsége a fényt nem tudná befogadni, pedig a fény a sötétségben világít; abba kéne kapaszkodnia, abba a fénybe, de ő nem érti és világosságért imádkozik az Úrhoz, de közben nem veszi észre a fényt, annak a tekintetnek a fényét, amit az Úr elküldött. »

A családregény elbeszélésében fontos szerepük van a filozófiai-teológiai jellegű töprengéseknek. « Nem tudják! Nem tudják, hogy a boldogságot nem kívül, hanem belül kell keresni. Belül. Érted? Magadban kell megérezned a boldogságodat, s ha megvan, nem! nem ereszteni! Ha egyetlen pillanatra! ha egyetlen pillanatra elereszted, akkor kiröppen az átkozott boldogságod, s helyére becsordul a nyál és a takony. Akkor tele leszel kívánsággal, akkor türelmetlenül lesed, milyen élvezeteket kaphatsz még tőle, és nincsen vége, mert minden élvezeted eltölt egy másik élvezet hiányával. Akkor mindig hiányzik valami! Hiányzik! Hiányzik! » — mondja a nagyapa. Vagy máskor: « Egyszer, hosszú lelki szárazság után egy szent megkérdezte az Istent: Hol voltál eddig, Uram, az Isten így válaszolt: Benned! Igen ám, de ha benn keresed, akkor mindig kinn van, ha kinn

keresed, akkor benn. *Dazwischen,* mindig *dazwischen!* Jól jegyezd meg! » Élet és halál misztériuma érthetetlen a gyermek előtt. « Én megkérdeztem, hogy mi is meghaltunk-e, de azt válaszolta, hogy mi nem haltunk meg, hiszen élünk. De akkor hol voltam én, amíg nem éltem? »

A nagyapa vallomása: « Akkor én még nem tudhattam, azért jövök világra, hogy a törvényt beteljesítsem, a végzetet, s így vezessem vissza a nagy folyót oda, ahonnan kétezer évvel ezelőtt elindult kanyarogni a világba szerteszét. Csak egyetlen szót kell kimondanom, amit nem mondhatnék. Jézus. Egyszer, ezerötszázkilencvennyolcban így kiáltott fel egy ősöd Budán: haljunk meg, hogy megmeneküljünk. Ez lett az én jelmondatom. Majd te is válassz, vagy válasszon ő téged. Megölni mindent, ami még megmaradt, hogy élhessünk tovább... Hiszen megváltó született és nem vették észre. Csak a büntetést, ami figyelmetlenségünkre következett. Mert a törvény kimondja, tiszta beszéd: Ha pedig nem hallgatsz az Úrnak, a te Istenednek a szavára, átkozott leszesz a városban és átkozott a mezőn. » Vagy később: « És már tudtam, hogy a sorsom nem a halál, mert akkor haltam meg, amikor születtem, s amikor majd meghalok, az életem következik. Ezért nem várom, de nem is félem a halált. »

Nádas Péter regénye a nagy lehetőség megfogalmazása: belepillantani Jézus tekintetébe, — ezáltal úrrá lehetne a világosság a sötétség fölött. A történelem során újra és újra visszarémlik ez a jézusi tekintet és az elmaradt, felhasználatlan lehetőség következménye, hogy uralkodik a bűn, az antikrisztus, a sötétség az emberben és a világban. A nagyapa meséinek a végén egy kijelentés áll: « Ecce homo! » — Ime, az ember. És az öreg felboncol egy halat. A regény bonyolult összefüggés- és utalásrendszerében, az Ecce homo kijelentés árnyékában a hal a Krisztus-szimbólumra emlékeztet. A görög IKHTÜSZ, hal szó közismert anagramma itt visszájára fordul: Jézus Krisztus, az Isten Fia, a Megváltó: a hal belezése során részletes anatómiát kapunk, de a darabjaira szedett lény lényege elvész.

Nádas Péter családregényének futólagos érintése átvezet bennünket az előzetes tipológiában « pokoljárók »-nak nevezettek csoportjába.

A « pokoljárók »

A pokoljárók, a sivárságukban szenvedők közé tartozik minden bizonnyal Fejes Endre « *Rozsdatemető* »-je, a három generációt egybefogó családregény. Mottója Pascaltól való, a híres nádszálhasonlat. A Hábetler-familia értelmetlen, az új körülmények között is változatlanul kisszerű életét mutatja be.

> Ifjabb Hábetler János megöl egy segédmunkást. A bevezető szakaszban az egyes szám első személyű elbeszélő a következőt mondja: « Kötelességem a tárgyaláson elmondani a való igazat. De ez a történet az első világháborúban kezdődik, amikor az én hősöm még nem is élt. Ezért kegyetlenül leírtam mindent. Ha majd úgy érzik, elfogultabb hangon beszélek ifjabb Hábetler Jánosról, nem tiltakozom, elismerem, hogy szeretem őt. Nyers volt, szókimondó. Egy rendőrtiszt azt mondta rá: anarchista. Én nem hittem el. Csak néha fellázadt, ilyenkor a szemétől félni lehetett... Gyáva volt? Azt hiszem, némely dolgot nem értett meg a világból, ezért volt tehetetlen. » Hábetler nem bírja elviselni sógora kifakadását: « Hát ez a rendszer a ti homlokotokat csókolja, könyörög, hogy fáradjatok el az egyetemre, legyetek orvosok, mérnökök, bírók, főművezetők, főrendőrök, főkatonák, főistennyilák, és ti előbújtatok a barakkokból, éltek ugyanúgy, mint a hörcsögök. Dzsessz, tánc, hajrá Fradi! Csak zabáltok, tömitek magatokat túrós csuszával, rántott hallal, böfögtök, és ágyba bújtok, kedves Hábetler elvtárs! »

Az ember több annál, hogy csak jóllakjék: az emberben meglévő űr, a hiány nem vezet szükségképpen fölismeréshez, — de az olvasó számára nem keveset jelent az ilyen hősökkel való találkozás. Déry Tibor « *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról* » című regénye ugyancsak ennek az ürességnek a megfogalmazása. Bár amerikai helyszínen játszódik, magyar szereplője is van, — a József nevű főszereplő, — aki el akar jutni Montanaba, ahol a « Halál angyalai » koncertje lesz. Üres, céltalan életek, kábítószerélvezők nyomorúsága, szinte kozmikus méretű szemét és pusztulás képei tolulnak elénk.

A regény befejező bekezdése azonban — miként a Liszt-orgonamű, a « *Weinen, klagen* » feszült, izgatott, csapzott alapmotívumából a végére kitisztuló korál (« Mind jó, amit az Úr tészen... ») — reménykedő záradék. « De voltunk néhányan, talán hatvanan-nyolcvanan, a háromszázezerből

akik elhatároztuk, hogy eltakarítjuk az égig bűzlő szemetet; addig nem megyünk haza, amíg be nem gyógyítjuk a föld sebeit... »

Ez az a pillanat, amikor vissza kell nyúlni egy — megítélésünk szerint döntő fontosságú — szokatlan regényhez, Konrád György « *A látogató* »-jához. A pokoljárók között vagyunk. Nyomorúságos alig-ember az a bizonyos Bandula Ferike, akihez odakötődik a regény gyámügyi előadója. A nyálas, undorító, visszataszító gyermek, akihez végülis odakötődik a főhős és értelmet talál az életének — « rájátszik » a szamaritánus példázatára. Ki is az én felebarátom? Akivel éppen összehoz a sorsom. És az élet értelme nem önmagamban van, hanem rajtam túl, önmagamon kívül: a szeretet misztériuma ez már. A regény középponti példázata a « csaló rabbi » története, aki visszavonul, elbizonytalanodva, az emberek elől, mert nem tudja meggyőzően hirdetni már az Isten törvényét. Fokozatosan némának, süketnek, majd vaknak tetteti magát, hogy ne hallja az emberek panaszát, hogy ne kelljen válaszolni az élet-halál emberi méreteket fölülmúló titokzatos kérdéseire. És amikor remeteségében a kondorkeselyű az egyetlen élőlényt, az őt látogató menyétet is elragadja: rádöbben, hogy vaknak is kellene lennie. De így, süketen, némán és vakon már csak a halálra várhatna, — azt siettetni pedig nincs semmi értelme, ezért visszatér az emberek közé, és tovább hirdeti újra a Törvényt, — most már « szégyenében megizmosodva ».

Transzcendencia? Az emberi űr és nyomorúság sokféle megfogalmazása, amivel lépten-nyomon találkozunk. Hadd utaljunk Hajnóczy Péter « *Fűtő* »-jére, ahol a helyszín is mintegy a mélységet, a sötétséget példázza. Szóba hozhatnánk Kertész Ákostól a *Makrát* is. Beszélhetnénk egy látszólag szelídebb, de mélységeiben annál döbbenetesebb írásról: Szabó Magda « *Pilátus* » című regényéről, ahol egy öregasszony mindent megkap a leányától, új lakásba is kerül, — közben múltját föl kell számolnia. Ami az embernek hiányzik: az — bármilyen banálisan is hangozzék, ki kell mondani: az emberi dimenziókon túlmutató szeretet. S ha már a nőírókat említettük, hadd jöjjön szóba egy futólagos bekezdés erejéig Jókai Anna is, akinek régebbi írásaiban (*Tartozik és követel, Mindhalálig*) ugyancsak megfogalmazódik a

hiány, és egy-egy halvány sugárban a *más* lehetősége is, a remény.

Egy novelláját emeljük ki, címe: « *Az építkezők* », megjelent « *A panasz leírása* » c. kötetben. Falusi világról van szó, egyszerű emberekről. « Abba ölök, amibe érdemes. — És mi az érdemes? — kérdezte tétován Ostoros (— akit azután mindenki bolondnak tart majd—)... — Ami maradandó. Mindig, ami maradandó. » — « Hibádzik itt valami. — Építkezni kell — letette öklét a demizson mellé, az asztalra. — Fölfele. Mondottam. » Ostorost mindenki furcsának tartja. Szereti az állatokat. Mesél a gyermekeknek. Nem épít új házat, hiába szégyellik ezt a gyerekei. « —Van valami tervetek? — kérdezte Ostoros élénken. — Valami értelmes? » — mondja a gyerekeknek. « — Ház, kocsi, új — hadarta az asszony. Szőrme. — Talán a szőrme. — Irha — mondta a férje... » Nem értik, mire tartogatja a pénzét. Amikor mások kovácsoltvas kerítéseket készíttetnek, ő orgonabokorból sövényt — az is jó kerítésnek. Pénzt ad a cigányoknak. S amikor Szittyán, a falu egyik gazdag embere a temetőben vörös kőből « masszív kis szállást rakatott: négyszemélyeset; anyjának, apjának, asszonyának és magának » — akkor Ostoros közelebb lép. Lenéz a mélybe, megbámulja az építményt, majd visszafelé ballagva ezt mondja: « — Barátom, de hisz itt nagy az ínség. De hiszen te lefelé építkezel. Barátom. »

Nagyon is egyszerű szimbolika, de mégis figyelemre méltó. Fölfelé vagy lefelé építkezünk?

Magába zárkózó vagy önmagát meghaladó ember?

A « lefele építkezők » tragédiáiról sok-sok novella vagy kisregény található. Ott van Dobai Pétertől a « *Lavina* », vagy a « *Háromszögtan* ». De a mélyben lévők gigászi küzdelmére is fölfigyelhetünk. Balázs József cigány-hőse a « *Koportos* »-ban valóban a mélyből igyekszik fölfelé felesége halálának — temetésének napjaiban. Űzi-hajtja őt fölfelé valami, — a feleségét eltemető papnak megígérte, hogy friss vesszőből kosarat fon majd neki. Megrázó jelkép: a meredek folyópartról a sárba visszacsúszó, elgyötört ember alakja.

A Fiatal Írók József Attila körének egyik antológiája az « *Isten tenyerén ülünk* ». Avangard prózát, öncélú maga-

mutogatást, keresett újszerűséget bőven találhatunk az írásokban. Témánkkal kapcsolatban azonban érdekes az első elbeszélés a kötetben, « *A kút* », Baranyai László írása. A magányosságnak, az önmagába zárkózásnak szikár leírása ez, vallomás-szerű mondatokkal. « ... én egyedül vagyok, véglegesen, visszavonhatatlanul egyedül, velem azaz bennem is hasonló dolog játszódhat le, ha nem vigyázok. Vigyáznom kell magamra nagyon » — mondja. Mi az, ami történhet? Hogy másként mondja tovább a történeteket, amelyeket hall. Hogy az ember torzít. Abszurd végkifejlet: egy felfedezett kútba telepszik, mindenki elől rejtőzve. « ... egyedül vagyok, ... csak magamra számíthatok, vigyáznom kell magamra. Megvan az elképzelésem, hogy hogyan töltöm el az időmet. Eddig idegen, ellenséges világban éltem, magamat is képtelen voltam megismerni. Most mindenre lesz időm. Időnként számvetést csinálok, ez most az első. Végre magam vagyok. Magad vagy. Figyelj magadra. Nincs más dolgod már, csak hogy magadra figyelj. »

Fölfelé építkezni — vagy leszállni, letaszíttatni a kút fenekére. Kiemelkedni vagy belesüppedni. Szeretni vagy gyűlölni. Megsejteni az emberen kívüli értelmet vagy belebogozódni önmagunkba.

Az önmagába belebogozódni nem akarás, az önmagának meghaladására való kemény erőfeszítés regénye Mészöly atlétája: « *Az atléta halála* ». Őze Bálint tragikus alkatú versenyző. Mészöly a modern ember nyugtalanságát és kielégíthetetlenségét, azt a « közérzetet », melyet az irracionális pszichológia a « bűntudat » és az egzisztencializmus a szorongás fogalmával magyaráz, Mészöly az önmagát hajszoló, soha meg nem pihenő atléta metaforájában fejezi ki — állapítja meg Pomogáts Béla, a mai magyar próza egyik legjobb ismerője. Mészöly természetes állapotnak tartja a versenyző helyzetét: « úgy kell szemlélnünk magunkat, mint a distanciák végtelen időkig variálódó próbáinak akadályfutóit ».

Mészöly másik klasszikus regénye a « *Saulus* ». Példázat arra, hogyan válhat valaki az önmagát meghaladni akaró versenyzőből — itt: az üldözőből — harmonikus emberré. Miként cserélheti fel zaklatottságát (az üldözést, ami ugyanaz, mint a menekülés) belső békére, az áhított nyugalomra. Szorongását a « pálfordulás » oldja föl. A damaszkuszi úton

ugyanaz történik vele, mint az Istefanos példabeszédében szereplő pásztorral, aki egy juhot üldözött, minthogy nagyon szerette. Az üldözés és a szeretet fogalma ilyenképpen bármikor felcserélheti egymást az isteni kegyelem tetszése szerint. « A szeretet... az Úrtól van és az Úr felé megy. Ő szeret, te meg üldözöd és utol akarod érni. Ha ő nem szeretne, hogyan tudnál te szeretni? » Saulus megtalálja a helyét — elnyeri a harmonikus létezés állapotát azáltal, hogy magához rántja az Isten.

A « *Film* »-ben, Mészöly másik írásában olvassuk: « ... egyszerűen nem tudunk kitalálni értelmesebb feladatot, mint amit eddig is csináltunk — ez a dolgunk: az Öregaszszony és az Öregember. 'Tenni!' Ezt közbeiktatott feladatként dobhatjuk be itt, mindegy, milyen formában. Lehet szakadt cetlin, vécépapíron, tintával vagy ceruzával, kezdetleges írással, csak az a fontos, hogy olvasható legyen. Vagy ezt, kiegészítésül: 'Folytatni!' Vagy valamivel később: Elvetjük a megalapozott kishitűséget. És újra leszögezzük, ugyanazzal a hittel: Addig folytatjuk, ameddig nyersanyagunk van, bárkibe, bármibe kerül is. »

Vajon ez afféle « csakazértis » morál lenne? Vajon egyszerűen csak azért kerül be a regénybe a *caritas* elve, mert jobb híján ez kívánkozik ide? « Legönzetlenebb közbelépésünk se lehet több a caritás jobb híján hatásosságánál végül is. S éppen ennek a gondolatnak a jegyében igyekszünk magunkat is olyan helyzetbe hozni, hogy az Öregember rohamát úgy éljük át, mintha magunk is fulladnánk, fulladhatnánk vagy nem fulladnánk. »

Mészöly metafizikus érzékenysége ezt a « fulladást » az én olvasatomban átértelmezhetővé teszi. A *Vigilia* körkérdésére válaszolt (közzétette az « *Érintések* » c. kötetben, Bp. 1980. 128-129. o.): « Egyetlen döntő kérdés van: Isten léte vagy nemléte... A pragmatikus 'igenek' és 'nemek' számomra majdnem semmisek — mondja. Még a logika is akkor a legmeggyőzőbb, ha az elgondolhatatlanra talál megközelítő formulát. A hiány körülírhatatlan határvidéke ez, ahol a kérdést — az egyetlen kérdést — már nem terhelik antropomorf célok és kis számítgatások. Talán — úgy gondolom — teológia is csak eddig a határig lehetséges. E határon túl minden átlobban a lehetőség misztériumába. Ami ha valamennyire is lefordítható emberire, a legjobb esetben is

konzumálás — nélkülözhetetlen és eleve kevesebb. Szeretnék nem játszani a szavakkal: az űr, a hiány mindent átjáró élménye teheti csak mindennapos közérzetté, hogy valamiképpen mindent betöltött és kitöltött. A homály a fény; és ha valamitől — semmiképpen sem ettől tudok boldogtalan lenni. »

Kalandozásaink közepette, miközben az önmagát meghaladni tudó embert kerestük néhány prózai műben, részben összefoglalásként, részben új kiindulásul Csoóri Sándor gondolatait idézzük. (FASIRT, JAK-füzetek I. Bp. 1982. 102. o.). « A rodostói hang kertelés nélkül tör a felszínre. Mert vallani már régóta szabad: morogni, óbégatni, gúnyolódni, akár napestig. Elismerni a leveretésünket; elismerni azt, hogy halál kacérkodik velünk nyári délutánokon, s gyöngék vagyunk az ellenkezésben, de megkérdezni, hogy kiért s miért maradtunk lelkileg angolkórosak, már nem ajánlatos. Illetve: ami még ennél a helyzetnél is rosszabb: a számonkérő hang eszünkbe se jut... » Ugyanebben az írásában olvassuk még a következőket is: « Íróként és olvasóként is aggódva figyelem a magyar irodalom égalját: közeledik-e valamiféle változás? Íródik-e könyv, szerkesztődik-e folyóirat, amely az igazság raktárra való termelésén túl megvillant valami egyebet is?... Valamit, ami emberfölötti vagy emberalatti, de a lélek belső végtelenjéből szakad ki. Ady, József Attila, Móricz, Németh László vagy Szabó Lőrinc azért adnak nekünk személyes ajándékot, mert a társadalom kínálta keretekből kitörve mindig az emberi lét magasából nézték a társadalmat. Panaszkodásuk így nem puszta panasz volt, hanem létszemlélet. Bizakodásuk sem leegyszerűsített bizakodás, hanem az ember üdvösségkeresésének föltétele. »

Mindenképpen izgalmas a fenti idézetben, hogy a népben-nemzetben való gondolkodás egyik legmarkánsabb mai képviselője *létszemléletről* beszél. És éppen a mai magyar próza talán legkiemelkedőbb alakjai — a történelmi távlat lesz majd a végleges döntőbíró és rangsoroló — Esterházy Péter, Czakó Gábor, Nádas Péter, Dobai Péter, Hajnóczy Péter — és lehetne még folytatni a sort — éppen sajátos létszemléletükkel ütnek el másoktól. S egy nagyon jellegzetes jelenségnél most meg kell állnunk.

Nyelvi játék és az abszolútum

Avantgard próza? Nyelvi bravúrok? Öncélú játékok bűvészmutatványa? Sokan felületes és sommás ítéletet formálnak néhány oldal elolvasása után, és nem hajlandók többet kézbe venni (ők a vesztesek!) mondjuk Esterházy Pétertől ezután már semmit. De Czakó Gábor is inkább játékosnak tűnik a felszínen, pedig mélyen filozófikus. Elég csak « magyar rémmeséit » kezünkbe vennünk. Vagy vessünk egy pillantást « *Várkonyi krónikájá* »-jára!

A « világvégi », zsákutcában élő falu zárt mikrovilágában leképeződik minden, ami a világ másik végén, odakinn történhet. Kocsmai szituációkban szólnak a Gálok és a Gutik meg a Gál-Gutik (a nevekkel is szándékosan szűkíti a világot Czakó), politikáról, Istenről, életről-halálról beszélnek. « Az a minden, hogy élet nélkül nincs halál... Először is a kérdést magát, mely kuszább a kókuszdió háncsánál — hiszen mi a halál? Alfa vagy ómega? Önmaga alfája? Alfává váló ómega? Talán az Időnek ugyanolyan közönséges pillanata, mint a többi — azzal az iszonyatos eltéréssel, hogy nem vezet sehová? A Nincs előtti küszöb? Küszöb? A Nincs küszöbe csak a Semmi lehet, mert a Semmit csak a Semmi környezheti! Miért lenne kitűntetett állapota a vegyelemeknek, hogy épp az ő eleven testében léteznek? Eleven? Léteznek? Honnan tudja a szén, a hidrogén, az exigén, a mész, a foszfor, hogy létezik? — ... Nem kápráztat-e minden adott és elszenvedett pofon, a Malom, Éva, a torokkaparás, állán a másnapos borosta, Laci, az illegalitás, Bárkony, a Minden, a Lét, a Léttel bólintó Tudat, amely ostoba kútgémként jóváhagyja az észleleteket; van, ami van, s közben ő sincs; a Semmi kísértet reflexe... » Fölemelően szép pillanata a « krónikának » Bora néni halála a szobában — a felekezeti különbségeket áthidalandó « legkisebb közös többszöröst » az ószövetségi zsoltárban találja meg a plébános. A haldokló ágyánál éneklik: « Mint a szép híves patakra / A szarvas kívánkozik, / Lelkem úgy óhajt Uramra, / és hozzá fohászkodik... A kisgyerek, aki a rokonok között ott bóklászik, megsejti, hogy itt valami történni fog. Megkérdi a halálán lévő dédmamától: — « Nem félsz? » — A válasz pedig: — « Kíváncsi vagyok. »

Vannak, akik szerint Esterházy Péter a mai magyar próza egyik legjelesebb, legtöbbet ígérő egyénisége. A « *Termelési-regény* » sok fejcsóválást eredményezett. Két része van: az első a tulajdonképpeni « termelési regény », összefüggő, irónikus szöveg. A második része — a szerző

szándéka szerint a megfelelő számozás szerint « beolvasandó » szakaszok, elmélkedések, történetek, esszék halmaza. Ami az egészet jellemzi: az irónia. Múlthoz s jelenhez, társadalmi s kulturális fensőbbségérzethez ironikusan viszonyul. Relativizál, — következetesen. Az értékrendszereknek történeti változékonyságukból származó viszonylagosságát állítja. Azoknak az értékeknek a köre, amelyeknek változatlan az érvénye, igen szűk. A « játék szeretete », az emberi szabadságvágynak a megismételhetetlen cselekvésben, alkotásban való tárgyiasulása Szegedi Maszák Mihály megállapítása szerint az egyik legfontosabb. A világban zűrzavart lát, egymásnak ellentmondó értékrendszerek közötti, véget nem érő vitát. Iróniáját önmagára is vonatkoztatja, önnön korlátait is tudatosítja. Esterházy a sajátját ismeri föl író elődjének általa olyan hevesen kárhoztatott magatartásában: « A féligmeddig tükörré lett üvegben a mester egyszerre láthatta saját magát és Mikszáth urat ». A könyvben sok érték állítódik, de majd mindegyik idézőjelbe kerül, viszonylagosnak bizonyul. Ellentmondást mutat emberi vágyak és kielégítésük között. A regény az értékek korlátlan viszonylagosságát állítja, a történelmi tapasztalatok különféleségére hivatkozva.

Érdekes következtetések vonhatók le a nyelvi elemzésből. Idézetek megszámlálhatatlan tömegével találkozhatunk, — szinte szentségtörő módon kapnak oda nem illőn helyet József Attila, Kosztolányi, Mészöly, Nádas, Ottlik mondatai. Szörényi László észreveszi a szövegek hierarchiáját: a csúcson állnak az írók-költők, legalul a munkahelyi « süketduma »; más szinten a gyermekkori saját iskolás fogalmazvány. A hierarchia csúcspontján az Úr imádsága, a Miatyánk kap helyet, torzítatlanul, változatlanul — az összefüggésrendszerben kielemezhetően mint az egyetlen fix pont, aminek az érvényességéhez kétség nem férhet — holott az egész írás (regény? esszé?) leglényegesebb kijelentései közé az indító mondat tartozik: « Nem találunk szavakat. »

Nem irgalmaz senkinek. A vasárnapi misén a könyvben zavartan lapozó papot is ironikusan nézi: « Hirtelen megérezte a csöndet ő. Papírlapok egyre hangosbodó recsegése: a plébános lapozott. 'De nagyon lapozott'. Előre, hátra, már látszott, hogy nincs szisztémája, a jószerencsére bízta magát. Az azonban késni tetszett... Megvan — mondta a

plébános, s noha a mester is tudta, hogy ez felolvasva van, és folytatva lesz így: / megvan / írva, mégis a jelenet kiállhatatlan humora, mely a szent szövegnek ez a civil aktualizálhatóságából fakadt, őt is elérte... »

Van a regénynek egy rendkívül fontos mondata. « Ahhoz, hogy valahol otthon legyünk, másutt idegennek kell lennünk. » Az egész mű talán leglényegesebb, tételszerű kijelentése ez. A sziporkázó ötletek sorozata pedig végig azt bizonyítja, hogy itt minden relatív, — itt semmi sem végleges, — itt nem vagy otthon. Hát akkor hol? Választ ad az egyedüli « abszolút szöveg », amely teljes terjedelmével, végig nagybetűs szedéssel « kilóg » — mert nincs visszájára fordítva — az egész műből: MI ATYÁNK, KI VAGY A MENNYEKBEN...

Esterházy forrásvidékén ott van Ottlik regénye, az *Iskola a határon*. Valahol minden a mélyben, a lényük mélyén összefügg, elszakíthatatlanul, elválaszthatatlanul.

Sőtér István az « *Innen és túl* » című *Vigilia*-könyv bevezető tanulmányában megállapítja, hogy a létköltészet több fokozaton keresztül alakul át morális költészetté, a szeretet vagy a fájdalom vallomásává. Ugyanez elmondható a prózáról is. És megfordíthatnánk a tételt: a szeretet vagy a fájdalom vallomása a létkérdések talaját munkálja. És nem ritkán utat készít — a túlnanlévőre.

4.

Vallás és kultúra

« A kultúra: életmód. Ezért politika is a kultúra. A kultúrát életmódnak felfogni: talán ez a leghitelesebb politika. Erősíti önazonosságunkat, méghozzá éppen ott, ahol társadalmi vagy ideológiai határok önértelmezésünket a leginkább megterhelik vagy elkülönítik » — mondotta egy beszédében evangélikus keresztények előtt Richard von Weizsäcker, a nyugatnémet államelnök (*Evangelischer Kirchentag*, 1985. jún. 8.).

Vajon van-e helye a vallásnak mai magyar társadalmunkban? Az utóbbi két évtized és főként a legutóbbi idők fejlődése alapján kétségtelenül azt válaszolhatjuk, hogy van. Nem « megtűrt útitársaknak », hanem egyenjogú partnereknek tekintve az egyházakat, a vallási közösségeket, természetes a kölcsönös végiggondolás igénye a feladatok, a szerepek tekintetében.

Világos, hogy még akkor is, ha hivatalosan úgy fogalmaznak, hogy « a vallás magánügy », a vallásos ember létezése az egész társadalom ügye, tehát politikai tényező, amivel az egész közösségnek, a társadalomnak számolnia kell.

A kereszténység és a kultúra

A kereszténység ma is Krisztus evangéliumából táplálkozik. Krisztus leglényegesebb kijelentései közé tartoznak a következő szavak: « Az idő betelt, az Isten országa közel van. Térjetek meg, és higgyetek az evangéliumnak! » (Mk 1,14). Ugyancsak lényeges: « Menjetek az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek! » (Mk 16,15).

Le kell szögeznünk, hogy nincs « kapitalista » vagy « kommunista » vagy « szocialista » kereszténység, hanem

mindenütt vannak keresztények, akiknek ugyanaz a küldetésük és a hivatásuk a világban és a világért.

A kereszténység tehát válasz-adás az élet kihívásaira. Elemi fölismerés, hogy az ember része a világnak, s hogy az emberben tükröződik a világ. Poszler György írja: « ... a világ képét keresi önmagában és az önmaga képét keresi a világban... Hangsúlyozni sem méltóan evidens, hogy ennek a birtokba vett, emberközeli és emberarcú világnak a létrejötte a második ezredforduló árnyékában, a társadalmi és a tudományos-technikai forradalom korában emberi létkérdés... » (Poszler György: *Katarzis és kultúra.* Bp. 1980. 131.o.). Ezzel a megállapítással minden keresztény szellemiségű ember egyet kell hogy értsen. A világ « gondozása » (a latin « coleo » ige annyit jelent, mint gondozni), a világ kultúrálttá tétele elemi keresztény feladat.

Nem lényegtelen a katolikus hívő számára, aki az egyházban mint intézményben is benne áll, mit és hogyan fogalmaz meg az egyházi felsőbbség. A II. Vatikáni Zsinat résztvevői elemi erővel tapasztalták meg a kor kihívását, és minden addigi intézményi beidegződés ellenére a megfogalmazásokban, állásfoglalásokban nem felülről irányított, előre kész válaszok kaptak helyet, hanem a valós élet kihívásaira próbáltak megfelelő választ adni.

A « *Gaudium et Spes* » (= öröm és reménység) kezdetű zsinati konstitúcióban a kultúráról a következőket olvassuk:

« A kultúra szó általános értelemben véve mindazt jelenti, amivel a maga sokirányú szellemi és testi képességét kiműveli és kibontakoztatja az ember. Ismeretszerzés és munka által meghódítani igyekszik az egész világot, az erkölcsök és intézmények tökéletesítésével pedig emberiesebbé teszi a közösségi életet a családban és az egész társadalomban, végül az idők folyamán műveiben fejezi ki, közli másokkal és örökíti meg lelkének nagy élményeit és törekvéseit, hogy azok sokaknak, sőt az egész emberiségnek felemelkedését szolgálják... Ez magyarázza, hogy a kultúrának szükségszerűen történeti és társadalmi arculata van, és hogy a kultúra szó gyakran társadalomtudományos vagy néprajzi értelmet is kap » (53. pont).

Fontos a következő részlet is: « A közhatalomnak nem az a feladata, hogy meghatározza, milyen legyen a kultúra. Csak a feltételeket kell megteremtenie és megfelelő segítsé-

get kell nyújtania ahhoz, hogy mindenki kultúrált életet élhessen, a nemzeti kisebbség is. Ezért mindenekelőtt arra kell ügyelni, hogy a kultúra el ne térjen a maga céljától, és ne kényszerüljön politikai vagy gazdasági hatalmasságok szolgálatába szegődni » (59. pont).

Majd néhány ponttal később: « Az irodalom és a művészetek a maguk módján szintén sokat jelentenek az egyház élete számára. Arra törekszenek ugyanis, hogy kifürkésszék, milyen az ember, mik a problémái, és mit tapasztal, amikor megismeri és tökéletesíteni akarja önmagát és a világot. Igyekeznek feltárni az ember helyzetét a történelemben és a világmindenségben, szemléltetik szenvedéseit és örömeit, megkötöttségeit és erőit, sőt megálmodják a boldogabb emberi világot is. Így fel tudják emelni azt az emberi életet, amelyet sokféle formában ábrázolnak a koroknak és tájaknak megfelelően... Egy műalkotás többet mondhat Istenről, mint sok elvont ismeret, világosabbá teheti az értelem számára az evangéliumi tanítást, és azt úgy képes bemutatni, mint ami hozzátartozik az élethez » (62. pont).

Végül fontos még idéznünk egy korábbi szakaszt is ugyanebből a zsinati dokumentumból: « Minden társadalmi csoportban és nemzetben egyre több férfi és nő érzi magát saját közösségi kultúrája alakítójának és gazdagítójának. Mindinkább fokozódik az önrendelkezés igénye az egész világon, és vele együtt a felelősségérzet: ez roppant sokat jelent az emberiség szellemi és erkölcsi érettsége szempontjából. Jelentősége még világosabban kitűnik, ha a világ egységesülésére gondolunk, és arra a reánk váró feladatra, hogy jobb világot építsünk igazságban és igazságosságban. Így tehát egy új humanizmus születésének vagyunk tanúi: amelyben *az számít embernek, aki vállalja a felelősséget az embertestvérekért és a történelem alakulásáért* » (55. pont).

A kultúra feladata

Szent Bernát az apostolfejedelmek, Péter és Pál ünnepére készített beszédében lapidáris tömörséggel megfogalmazza, mire tanítottak az apostolok. Nem Platón filozófiájára, nem Arisztotelész csavaros gondolatmeneteire tanítottak ők, mondja, hanem megtanítottak — élni. Tulajdonkép-

pen ez a feladata minden közösségnek: élni tanítani. A kultúra semmiképpen sem lehet öncél, hanem szükségképpeni velejárója az emberibb életnek. A kereszténység — még az embertől leginkább elfordult időszakok is ezt bizonyítják műalkotásaikkal — az emberibb életet, az élet emberibbé tételét akarja szolgálni. A helyesen felfogott kereszténység sosem el-fordulni, hanem oda-fordulni akar. Nem hiányozhatik belőle sosem a szolgálat, az élet szolgálata.

Érdemes fölfigyelni Balassa Péter megjegyzéseire a kultúráról. Az *Új Írás* c. folyóirat kérdésére válaszolva ezt írja: « Mielőtt röviden érinteném, hogy mi szükség van (ha van egyáltalán) kritikára, mi a funkciója s mi nem, le kell szögezni, hogy erről hol és mikor beszélünk. Itt és most, vagyis Magyarországon, Kelet-Közép-Európában, egy több évtizedes kulturális földcsuszamlás után, a kultúra (vagyis: társadalom) értékelőföltevéseinek teljes tisztázatlansága közepett. A kultúra ugyanis: nem egyszerűen 'a szellem világa', hanem mindenfajta művelés, az ember tevékenysége, a földműveléstől a matematikán át az írásig. A kultúra az élet *hogyan*-ja, tehát milyensége. A kultúra állapota nem egy szektor a többi között, és nem egyszerűen a műveltségi-olvasási mutatókban fejeződik ki, hanem mindenekelőtt: egy nemzet értelmisége által megfogalmazott (de nem kisajátított), artikulált, rendkívül heterogén, mégis bizonyos alapokban közmegegyezést mutató *gondolkodás a 'dolgokról'*, magatartás a 'dolgokkal szemben'. (Balassa Péter: « A kritikaírás mesterségéhez ». *Új Írás*, 1987/10. 112. o.).

Az apostolok — a krisztusi hit továbbadói — megtanítottak « élni ». A kultúra: az élet « hogyan »-ja. Egy széltében-hosszában produkcióra, termelésre, mennyiségi gondolkodásra beállított világban az élni-tudás hirdetőinek mindenképpen kell, hogy szerepük legyen.

Az egyházi közösségeknek semmiképpen sem elsődleges feladatuk, hogy kultúrát teremtsenek, — vagyis nem az irodalom művelése, nem a tanítás, nem a sajátos érdeklődési körök stb. szervezése az elsődleges céljuk, hanem az elkötelezett élet hirdetése, melynek forrása Krisztus élete és evangéliuma. Ennek a tevékenységnek azonban szerves következménye, hogy sajátos kultúrát hoztak létre a történelem folyamán, és hoznak létre ma is, a megváltozott társadalmi körülmények között.

A kereszténység kultúrája

Minden közösségnek — ha valóban közösség — közvetve vagy közvetlenül feladata, hogy segítse emberibbé tenni a világot. A világ « emberibbé tétele », gondozása kiváló lehetőség az elkötelezett emberek számára az igazi szín-vallásra, hit-vallásra.

Minden közösség egyrészt *befelé* fordul: erősíti és megtartja tagjait, és ezáltal önmagát. Ugyanakkor *kifelé* is tekint: találkozó helye a magánéletnek és a közéletnek. Alakítja saját életét, vagyis *világot épít:* legyen az a legszűkebb mikro-világ, életterének, szobájának, ruházatának elrendezése, kialakítása, a legszűkebb család kommunikációs szokásrendszere vagy ünnepei; és ugyanakkor *befogadója* a « társadalmi » kultúrának, szokásrendszernek, viselkedésmódnak, megjelenésnek, életstílusnak. A mások által ki- és felépített, ún. « másodlagos világ » hatása alól teljességgel kivonni magát senki nem tudja.

A kultúra részben azoknak a találmányoknak a halmaza, amelyek a világ különböző részein jöttek létre, és amelyeknek célja, hogy hatékonnyá, érthetővé tegyék az életet a halandó emberek számára, akik mindenütt ugyanazokkal az alapvető életproblémákkal küzdenek: a születéssel, a növekedéssel, a halállal, egészségük megőrzésével, a jóléttel, az élet értelmével. A megoldások egyik nemzedékről a másikra szállnak. (Vö. Allport: *A személyiség alakulása.* Bp. 1980. 186. o.).

A keresztények kultúrája és természetesen a fentebb említett életproblémák kihívásaira adott válaszok összessége. Hagyományozásuk, hagyományozódásuk intézményesült keretek között történt. A magyar kultúra és a kereszténység összefonódása közhelyszerű megállapítás: a kereszténység adott az országnak egy társadalmi osztályt, az egyházi rendet, amelynek hivatása lett, hogy a kezdetek kezdetén a kulturális javakat hosszú ideig egymaga ápolja. Csak a kereszténység teremtette meg nálunk a rögzített szövegnek (szentírás, liturgia) azt a mágikus borzongással határos tiszteletét, ami az irodalom alapja, mondja Szerb Antal « *Magyar irodalomtörténet* »-ében. És a kereszténység hozott először az országba olyan szellemi tartalmat, ami szövegszerű rögzítésbe, irodalomba kívánkozott.

A kereszténység kultúrája azonban ennél lényegesen több, mélyebb. Sokszor kísért még ma is a primitív, torz felfogás, hogy az egyház(ak) (egyházon általában a kereszténységet értik) kultúra- és tudományellenes(ek). A kereszténység elfordítja az ember figyelmét az emberről, mondják, — s így eleve kizárt, hogy maradandó humanista alkotást hozzon létre. Másrészt kísért ugyanennek az ellentétje is: az egyháznak, amely az elmúlt évszázadok során az egyetemes kultúra oly nagyszerű alkotásait hozta létre, elsőrendű kötelessége — mondják — a kultúra ápolása, terjesztése. Ugyanakkor — főként egyházon belül — kísért az a gondolat is, hogy az egyháznak, a kereszténységnek kizárólagos feladata, hogy a « tiszta evangéliumot » hirdesse, és tartsa távol magát minden egyéb tevékenységtől.

Az egyház (a kereszténység) természetesen benne él a világban, nem vonulhat ki belőle, ha helyes az önértelmezése. Ugyanakkor más is, mint a « világ », amelyben azonban természetesen benne él. A kultúra ekkor számára rendkívül fontos szerepet tölt be: biztosítja a kapcsolatteremtés, a kommunikáció lehetőségét.

Közösségek és a kultúra

Az elmúlt másfél évtized hazánkban a közösségek iránti igény megfogalmazódásának az ideje volt. Jellemezte, jellemzi ma is az egész társadalmat, nem kivétel az egyház sem. A védettség, a valahová tartozás emberi igénye természetes. Az igény kielégítésére különféle spontán törekvések láttak napvilágot. Megszületett az önképzés, az elmélyülés igénye: az érdeklődés a bölcselet, a szentírástudomány, a teológia iránt. De ugyanakkor megszületett az igény a « magas kultúra » feldolgozott befogadása iránt is. Ebből a szempontból igen jelentős szerepet játszanak az egyházi kisközösségek. Érdekes volna felmérni, hogy a mai magyar szépirodalom és filmművészet befogadói között milyen jelentős százalékban vannak jelen éppen azok, akik valamilyen egyházi kisközösséghez tartozónak vallják magukat!

Érdekes feszültségnek lehetünk tanúi. Demokratizálódó, pluralista jellegű kulturális életünk és közéletünk megteremtette a lehetőségét annak, hogy « direktben ható », kimondottan vallásosnak tartható művekkel is találkozzék

a szélesebb közönség. Rendkívül népszerű volt pl. a Ben Hur a filmszínházakban, egyházközségek csoportosan tekintették meg sokfelé. A különféle Jézus-filmek ugyancsak tömegeket vonzottak. De a közvetettebb, a humánus tartalmakat igazi mélységben megragadó alkotások nem jutnak el a tömegekhez, mert az egyházi közösségek, a lelkipásztorok nincsenek eléggé felkészülve a kultúrának ilyenfajta befogadására és továbbadására. Pedig égetően szükséges lenne, hogy ezzel a kérdéssel őszintén szembenézzen maga az egyház.

Tapasztalati tény, hogy minden templomi rendezvénynek nagyobb a közönsége, mint általában a művelődési házaknak. Egy templomi irodalmi est tömegeket tud megmozgatni. Egy templomban előadott műkedvelő színjáték vonzza az embereket. Számtalan ilyen előadásba óriási energiát fektettek bele, — s hozzáértéssel, nagyobb szaktudás birtokában, az alapvető szakirodalom ismeretében minőségében az eddigieknél lényegesen magasabb színvonalú produkciók születhetnének meg, — s a nyertes csakis kulturális életünk lenne.

A kultúra közvetítői többnyire az értelmiségiek. Fölvetődik a kérdés: hol a helyük, van-e helyük az értelmiségieknek ma az egyházban? És hol van a helye a katolikus értelmiséginek a társadalomban? Vitafórumok, összejöveteli lehetőségek, klubok szükségesek, ahol megvan a lehetősége a szabad véleménycserének, az aktuális társadalmi kérdésekről való tájékozódásnak, vitának, állásfoglalásnak. Nagyon fontos volna a papságnak az aktív értelmiségi réteggel való rendszeres találkozása. Ezek a fórumok szükségszerűen vonják magukkal a publikációs lehetőségek bővítésének igényét is.

Kultúrája mindig közösségnek van; s a közösség számára biztosítani kell az életteret. A meglévő közösség a kiindulási pont, köréje csoportosulhatnak sokan, akik ha nem is tudnak mindenben azonosulni a közösséggel, de mégis sugárzásában — és sugárzásából — élni tudnak.

Szakrális és profán kultúra?

Hogy az egyházi közösségek valóban reális alternatív kultúrahordozók lehessenek, elsősorban nekünk magunknak kell tisztáznunk a kérdést: hol van a határ a szent és a

profán között? Még mindig jelen van gondolkodásunkban ennek a megkülönböztetésnek a kísértése: van keresztény ember számára való kultúra, és van olyan kultúra, amitől el kell fordulnia annak, aki magát valóban Krisztus tanítványának vallja. Hamis az alternatíva. Kialakul így egy furcsa egyházi « pártosság », amely ugyanúgy gúzsba köthet gondolkodást és cselekvést, mint egykor a szocialista realizmus pártosság-fogalmának merev értelmezése.

Túl kellene jutni azon az elképzelésen, hogy csak az az igazi kultúra, ami konkrét, közvetlen, felszínen látható összefüggéseket mutat az ún. « vallásos » témákkal. Rá kellene jönni arra, hogy az igazság sokkal mélyebben van; tudatosítani kellene, hogy az igazság sosem adja meg könnyen magát, s hogy sosem a felszín, a máz a fontos, hanem a lényeg. Ennek fölismerése, megismerése lényegében nevelés kérdése. Elsősorban az egyháziak mélyebb kulturális nevelésére volna rendkívül nagy szükség. Többet kellene foglalkoznunk művelődéstörténettel, azonkívül esztétikával; foglalkozni kellene feltétlenül műalkotások (irodalmi, képzőművészeti, filmművészeti alkotások) elemzésével. Csak akkor lehet az egyházi közösség valóban nyitott a kultúra befogadására, s akkor válhat maga is aktív kultúrateremtővé, ha a katolikusság, a « nyitottság » a közösség vezetőinek jellemző tulajdonsága lesz. Mert katolikusnak lenni — miként Pilinszky János megfogalmazta — nem elkülönülést jelent egy mennyei kivételezettségben, hanem vállalását mindennek és mindenkinek. Ez a nyitottság szükségképpen együtt kell hogy járjon az igényességgel. Az igényességnek pedig kapcsolódnia kell a tiszta önértelmezéshez: a magyarországi egyházi közösségnek *magyar kultúrában meggyökerezett* egyházi közösségnek kell lennie, amelynek természetesen kapcsolódásai vannak a katolikus egyház nemzetek feletti jellegénél fogva is más népek kultúrájához, de magunkévá tehetnénk azt a Kodály Zoltán-i gondolatot is, hogy idegen számunkra az a magyarság, amely nem európai, de az az európaiság is, amely nem magyar is egyszersmind.

Sok útvesztőt és buktatót kell kikerülnie az egyháznak, az egyháziaknak. Mindig kísért a divatok követése, a « tömegek » minden áron való megnyerésének vágya. S közben az eszközök területén sokan nem válogatnak. Pedig a « cél nem szentesíti az eszközt » alapelv vonatkozik az igehirde-

tésre, a keresztény tartalmak továbbadásának formáira is. Silány, értéktelen, nem tiszta eszközök megengedhetetlenek. Nagyobb igényességet csak nagyobb tudatosság eredményezhet. A nagyobb tudatosság pedig csak a fogalmak tisztázása után valósulhat meg.

A kereszténység — miként ezt szociológiai vizsgálatok is mutatják — egyre inkább az értelmiségi rétegek körében él elevenen. A hasadtlelkűségre való hajlandóságot — a profán és szakrális szféra merev elkülönítésének kényszerét — mindenképpen föl kellene oldani, meg kellene szűntetni. Társadalmi szerepét is akkor fogja jobban felismerni a keresztény ember, ha magánéletének szférájában nem küzd állandóan a szakrális és profán világ megkülönböztetésével, szétválasztásával. Ezen a téren is nagyon fontos volna, ha az egyházi közösségek határozottan kilépnének a templomok (a szakrális tér) korlátai közül, és olyan élettérrel rendelkezhetnének, amely a sokak által mereven megkülönböztetett és szétválasztott profán és szakrális világ határán helyezkedik el.

Társadalmunkban a kulcskérdés: ki az, aki az emberért, az emberibb életért valóban konkrét cselekedeteket visz végbe. A konkrét cselekedeteket mindig konkrét emberek teszik, — s a konkrét emberek mindig valahová, valamilyen közösséghez tartoznak, aszerint, hogy ki milyen alapról magyarázza az emberibb élet megvalósításának lehetőségeit. A közelmúlt társadalmi változásai közepette még határozottabban egyenjogú partnereknek kell tekintenünk magunkat, és el kell fogadtatnunk magunkat. A társadalmi közvélemény is ezt támasztja alá. A feladatra az egyház(ak)nak fel kell készülni. Az elmúlt évtizedek erőfeszítései elsősorban a helykeresésre foglalták le az energiákat. Tudatosítanunk kellene azt is, hogy nem egy hirtelen keletkezett társadalmi légüres tér, « vákuum », megoldatlan társadalmi feladatok kínálnak föl lényegesen nagyobb mozgási lehetőséget, hanem szerves része ez egy társadalmunkban végbemenő tisztulási, érési folyamatnak, amely reményünk szerint nem óhajtja többé egyenruhába kényszeríteni senkinek a gondolkodását sem, hanem szívesen lát mindent, ami igazi érték, s ami igazán az embert szolgálja.

5.

Kettős nevelés?

Az elmúlt évtizedekben különösen is élesen vetődött föl szinte minden magyar családban a kérdés: vajon megtanulnak-e gyermekeink élni? Vajon jól teszi-e a család, ha az élet dolgaiban olyan felfogást képvisel, ami nem vág mindig és mindenben egybe az iskola vagy a hétköznapi gyakorlat által közvetített eszményekkel?

Mindannyiunk számára világos, hogy az értelmetlenség elviselhetetlen. Az életet tervezni, alakítani kell, ha emberi módon akarunk élni. Vagyis: tudni kell élni. El kell sajátítani, meg kell szerezni az élethez szükséges tudást.

Az élet három nagy területét emelhetjük ki, ahol különösen is szükség van az élni-tudásra. Az első a *szexualitás* területe, a szeretet, a szerelem, az emberek egymáshoz fordulásának világa. A második az *önmegvalósítás:* a tekintélyszerzés, az érvényesülés, a hatalom, a szabadság szférája. A harmadik a *birtoklás,* az anyagi javak megszerzésének és megtartásának a területe. Nemiség, hatalom, anyagi javak: ebben a három körben el kell tudni igazodni minden embernek, ha harmonikus életet akar. Ezekkel a kérdésekkel tisztában kell lenni. Ez jelenti az élni-tudást.

Az emberek élettapasztalata az évezredek során hagyománnyá érlelődött, a későbbi generációk számára hozzáférhetővé vált. A megelőző generációk mindig felelősséget éreznek az elkövetkezők iránt: mi az, amit tovább kell adnunk? És hogyan adjuk tovább ismereteinket az élet dolgairól? A felnövekvő generáció pedig szembetalálja magát az idősebbek világával, értékhagyományozó törekvéseivel, amelyek intézményesült formában jelennek meg számukra az oktatásban és a nevelésben.

Az emberek egymásra vannak utalva. Az élet dolgait mindig másoktól tanuljuk meg. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy az ember valójában nem más, mint amivé őt

más emberek tették, amivé őt a számára jelentékeny emberek — főként szülei — tették.

A társadalom az emberi együttélés « terméke ». De bizonyos mértékig maga az ember is « produktum », termék, — terméke a társadalomnak, fizikai-szellemi környezetének. Nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy az ember lényegesen mássá lesz az életében, mint amivé már gyermekkorában vált. Valójában az embernek fizikai világrajövetele után ismét « világra kell jönnie », ismét meg kell születnie. Környezete, közössége, fizikai-szellemi lehetőségei, vagyis a társadalom újra « kihordja » őt. Ezért rendkívül fontos, milyen az a környezet, amelybe beleszületik valaki, és milyen a társadalom, amelyben felnő. S nagyon veszélyes, ha a társadalom « tehernek » érzi a felnövekvők kihordását, a fiatalok befogadását.

Létezett a történelem során olyan társadalmi környezet, amelyben egyszerű volt felnőtté válni, mert többé-kevésbé csupán egyetlen, és mindenki számára egyformán kötelezően érvényes élni-tudás, élet-ismeret volt. Egységesek voltak tehát a válaszok is, amit az ember az élet legfontosabb kérdéseire adhatott és kaphatott. És Európában — vagyis nálunk is — ez az intézményesített és áthagyományozott életismeret a kereszténység tradíciójából, hagyományából származott. Az érett emberré válás szempontjából nagyon fontos, döntő jelentőségű volt, hogy mindenki többé-kevésbé egységes hatást gyakorolt a felnövekvőkre. Az eltérő, a deviáns jelenségeket pedig a társadalmi közvélemény egységesen elítélte. Vagyis leegyszerűsítve: mindenki « tudta », hogyan kell élnie. Ez a tény egységesebbé tette — legalábbis külső megjelenésében — az életet. Az élet « minőségének », a szabad döntések kérdésének problémakörét most hagyjuk nyitva...

Divatosnak hangzó megfogalmazásban azt mondhatjuk, hogy manapság szerte a világon pluralista társadalomban élnek az emberek. A kivételek torzításairól most nem beszélünk. Az ember és a világ kapcsolata gyökeresen megváltozott. Az iparosodott gazdasági forma lényeges politikai és társadalmi átalakulásokat igényelt és eredményezett. Ennek következtében új eszmerendszerek, új életfelfogások harcolták ki a maguk számára a szabadság, a « vallásszabadság » jogai alapján az egyenjogúságot. A házasság, a

család, a szociális és politikai berendezkedés, a gazdasági élet — vagyis a már említett három fő terület: a nemiség, a hatalom és az anyagi javak területe — más-más megvilágításba került. Másként értelmezik sokan az életet, más értelmet adnak az élet egyes területeinek.

Ezzel párhuzamosan a nevelés ügye szerte a világon olyan kérdéssé vált, amely egyre inkább izgat mindenkit. Mindenki, minden társadalmi csoport világosan látja, hogy saját életfelfogásának, életértelmezésének továbbadásában és áthagyományozásában fontos szerepe van az intézményesített oktatásnak és nevelésnek.

A tájékozódni próbáló, felnövekvő ember az élet fontos kérdéseire tehát *többféle választ* találhat. Ezt jelenti a pluralista társadalom. Emeljük ki példaként a házasság témáját: a férfi és a nő kapcsolata a társadalmi közvélemény előtt többféleképpen alakulhat. Vagy kitartó hűségben éli meg a férfi és a nő a kölcsönös szexuális kapcsolatot a keresztény házasságmodell szerint, — vagy a kapcsolat csupán egy időre szól, előre számítva a válás lehetőségére. Vannak, akik teljesen magánügynek tekintik a férfi és nő — esetleg tartós — kapcsolatát, — tehát sem polgári, sem egyházi nyilvánosságot és hivatalosságot nem adnak a kapcsolatnak. És lehetséges gyakorlatként látható a partnerek váltogatása is. Mindez a közvélemény számára — ha nem is egyenlő mértékben, de — elfogadható.

Ezek alapján le kell szögeznünk a tényt: az áthagyományozott és intézményesen is őrzött keresztény életértelmezés a tömegek, a mi tömegeink számára is csupán egy a társadalomban jelenlévő, többféle értelmezési lehetőség közül. *Nincs már lehetőség arra, hogy egységes magatartásminták határozzák meg a felnövekvők életét.*

Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a pluralizmus azt is jelenti, hogy minden életértelmezés, amely humánusnak és valóban értelmes válasz nyújtására tartja képesnek és hivatottnak önmagát, természeténél fogva terjeszteni, hirdetni akarja felfogását. Vagyis a különféle világ- és életértelmezések között versengést, nem ritkán kemény összeütközést és harcot is tapasztalhatunk.

Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a pluralista társadalom az egyes emberek számára nagyobb lehetőséget jelent. Nem

csupán azt jelenti, hogy mindenki élheti a maga életét, hanem azt is hogy a szabadság, az emberi élethez lényegesen hozzátartozó valóság tág teret kap. *Nem a társadalmi elvárások, hanem a belső meggyőződés alakíthatja az egyes emberek életét.*

Az a tény azonban, hogy a pluralista társadalomban sokféle választási lehetőség van, s így az élet kérdéseire adható válaszok skálája is széles, azt is eredményezi, hogy maga a társadalom az egyes ember életalakításával szemben tartózkodóbbá válik. Az egyes ember « emberré válásának » gondjaiban a társadalom csak szerény mértékben segít. Úgy látszik, ez a megállapítás akkor is érvényes, ha egy pluralista jellegű társadalomban valamelyik életértelmezési kísérlet hivatalosan is uralkodó szerephez jut.

Nagyon leegyszerűsítenénk a kérdést, ha egy hivatalosan képviselt *marxista ideológia* és a család és az egyház által közvetített *keresztény életértelmezés* feszültségeiben látnánk vagy keresnénk a probléma lényegét. Az élet fő területein: a nemi élet, az önérvényesítés és az anyagi javak megszerzésének-birtoklásának hármas szférájában, ahol eligazodni és eligazítani kell, a családon és iskolán kívül sokféle egyéb hatás is érvényesül. És olyan embereket ér, akik már eleve bizonytalan értékrendet képviselő közösségben, beteg családokban kénytelenek megbirkózni az emberré válás feladatával. A beteg családok sokasodása egyre több elbizonytalanodott embert eredményez. Ez a felismerés közös gondja mind a keresztény szempontú, mind a marxista jellegű értelmezés felelős képviselőinek. S amint lekapcsolja magát valaki a családról, azonnal színes sokasággal találkozik, azokkal, akik az eddig látottakkal-tapasztaltakkal szemben *mások*. És ezek a « mások » nem énekelnek összhangzó, harmonikus éneket. Az ember azzá válik, amivé a környezete teheti: a segítségre szoruló társadalom segítségre szoruló egyedek összessége. A családban megkezdődött emberré-válás a családból való kiválás után töredékes marad. A fiatal ember nem tudja, ki is ő valójában, miért is nő fel, kinek az értékrendjét veszi át. Fölmerül a kérdés benne: ki is vagyok én tulajdonképpen? *Identitása megbomlik.*

Kemény kijelentés, de igaz: az ember belebetegedhetik a társadalomba. Belső üresség, gyengeség gyötörheti. Az

emberekkel való kapcsolata értelmetlennek tűnhet, élete céltalanná válhat.

Robert Taylor írja *Biológiai pokolgép* című művében: « A társadalmi zűrzavarhoz kapcsolódik a személyiség zűrzavara. Egy olyan világban, amelyben az erőfeszítés és az eredmény között nincs világos összefüggés, amelyben a lelkiismeretes embert igazságtalansággal jutalmazzák, míg az önző eléri azt, amit akar; vagy amelyben az eredmény a véletlenen múlik, az emberek elvesztik vállalkozó kedvüket. Akárcsak a kísérleti patkányok, amelyek beugratós feladatok elé állítva neurotikussá válnak, és feszült mozdulatlanságba merednek. Társadalmunkban már ma is vannak jelei a személyi nihilizmusnak. Ezek cinizmusban, anyagiasságban, a kicsi, de gyors nyereségek előnyben részesítésében jelentkeznek. Minden bizonnyal ilyesmi rejlik az ifjúság tetemes részének tiltakozó és a társadalmi normákat felrúgó magatartása mögött » (Bp. 1973. 224-225. o.). A menekülési formák mögött meghúzódik az « *erős ember* » *hiánya*, akire figyelni lehetne, az értéket képviselő személy, — vagy megfigyelhető az erős, zárt közösség elveszítése.

Kik és mik hagyományozzák az értékeket? Elsősorban a család, azután az iskola, az egyházak, a különféle ifjúsági szervezetek, közösségek, — nagyon tágan fogalmazva: a társadalom, a maga koncentrikusan szűkülő-táguló, egymást részben magában foglaló közösségi köreivel, egymással esetleg csak a peremen érintkező, de mindenképpen egymással kapcsolatban-kölcsönhatásban lévő közösségeivel. Tapasztalatunk pedig mit mutat? Hogy az értékeket továbbadni hivatott, az élni-tudást közvetíteni óhajtó közösségek gyakran feszültségben vannak egymással. A család (konkrét családokra gondoljunk) nagyon sokszor szemben áll a széles társadalommal: a család által képviselt viselkedési normák, a család számára fontosnak tartott értékek ellentétben lehetnek a közvélemény által képviselt igényekkel. Az egyház, amelynek tudatosítani kell, hogy ő is csupán egy már az értékhordozó, az élni-tudást továbbadni óhajtó intézmények között, konfrontálódik a maga képviselte értékvilágával az anyagelvű, a fogyasztásra berendezkedett társadalom célkitűzéseivel, elképzeléseivel, — a társadalmi közvéleménnyel. Hányszor hallhatjuk: szép, amit az egyház tanít — de

hát a mában élünk! Konfrontálódik az egyház a társadalomban monopólhelyzetre törekvő marxista ideológiával is.

De tévednénk, ha azt állítanánk, hogy nem kerül szembe egymással az egyház és a család. Elég csupán a családtervezés, a születésszabályozás mindannyiunk előtt ismert feszültségeire gondolnunk. Keresztény családok, az evangélium elveit őszintén követni óhajtó, jószándékú családok gyakorlati élete kerül nem ritkán ellentétbe a hivatalos egyházi megnyilatkozásokkal és kívánságokkal. A gyakorlatban tehát más értékrend szerint él nagyon sok család (— bár az evangélium, a kereszténység vonzásában —), és más értékrendet képvisel a hivatalos egyházi tanítás.

Mi a jó és mi a rossz? Állandóan erre a kérdésre keressük életünkben a választ. Szent-Györgyi Albert szavait idézzük: « A tudomány annak köszönheti egyedülálló sikerét, hogy mértékegységei mindenütt azonosak. Egy gramm vagy egy centiméter mindenütt egy gramm és egy centiméter. Ezért van a Szabványügyi Hivatal. Amire az új világnak elsősorban szüksége lenne, az valaminő Nemzetközi Erkölcsi Szabványügyi Hivatal lenne » (Szent-Györgyi Albert: Kiút. *Valóság* 1973/11. 6. o.).

Tovább bonyolódik azonban a kérdés. Az értékeket őrizni és továbbadni óhajtó csoportok és közösségek feszültsége ennél sokkal szélesebb. Ha az ifjúsági szervezetek hivatalosan megfogalmazott alapelveit és a társadalmi gyakorlatot helyezzük egymás mellé, konfliktust látunk. Ezért is látjuk napjainkban új és új ifjúsági szervezetek iránt az igényt. A család és az ifjúsági szervezetek között sincs összhang. Az iskola és a szélesebb társadalmi közvélemény által képviselt értékrend ismét csak ellentétben van sokszor egymással. Nyugodtan említhetjük, mint közismert tényt, hogy az egyházak « ideológiája » és az iskola hivatalos « ideológiája » ugyancsak ellentétes. A « kettős nevelés » fogalma ezt a két területet, ezek feszültségét és ellentétét jelzi a hagyományos szóhasználatban.

Valójában mindegyik közösség vagy intézmény szembekerül a másikkal, és értékviláguk az esetek nagy többségében nem fedi egymást. Nem is arról van szó, hogy egymást kiegészítő, egymásra szervesen épülő értékeket képviselnének, hanem sokféleség uralkodik, és az emberré növés, a

felnőtté válás folyamatában ezek a vonzások nemhogy erősítenék, sokszor inkább gyengítik, lerontják egymást.

A kérdés azonban ennél is összetettebb és sokrétűbb. Ha az egyes csoportokat vagy intézményeket önmagukban vizsgáljuk, akkor a következőt állapíthatjuk meg: saját megfogalmazott ideológiájuk, eszményeik és az életben tapasztalható gyakorlatuk sem fedi mindig egymást. Vagyis a valóságban *egyik sem az teljesen, aminek magát mondja,* aminek nevezik, aminek tartják.

Az élni-tudás, miként már többször hangsúlyoztuk, az élet három fő körét öleli föl: a család-nemiség, az önérvényesítés, valamint az anyagi javak megszerzésének-birtoklásának a területét. A felsorolt összes közösség és intézmény kell, hogy életre tanítson ezeken a területeken. Természetesen mindegyik saját felfogásának, szempontjainak, igényeinek megfelelően. Az élni-tudás egységes kell hogy legyen az adott közösség által képviselt értékrenden belül, — még a pluralista, sokféleségben élő társadalomban is. Egységes rendszerbe kell foglalni az élet említett területeit. Egyiket sem kijátszva a másikkal szemben, egyiket sem fölé emelve a másiknak, közös nevezőre, egységbe, összhangba hozva a hármat. Sajnos az értékrend ellentéteit kell tapasztalnunk a nemiség, a hatalom-önérvényesítés és az anyagi javak terén. Hány család szűnik meg igazi család lenni éppen azért, mert túlteng például a minden áron való érvényesülés, a karrier vágya valamelyik szülőben: alárendelt helyzetbe kerül a házassági partnerkapcsolat és a józanul felfogott anyagi jólét. Vagy hány kettétörött életet, következésképpen megfeneklett házasságot, családot láthatunk, mert a minden áron való anyagi előbbrejutás vágya lehetetlenné tette az egyébként reális és jogos szellemi önérvényesítést valamelyik vagy mindkét házastárs számára. A szexualitás túlértékelésének eseteiről nem is kell talán külön beszélnünk: ez a legnyilvánvalóbb terület mindenki számára.

Ha sorra vesszük az értékmegőrzést és továbbadást maguknak feladatul tűző közösségeket és intézményeket, hasonló megállapításra jutunk, — és nem kivétel sokszor maga az egyház sem. Nemcsak a család nem igazi család, nemcsak az ifjúsági szervezet nem igazi szervezet, de az egyház is osztozik sajnos az identitás-krizisben: a gyakorlati életben sokszor nem az, aminek vallja magát. Ha túlteng

akár a hatalom (a túlzott önérvényesítés), akár a birtoklás vágya az egyházi szervezetekben és közösségekben, akkor az egyház már nem az, aminek lennie kellene. A kettősség élménye itt a legkeserűbb. Ha a felnövekvő fiatal, az emberréválás folyamatában benne élő ember azt tapasztalja, hogy a számára értéket közvetíteni óhajtó közösségek mások, mint aminek hirdetik magukat, — ki kell mondanunk: hazugságélménnyel telítődik. *A kettősség a nevelésben hazugságélményt közvetít.* A meghasonlott, kettős életű közösségek meghasonlott embereket nevelnek.

Az egységes világ- és emberkép hiánya, amivel a fiatal találkozik, furcsa gyakorlattal párosul. Egészen széles társadalmi méretekben találkozhat a gyakorlat és az elmélet kettősségével (hazugságával), az érték és az értékelés feszültségeivel. Bár egyre inkább mutatkoznak komoly, társadalmi méretű törekvések, hogy az értékelés a tényleges értéknek, a fizetés a teljesítménynek megfelelően történjék, mégis széltében-hosszában találkozhatunk olyan példákkal, hogy az ügyeskedő érvényesül, — nem az igazság, hanem a mindenkori érdek győz, nem biztos, hogy az él jól, aki sokat dolgozik, — akik a közösségért több terhet vállalnak (pl. a nagycsaládosok), azok a gyakorlati élet hátrányos megkülönböztetéseivel találják szembe magukat (gondoljunk csak az adózás feszültségeire, ellentmondásaira). A hazugságélményt erősítik ezek a jelenségek, egyre több szólamban. A társadalmi kívánságok-elvárások következtében gyakran tapasztalhatunk olyan gyakorlatot, amely ellenkezik a meggyőződéssel. A gyermekek ezt látják. Szüleik meggyőződését, felfogását ismerik, és az ezzel nem egybevágó gyakorlatukat tapasztalva újabb hazugságélmény lesz az osztályrészük.

Ugyanez következhet be a vallási élet kettősségének láttán. Ha ünnepelni tudunk ugyan, de hétköznapjainkat alakítani már nem óhajtjuk az evangélium szerint, — ha nem tiszta evangéliumot hirdetnek szószékeink; ha papjaink élete és elvárható magatartása között nagy a feszültség; ha inkább társadalmi-politikai tényezőként jelenítik meg az egyházat, miközben az egyes emberek és a közösségek számára a megtérést, az Isten országát kellene meghirdetni (aminek természetesen a gyakorlati élet számára is kemény következményei vannak), a felnövekvő fiatal a krizis láttán menekülni vágyik. Amikor meggyőződése, talán még kifor-

ratlan, de mégis vállalt hite miatt hátrányos megkülönböztetések érik a hétköznapi élet legalsó szintjén, s közben azt olvassa és hallja, hogy a különböző világnézetű emberek együtt, egyetértésben dolgoznak a közös jövőért, — a saját tapasztalata és a valóság bemutatása közötti távolság és kontraszt kellemetlen érzéseket támaszt benne.

A hivatalos oktatás- és nevelésügy a gyermek- és fiatalkori beilleszkedési (ún. szocializációs) nehézségeket a kettős nevelés tényére próbálja gyakran visszavezetni. Kettős világnézet, egymástól eltérő kívánalmak a viselkedésformákat, a magatartást illetően, kettős erkölcsi rend. A kettős nevelés hordozója eszerint egyrészt elsősorban a család és a rokonság, másrészt pedig az iskola, mint a hivatalos ideológia képviselője. Hatásfokuk és eredményességük azonban, különösen az erkölcs és világnézet átadásában, éppen a föntebb vázolt problémák miatt meglehetősen kétséges.

Nagy családok egyre kevésbé vannak. Az idősebb generáció vallási kultúráját a fiatal apák és anyák nem ritkán lenézik és elutasítják. A házasságok belső stabilitása sokszor hiányzik. A gyermekeket óhajtók egyre kevesebben vannak. És a gyermekek nevelése — nem kis részben az anyák munkahelyi elfoglaltsága, a megélhetési gondok miatt — egyre általánosabban és fönntartás nélkül a családtól független intézmények szerepe (nem feladata!) lesz. Röviden: a család nincs abban a helyzetben, hogy sikerrel vállalkozhasson a hit, a világnézet, az értékek, az értékrend továbbadására.

Az állami intézményeknek — iskolának, ifjúsági szervezeteknek — az a céljuk, hogy a marxizmus ideológiája alapján kifejlesszenek és megszilárdítsanak egy profán kultúrát, értékrendet. Oktatási intézmények, tömegkommunikációs eszközök, különféle szervezetek kulturális tevékenysége ezt a célt szolgálja. Azonban az élet azt mutatja, hogy az intézményesen képviselt értékek, célok, elvek alig érvényesülnek a mindennapi élet gyakorlatában. és alig-alig jelentkeznek valóban életet formáló alapelvekként.

A nevelés, az emberré formálás és formálódás meglehetősen bizonytalan talajon folyik tehát. « A személyiség olyan belső struktúra, amely a külső struktúrák keretébe illeszkedik, és azokkal kölcsönhatásban van » — mondja a pszichológus Allport (Allport: *A személyiség alakulása.* Bp.

1980. 213. o.). A külső struktúrák nagy mértékben elbizonytalanodtak, — a várható eredményt kiszámítani nem nehéz.

Mi tehát a feladat? Egyszerűen és röviden: hitelt érdemlő, nem meghasonlott külső struktúrák létrehozásán kell munkálkodni. Ez a folyamat széles tömegeket mozgatóan már megindult, kibontakozását és megszilárdulását reméljük. Természetesen mindannyian tudjuk, hogy az egyén és a közösség feszültsége mit jelent. Tudjuk, hogy a közösség nem független az egyéntől, s az egyén sem független a közösségtől. *Olyan struktúrák megszilárdításán kell dolgoznunk, amelyek nem hazugságélménnyel veszik körül a felnövekvő fiatalokat.* Hitelt érdemlőek, vagyis: azok, aminek mondják magukat. Nem a konfrontáció, a különböző előjelű értékek és az ezeket képviselő intézmények találkozása és összeütközése a veszélyes, hanem a belső meghasonlás, — akármilyen előjelű, ideológiájú legyen is egy értéket közvetíteni hivatott közösség. Tiszta értékrendet kell képviselnünk: legyünk azzá, aminek mondanak bennünket. Szavahihetően kell jelen lennünk, elkötelezetten, felelősséggel. Nem belekeseredve vagy belefásulva hivatásunkba. Közösséget kell teremtenünk: hiteles közösségeket, amelyek nem meghasonlottak, hanem egymást el tudják és el óhajtják fogadni, — és tiszteletben tudják tartani más közösségek « más »-ságát. Olyan közösségeket, amelyek elsősorban egymásért felelős, egymásról tudó, egymással hitük, meggyőződésük szerint szolidaritást vállaló emberek élő közösségei, melyekre fenntartás nélkül áll az evangéliumi szó: « *Az igazság megszabadít benneteket* » (Jn 8,32).

6.

Elveszíti-e az Egyház a fiatal korosztályokat?

Minden közösség, társadalom jövőt akar. Természetes, magától értetődő, fölöslegesnek látszó kijelentés ez. De vajon lesz-e jövőnk? És mi lesz ez a jövő? És milyen lesz? Érdemes-e tenni ma érte valamit?

Szkeptikus nemzedék, tiltakozó ifjúság, dühöngő ifjúság, — majd kiábrándult fiatalság, nemzedéki ellentétek, ifjúsági bűnözés, — és folytathatnánk vég nélkül a címszavakat, amelyek társadalmunkban — amely régebbi évtizedeinkhez mérten, minden nehézség ellenére viszonylagos jóléti társadalomnak nevezhető — az ifjúság, a fiatalság problémavilágát érinti. Mi a konkrét oka ennek a sok bajnak? Miért más a « mai ifjúság », mint más korok fiatalsága? Mit tehetnek a nevelők, mit a lelkipásztorok, hogy a közös jövő munkásai lehessenek? Ezek a kérdések napjaink vitáiban állandóan jelen vannak.

Mi az ifjúság, kit nevezhetünk fiatalnak? Aki a fiatalok csoportjába tartozik, már nem gyermek, — de még nem is felnőtt. Már nem viselkedik gyerekként, de nem sajátította el, még nem vette (vagy vehette) át a felnőtt szerepeket sem. Kihúzódhat, megnyúlhat ez az életszakasz: túlnyúlhat a fiziológiai fiatalkor határán, mesterségesen késleltethető, kitágítható. Minél későbbre nyúlik ennek a szakasznak a határa, annál több feszültség sűrűsödik össze benne. Átmeneti korszaknak tekinthető ez az időszak. A valamivé válás korszakának, a felnőtt állapot elsajátításának. Eleinte az egyéniség határainak keresése jellemzi: hol érnek véget a lehetőségeim, meddig terjed a hatóköröm, mire vagyok képes, ki is vagyok én. Majd a szó igazi értelmében vett megbízhatóság kialakulásának, kialakításának ideje, az egyre önállóbb feladatok vállalásának, átvételének a kora ez.

Az identitás-keresés időszakának is mondhatjuk ezt az időszakot: amikor választ keres az ember (főként gyakorlati választ) arra a kérdésre, hogy ki is vagyok én? Meddig

terjed átfogó- és befogadó-képességem? Természetesen a korlátokba ütközés ideje is ez, mert a felnövekvő ember kénytelen-kelletlen rádöbben korlátaira, határaira, nem ritkán keservesen, csalódások közepette.

Szociológiai szempontból a mai társadalom meglehetősen nagy terhekkel jelentkezik a fiatalok előtt. A gyermeki állapotból a felnőttségbe való átmenet, a szülői és társadalmi elvárásokból, a teljesítménykényszerből fakadó nyomás, a kötelességek túltengése a jogokkal szemben, a jogok meglehetősen bizonytalan, elmosódó körvonalai, a bizonytalanul kirajzolódó szerepek és elvárások konfliktusok forrásaivá válnak. Mindehhez hozzájön még a személytelenné válás az elhanyagolt emberi kapcsolatok következtében, a világosan megfogalmazott követelmények hiánya, az eszmények és eszményképek hiánya, a konkurrencia-harc, a fogyasztási kényszer (a társadalmi minták következtében), jövőtlenség és kilátástalanság, elidegenedés (amikor teljesítményt várnak igazi alkotás helyett, sablonszerű magatartásformákat igazi, embertől emberig ívelő kapcsolatok helyett, tömegek tájékoztatását a személyek megszólítása helyett).

Az ifjúság több, mint a puszta életszakasz, amely biológiailag és feülődéslélektanilag körülírhatóan a gyermekkor és felnőttkor közé ékelődik. Sajátos állapot az ifjúkor, amely számára a legfontosabb, legdöntőbb kérdés: a jövő.

Ahol a « hogyan tovább? » kérdése élesen fölvetődik, ahol a jövő kérdése problematikussá válik, ott alakul ki az ifjúság mint problémakör. Mert ami létrejött és már megvalósult, ami a jelenben fönnáll, annak nem kell szükségképpen folytatódnia (ahogyan ezt egy konszolidált felnőtt-közösség elvárná és természetesnek tartaná), hanem meg is változhat, sőt: meg kell változnia. Át kell alakulnia. Az életnek a fejlődés, a növekedés a jele. Nem tekinthető tehát természetellenesnek, hogy az ifjúság számára lényegében egyetlen dolog mérvadó csupán: *a mindig nagyobb jövő, a mindig több élet.*

Az ifjúságnak a jelenhez való kapcsolatát általában a radikalizmus és a becsületesség határozza meg. És ahol a jelen nem más, mint a már elért valóság változatlan őrzése, annak féltése, ami még működik és megy, — ha a jelen a mindig változatlannak óhajtott körülmények meg-

tapasztalása, vagyis olyan világ, ahol nincs lehetőség arra, hogy megéljük az újat, a pillanatot, az időnek mindig átmeneti voltát, ott — talán így is fogalmazhatunk — nem sikerülhet a fiatalok fiatalsága.

A beilleszkedés, a szocializáció akkor sikerülhet, ha a légkört a bizalom határozza meg. A « *Vezeklés* » című Abuladze-film kapcsán olvashatjuk a következő megállapítást: « A generációk közti kapcsolat témája mindig érdekli a fiatalokat, amint a hazugság kérdése is. Azok, akik most kezdik el az életet, általában rendkívül érzékenyek a hazugságra, ami erősen befolyásolta az életüket az elmúlt évtizedekben. Gondoljuk csak meg: mi ellen kell ma tulajdonképpen harcolnunk? A hazudozás ellen! Egyáltalán nem véletlen, hogy egy másik szovjet film, a 'Könnyű-e ma fiatalnak lenni?...' is oly éles kritikával vizsgálja a hazugság dolgát. A fiatalok különösen élesen érzékelik a hazugságot, és a felnőttek számára gyakran fölfoghatatlan tettekkel reagálnak rá. Pedig igen könnyű megérteni őket: az igazságot akarják! » (A szovjet megújulás a külföldi filmsajtóban. *Filmkultúra*, 1987/9. 8. o.).

Kik ma a fiatalok? A válasz első pillanatra semmitmondónak tűnik. A mai 16-25 éves generáció szülei akkor voltak fiatalok, amikor a világban való tájékozódás, eligazodás, útkeresés legalább annyi, ha nem több nehézségbe ütközött, mint most. Amikor a múltnak a vállalása, a hagyományokhoz, közösségekhez való kötődés sokkal nehezebb volt, mint napjainkban. A sokat emlegetett ötvenes évek ifjúságának gyermekei a mai fiatalok. A hit továbbadásának lehetőségei, körülményei az elmúlt évtizedek során lényegesen megváltoztak. Gondolhatunk a közvetlen külső körülményekre is, amelyek pozitív alakulását mindenképpen észre kell vennünk. De gondolnunk kell a legszűkebb, legbelsőbb családi szituáció megváltozására is. A gyakorló lelkipásztor és a katolikus iskola annak a szülő-generációnak gyermekeit kell hogy megszólítsa, akik az ötvenes évek idején vagy a hatvanas évek elején voltak abban a korban, hogy megismerkedjenek a kereszténységgel: a hittel mint tudásanyaggal, s a hittel mint életformával, életalakító erővel. Rendkívül csekély volt a friss, hozzáférhető szellemi táplálék: legalább tíz, ha nem több olyan esztendővel kell számolnunk, amikor a spontán tájékozódás lehetőségei na-

gyon szűkre voltak szabva, s a kéziratos anyag olvasásatovábbadása nem volt veszélytelen vállalkozás. A máról holnapra történt, adminisztratív eszközökkel végbevitt társadalmi keretváltoztatások tudatformáló, bénító hatását csak a közelmúlt évek gondolkodása kezdte tisztázni, s az egyházon belül ez még ma is az alig-alig érinthető témák közé tartozik. Pedig ha jövőt akarunk építeni, akkor saját múltunk kuszaságait is ki kell bogoznunk feltétlenül.

A mai szülőgeneráció tagjai között nem kevesen vannak, akiknek szülei kényszerű megalkuvásból döntöttek úgy: válasszon majd felnőttként gyermekem, miként akar élni. Nem « befolyásolták » világnézetének alakulását, féltve gyermekük « jövőjét ». A másik oldalon pedig hosszú időn keresztül érvényesült egy hivatalos világnézeti « nevelés » sokcsatornás hatása, amivel — éppen a választási lehetőségek hiánya miatt — elsősorban fejlődéslélektani törvényszerűségek következtében sokan szembefordultak, pontosabban: sokan elfordultak tőle. Hozzájárul ehhez még az a nem lebecsülendő feszültségteremtő tényező is, hogy a megfogalmazott eszmények egy mindannyiunk által igenelhető igazságosabb, egyenlőbb társadalmat vázoltak föl, — s a fiatal generáció elsősorban saját tapasztalataiból él, tapasztalatai pedig éppen az ellenkezőt tárták eléje. S miközben a szülők — az ötvenes évek fiataljai — berendezkedtek egy viszonylagos jólétben, a hetvenes évek és a nyolcvanas évek eleje sokaknak kínált valós lehetőséget erre —, a most fiatal korúak nemzedéke, akikben a nagyszülők világnézete, tartása, eszményvilága csak töredékesen öröklődhetett tovább, gyökértelenül teng-leng, példaképek nélkül. Anyagi lehetőségei is csökkennek, s a gazdasági-jóléti távlatok elsősorban őelőttük zárultak le.

A szülő-generáció élete meglehetősen szekularizált. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy vonzata ez neveltetésüknek, ismereteik hiányának, a megélt minták hiányának, az élni-tudás zavarainak, a megszerzésre és birtoklásra beállított gyakorlati materialista életstílusnak, a fogyasztásra berendezkedett társadalomnak.

Megváltozott a szülő-gyermek viszony. Hűvösebb lett, azt is mondhatnánk, hogy aszimmetrikussá vált. Apa nélküli társadalomban élünk. A külső szemlélő számára is úgy tűnik, hogy vallási életünk meglehetősen elnőiesedett és

elöregedett. A családban a hit dolgairól keveset beszélnek. Ha igen, akkor is inkább elvárások formájában, mint a hitélmény továbbadásának keretei között. Még a magukat vallásosnak mondó családokban is sokszor tapasztalható, hogy feszültség van a nevelési célok és a látható magatartásminták között.

Világkép-hiányban szenvednek a fiatalok. A legnagyobb hatásfokkal a tv-sorozatok közvetítenek valamiféle « világképet », nem pedig az iskola vagy az olvasmányélmények. Az olvasás egyébként is — mint a megértéshez belső aktivitást, reflexiót igénylő szellemi tevékenység — egyre jobban háttérbe szorul. A cselekedetekre való reflektálás pedig, az élet tudatos megélése mind kevesebbek sajátja lesz.

Elveszíti-e az egyház a fiatalabb korosztályokat? Így kellene talán fogalmaznunk: birtokolja-e őket? Azokról van szó, akik egy felmérés tanúsága szerint az eszmei elbizonytalanodás állapotában vannak. Nemcsak a jövő eszménye hiányzik, de jövőképük általában is szegényes, sőt megfogalmazódott a jövőre irányultság értelmetlenségének a tudata is. A bizonytalanság mellett a másik sajátosság, ami kimutatható: egyfajta fásultság, visszafogottság, sőt pesszimisztikus magatartás. A válaszolók 80 %-a azzal kezdte: « Ha egyáltalán megérjük a 2000. évet... » A nemzetközi feszültségek átéléséhez szervesen kapcsolódik a hazai gazdasági nehézségekből fakadó nyomottság-érzet is. De határozottan kimutatható, hogy a diákokra nem az anyagi javak szűkösségéből eredő gondok hatnak elsősorban, hanem az emberi kapcsolatok romlása nyugtalanítja őket. (Vö. Farkas Endre: « A diákfiatalok jövőtudatáról egy felmérés tükrében ». *Ifjúsági Szemle*, 1985/3. 36-43. o.).

Lehet, hogy merész és szokatlan dolog így megfogalmazni a kérdést: Mi köze van az egyháznak az emberek jövőjéhez? De ha az egyház és az ifjúság kapcsolatát elemezzük, a kérdés ebben a formában nem kerülhető meg. Mi köze van az egyháznak az emberiség jövőjéhez? A keresztények mindennapi imádsága könyörög azért, hogy jöjjön el az Isten országa, — tehát világosan jövőre irányuló a keresztény magatartás és üzenet. De mit tapasztal meg ebből egy átlagos fiatal? Ne arra a néhány százra vagy ezerre gondoljunk, akiket szíven talált az evangélium életformáló üzenete, és benne állnak már a kereszténység —

nem mint intézmény, hanem mint valamilyen mozgalom — sodrában. Mi hírlik el az Istenről az emberek, a fiatalok között, aki valójában az élet, és nem a pusztulás Istene?

Lehet, hogy túlzó a megfogalmazás, de a látszat mindenképpen ez: mintha belterjesnek tűnnék az egyház az ifjúság számára. A világ problémái mintha elfutnának fölötte. Mintha azért küzdene az egyház, hogy megmaradjon a világban, s mintha kihalóban lenne a tudata, hogy mondanivalója, sőt: kézzelfogható adnivalója van a világ számára. Furcsa gettó-mentalitás érződik: mintha nem volna közöm, közünk ahhoz, amit az ún. « illetékesek », a felelősök tesznek: az az ő dolguk, — mintha az egyesek nem volnának részei az egésznek.

A felnövekvő ember a hétköznapi életben azt tapasztalja, hogy nem a kereszténységnek van világot megváltoztató ereje. A nagyhatalmak vezetőinek tárgyalásai döntik el a világ sorsát. Háború és béke, föl- és leszerelés kérdéseiben politikai érdekek játszanak közre. A kereszténység pedig « írott malaszt », amely az ügyek intézésében bizonyos szint fölött már jelentőségét veszíti, vagy csak névleg van még jelen néhány nyugat-európai — a közfelfogás szerint « konzervatív » — politikai párt elnevezésében, de már sokkal kevésbé a gyakorlatában. Szűkebb házunk táján pedig még sokfelé régi beidegződések, tudat alatti félelmek munkálnak, s nem használjuk fel a társadalmi cselekvés lehetőségeit. Mintha egyházunkból hiányozna az elkötelezettség. Talán nem járunk messze az igazságtól, amikor arra gondolunk, hogy Jézus az Isten országát emberközpontú cselekedetek sorozatának véghezvitele közben, sőt ezek által hirdette meg. A mi elkötelezettségünk pedig jobbára templomi istentiszteleteink megtartására, megőrzésére irányul, bizonyos fajta tudásanyag továbbadására is ezen kívül, — de valami közben mintha elkallódna, feledésbe merülne: maga az ember, akinek az Isten igéje szól.

Az ifjúság élő egyházat vár. Nem lemerevedett, megkövült Isten-házát emberek nélkül, hanem emberek élő közösségét, akik között jelen van az Isten. Miközben a folytatáson, a jövőn töprengünk, könnyen elfelejtjük, hogy az Isten az, aki az embert megszólítja, nem pedig mi. Mi magunk csupán közvetítői vagyunk az üzenetnek. Istennek pedig nem lehet más szándéka az egyházzal, mint hogy lát-

ható, hitelesen közvetítő jele legyen az Isten országának, az emberibb, bőségesebb életnek. A remény helye kell, hogy legyen az egyház: az embereket a « halálból » az « életre » kell vezetni. Vagyis vissza kell szorítanunk a halál jeleit, hogy több helye legyen az életnek, s ezt most kell megtennünk. Most, még a fizikai halál előtt. Kell, hogy az életnek a jelei megéreztessék az emberekkel: az Isten valóban az élet Istene. Nem a halált akarja, hanem az értelmes, tehát örök élet ajándékát. Az Isten ügye — s így az egyházé is — mindig, mindenütt a *konkrét élet* ügye.

Akkor vagyunk a reménység helye a fiatalok számára, ha az Isten megtapasztalható közöttünk. Az egyház alapvető feladata és hivatása, hogy ébren tartsa az Isten hírét az emberek között. (Vö. M. Zulehner: *Das Gottesgericht*). Azt a hírt, hogy az élő Isten velünk van. Velünk az Isten, aki vágyódik az emberek után, s akinek irántunk való vágyakozása tükröződik a mi őutána való végtelen, kiapadhatatlan vágyakozásunkban. Az az Isten, aki már megkezdte velünk a megtapasztalható, éltető együttlétet a Názáreti Jézusban.

Föl kellene tennünk a kérdést őszintén: vajon nem szenvedünk-e vészes « Isten-hiányban »? Miért vonzódnak a fiatalok minden iránt, ami titokzatos? Talán éppen azért nem tartanak velünk, mert nem találják meg nálunk, közöttünk azt az Istent, akinek már valahol a nyomára bukkantak? Milyen Isten-képpel ismerkedhetnek meg a fiatalok a mi életünkön keresztül? (Ne tankönyveinkre, ne teológiánkra gondoljunk, hanem saját életünkre!) Egy olyan egyház, amely szenvedélyesen keresi az Istent, amelyik megtapasztalja az Istent, egy misztikus egyház áldás lenne az élet megbízható értelmét kereső fiatalok számára.

Hogyan tudjuk elevenen, ébren tartani az Isten hírét az emberek, különösen a fiatalok között? Hogy velünk van-e az Isten (s ezáltal hiteles-e az Istent hirdető szavunk), attól függ, engedjük-e, hogy az Isten működjék bennünk, rajtunk keresztül. Az Isten nem szétválasztja az embereket, hanem összegyüjti, egybekapcsolja. Döntő, hogy életmódunkkal, azzal, amit egymásért, egymással teszünk, megsejthető lesz-e, hogy valóban az Isten a középpontja az egyház életének. Az egyház a velünk való Isten epifániája, ikonja, szentsége (Emmanuel: Mt 1,23). Előfordul-e, hogyan

fordul elő az Isten ma a mi konkrét egyházunkban? Kemény a kérdés, de föl kell tennünk: nem találkozhatunk-e gyakran valamiféle sajátos egyházi « ateizmussal », Istennélküliséggel? Ahol egy közösségnek Isten a középpontja, a gyűjtő- és gyújtópontja, ott gyarapszik a testvériség. Minél inkább Istenre irányul az egyház élete, annál inkább testvérivé válik. Minél kevésbé testvéri, annál távolabb van a középpontjától. « Arról ismerik meg, hogy tanítványaim vagytok... » Egy olyan egyház, amely elmegy az emberek gondjai mellett, mindenképpen kérdőjelessé válik. Érdemes föltennünk a kérdést: mennyi igazi, életszerű kapcsolat fakad abból, hogy hívőként összetartozunk? Hogyan lehet tisztségeket úgy viselni, hogy közben — megőrizve a tekintély szerepét — ne kerüljünk szembe azzal a testvéri egyenlőséggel, amely minden hívő számára éppen keresztény meghívásunkból fakadóan azonos? Egy valóban testvéri egyház áldás lehet a fiatalok számára, akik megbízható közösség után vágyakoznak.

Ahol a közösség igazi mértékadó középpontja az Isten, ott a közösség szükségképpen magára veszi Istennel az emberek iránti elkötelezettséget. Ez annyit jelent, hogy *nem lehet nem törődni az emberek ügyeivel*; nem lehet nem törődni a közügyekkel. Végül is az Istenre figyelő, testvéri közösséget teremtő egyház a szó legtisztább értelmében szükségképpen felelősséget vállal a közért, vagyis politikus. (Keleten és Nyugaton egyaránt vigyázni kell arra, hogy tisztán, mindenféle felhang nélkül használjuk ezt a megjelölést, mindenfajta pártpolitikától függetlenül!) Az Istent úgy ismerjük meg és úgy tesszük ismertté az emberek számára, mint aki figyelmes, mint akit érdekel az elesettek, a kisemmizettek ügye, aki nem közömbös, hanem elkötelezett, és embereket hív magához, hogy rajtuk keresztül munkálkodjék a világban.

Egy olyan egyház, amelynek élete belterjes, amelynek figyelmét elkerülik az ember gondjai, szükségképpen abba a gyanúba keveredik, hogy nem elég mély a kapcsolata az Istennel. Egy olyan egyház, amely elkötelezett tud lenni, nem csak szavaiban, hanem tetteiben is, áldás lehet azoknak a fiataloknak a számára, akik nyugtalanul keresik az igazságot.

Bízunk-e Istenben, hogy meg tudja újítani egyházunkat? Tudunk-e hinni abban, hogy rajtunk keresztül, a mi

tetteinken keresztül is képes felragyogni az Isten, és « elhírlik » az emberek között, hogy kicsoda az Isten? Ha tudunk hinni ebben, akkor nem kell aggódnunk azért, hogy az egyház elveszíti a fiatalságot. Beteljesedik a régi zakariási ígéret: « Azokban a napokban egyetlen zsidó ruhája szegélyét tíz különböző nyelvű ember fogja majd meg, és kéri: hadd menjünk veletek, mert hallottuk, hogy veletek van az Isten » (Zak 8,23).

De tegyük föl a kérdést konkrétabban: *elveszíti-e a magyar egyház a magyar fiatalságot*? Vagy: birtokolja-e a magyar egyház a fiatalságot? A választ mindannyian érezzük. Inkább érezzük, mint pontosan tudjuk. Óvakodnunk kell attól, hogy az egyházat mint valamiféle « termelő üzemet » a produktivitás szempontjából elemezzük. Mindenesetre a számok irányadóak lehetnek. A fiatalság a gyermekkorra következő életszakasz. Az egyház jobbára a gyermekekkel foglalkozik, a hitoktatás főként őket szólítja meg. De hol van a helyük egyházunkban az aktivitást, önállóságot, kezdeményezést, tevékenységet, felelős megbízatást igénylő fiataloknak? Azoknak, akik korábban, gyermekkorukban részesültek a hitoktatásban, van-e később lehetőségük arra, hogy betagolódjanak a közösségbe? Bíztató kezdeményezésekről tudunk. De vajon ez a jellemző? Varga Csaba írja (Árnyék nélküli ifjúság. *Valóság*, 1987/2. 51. o.): « A mozgástér nem tekinthető át, minden út, járat ködös, a többség szerint a család, mint összetartó, értékközvetítő közeg, nem funkcionál. A kor által felkínált és majdnem mindenki által elfogadott fogyasztói magatartás a minta. Nincsenek olyan intézmények, amelyekben a fiatalok szuverén személyiséggé válhatnak: hálás alattvalók helyett önállóan gondolkodó individuummá ». Ez a kijelentés elsősorban a szélesebb társadalmi szférát veszi célba. De vajon nem áll-e ugyanilyen határozottsággal a fiataloknak az egyházhoz való kapcsolatára is, annak ellenére, hogy a közelmúlt időszak sok mindent mozgásba hozott?

Sok jel mutat arra, hogy a kereszténység egyre inkább azok között él elevenen, akiknek iskolázási szintje magasabb. Hogyan rétegeződik a magyar ifjúság? Nem érdektelen a lelkipásztor számára sem, ha nagy vonalakban látja az ország ifjúságának tagolódását. Felelős ember, Gazsó Ferenc (akkor művelődési miniszterhelyettes) szavait idézzük: « A teljes értékű középiskolát elvégzett... érettségiző

ifjúság aránya másfél évtizede változatlan, nagyjából egyharmada egy korosztálynak. Hatvan-hetven százalék az európai átlag... Az iskolázottság ma úgy oszlik meg, hogy körülbelül egy generáció egyharmada fejezi be a középiskolát, egy másik harmada elvégzi a szakmunkásképzés valamely iskolatípusát, de a harmadik harmadnak nincs semmije, egy szál maga van a világban... » Ugyanő mondja a következőket is: « ... kétszázezren felül van az olyan tizenévesek száma, akik minden kapaszkodó nélkül vannak a világban, és az ő helyzetük társadalmi beavatkozás, segítség nélkül kilátástalan... a személyiség úgy sérül, hogy tulajdonképpen nincsenek meg a világban való eligazodásnak még a motívumai sem, nincsenek célok, tudatos megfontolások, egy-egy pillanathoz való igazodás, csapódás, teljes dezorientáció figyelhető meg. Hiányoznak azok az értékminták, magatartásminták, amelyek az egyén számára kijelölhetnék a reális és követendő életutakat... Értékmintákra lenne szükség, amelyek az egyént képessé tehetik arra, hogy saját erőfeszítése révén valamerre elinduljon. Ehhez nem találjuk az eszközrendszert és utat. És ez összefügg a tartalmakkal, amit közvetíteni kellene, mert egy dolog az, hogy legyen intézményrendszer... és egy másik az, hogy az iskolában mi történik: milyen magatartásmódok, értékminták közvetítődnek. » (« Vegyük az iskolát... » Gazsó Ferenccel beszélget Baló György. *Mozgó Világ* 1987/12. 10., 14. o.).

Az iskolai hitoktatásra beírt gyermekek száma az iskolába beírt tanulólétszám százalékában a következő: 1979-ben 4,49 %, 1986-ban már csak 3,21 %. (Ez a százalékarány nem tartalmazza a templomi, nem iskolai katekézisre járók adatait. — *Tájékoztató a Magyarországon működő egyházakról és felekezetekről.* Bp. 1987. 95. o.). A legalacsonyabb Szabolcs-Szatmár megyében (0,01 %), a legmagasabb Nógrád megyében (13,83 %). Budapesten 0,04 %. Kérdés: ennek a semmiképpen sem magas számú fiatalnak hol biztosít később egyházi közösségünk életteret, ahol már nem mint oktatott vagy kioktatott lehet jelen, hanem az élet dolgainak alakításában, intézésében résztvevőként van ott? Vagy: milyen formában tapasztalja meg ez a valóban nem nagy létszámú fiatalság, hogy életalakításában, önállóvá váló életében konkrét támogatást nyújt számára az a közösség, amelynek képviseletében az életet szolgáló, tevékeny szeretetről tanítást kapott?

Egy másik tájékoztató adat. Az országban a kb. 550 érettségit adó középiskola közül 8 katolikus, 1 református. Az ország középiskoláinak tehát mindössze 1,63 %-ában mondható mértékadónak a kereszténység értékrendje. Miért is érdemes ezt kiemelni? Nagy Attila közzétett a *Kultúra és Közösség* c. folyóirat 1986/5. számában egy tanulmányt, címe: « A 15-18 éves fiatalok motivációs bázisáról ». Kutatásának központi kérdését így fogalmazza meg: melyek ma azok az értékek, célok, amelyeket az új nemzedék — igaz, az előzőek vállain állva — magáénak ismer el? A reprezentatív mintában szerepeltek a következő csoportok: gimnazisták, szakközépiskolások, szakmunkástanulók, szakmunkások, segéd- és betanított munkások, pannonhalmi gimnazisták és debreceni református gimnazisták. A feladat cél- és eszközértékek rangsorolása volt (célértékek: béke, szabadság, a haza biztonsága, családi biztonság, igazi barátság, boldogság, egyenlőség, igazi szerelem, belső harmónia, emberi önérzet, társadalmi megbecsülés, a munka öröme, változatos élet, bölcsesség, kellemes élet, a szépség világa, anyagi jólét, üdvözülés. Eszköz-értékek: intelligens, értelmes, becsületes, felelősségteljes, bátor, fegyelmezett, tisztaápolt, önálló-erős egyéniség, racionális, ésszerű, segítőkész, előítélettől mentes, gyöngéd, szeretetteljes, udvarias-jólnevelt, alkotó szellemű, jó kedélyű, törekvő, engedelmes, megbocsátó, hatékony). A közölt számadatok helyett hadd idézzük inkább a tanulmány általánosabb érvényű megállapításait: « Radikális eltéréseket kizárólag a katolikus és a református gimnáziumokba járók értékrendje mutat... A vallásos csoport az üdvözülés mellett a megbocsátást, a szeretetet, a barátságot, a szerelmet, a belső harmóniát, a bölcsességet és az előítélet-mentességet tartja sokkal fontosabbnak, mint az országos minta bármely csoportja, ahol viszont a társadalmi megbecsülés, az anyagi jólét, a kellemes élet, a haza biztonsága, a tisztaság-ápoltság és a szorgalom volt sokkalta magasabbra sorolva, mint a felekezeti iskolákba járóknál » (*I.m.* 90. o.).

Vajon csupán öncélú dolog, egyházi « magánügy » volna, ha az egyház nem veszítené el az ifjúságot? Pontosabban: ha a magyar egyház(ak) és a magyar fiatalság kapcsolata intenzívebb, mélyebb lenne? A kérdésre Nagy Attila imént idézett tanulmányának befejező szakasza adja meg a választ: « Lehet-e megfelelő rangja, tekintélye az értékes

szépirodalmi művek (s egyúttal önmagunk) olvasásának, a meditációnak, az önreflexiónak, s egyáltalán a gondolkodásnak, ahol a bölcsesség, a belső harmónia, a szerelem, a barátság, a megbocsátás, a szeretet csak alárendelt, megtűrt szerepet játszhat a mindennapi bajok, konfliktusok, tennivalók elrendezésében? Mint láthatjuk, bizonyos kisebbségi csoportok egyelőre még őrzik az olvasás (és sok más egyéb) szempontjából oly fontos, úgynevezett posztmateriális értékek sorát. De vajon mi lesz a többséggel? » (*I.m.* 94.o.).

Az egyház számára világosan körvonalazódik a feladat. Keresnünk kell a módozatokat, hogy erre az össztársadalmi kihívásra felkészülten, megfelelő, hatékony választ adhassunk.

II.

SOMORJAI ÁDÁM TANULMÁNYAI

1.

Népesedésvita Magyarországon, 1988/1989 fordulóján *

A Magyar Demokrata Fórum 565 résztvevője 1988 október elején Szegeden az ország népesedési helyzetéről és a teendőkről tanácskozott. Október 27-én, a *Magyar Nemzet* Vitafórum rovatában olvashattuk a Demokrata Fórum felhívását ezzel a címmel: « Változtassunk a népesedéspolitikán » címmel. November és december folyamán ugyanebben a lapban élénk vita alakult ki, amelyben sok számunkra is hasznosítható szempont kapott nyilvánosságot.

A legtöbb ellentmondást nem is a Demokrata Fórum felhívása váltotta ki, hanem egy arra hevesen reagáló olvasólevél, amely Nagy Péter Tibor és Radnóti Alice neve alatt jelent meg. Levelük címe: « A gyermekek száma a család belügye » [1].

A Demokrata Fórum demográfus szakértője, Kováts Zoltán szegedi professzor tárgyi ismeretek hiányával vádolja Nagy Péter Tibort és Radnóti Alicet, akik véleménye szerint « nem tudunk megnevezni olyan egységet vagy jelenséget, amelynek fennmaradását a számbeli fogyás lehetetlenné tenné. A társadalmak nem bomlanak fel a létszám csökkenésétől, s olyan nemzetről sem tudunk, mely 'elfogyott' volna, oly módon, hogy mondjuk X nemzet utolsó két tagja gyermektelen maradt. Amennyiben az ország megszűnéséről van szó, arról sem hallottunk még, hogy állampolgárhiány miatt egy országot felszámoltak volna » [2].

Kováts Zoltán mindenesetre talált mentséget ennek a véleménynek a felmentésére:

---

* Ez az összefoglalás 1989 január végén készült, és február 24/25-én hangzott el a Vatikáni Rádióban. Itt némileg bővített és jegyzetekkel ellátott változatban közöljük.

[1] *Magyar Nemzet*, 1988. november 3. 7. old.

[2] *Magyar Nemzet*, i.h. és: december 13. Vissz-hang. Népfrontbizottságok melléklete, 1. old.

« Középiskolai történelemtankönyveink valóban csak a győztes nagyokról, a nagyhatalmakról szólnak... Egy főiskolai vagy egyetemi történelemszakos hallgató is sorolni tudná a Nyugat-Római Birodalom bukása utáni államokat, nemzeteket, népeket, amelyek az elmúlt másfél évezredben eltűntek, vagy amelyek önálló államisága megszűnt. Vandálok, nyugati gótok, gepidák, keleti gótok, longobárdok, avarok, kunok, krimi és asztracháni tatárok, litvánok, lettek és észtek állama (...), obodrita szlávok (...) más szláv népek: pomeránok, vilcek, szorbok liuticsek (...) Legközelebbi nyelvrokonaink, a chantik (osztjákok) és a mansik (vogulok). A XVI. és XVII. századi orosz térképeken még úgy találjuk, hogy nagy területeken helyezkednek el az Urál-hegység mindkét oldalán. Az orosz terjeszkedés mind keletebbre és északabbra szorította őket. Az Ob és Jeniszej alsó folyásánál a rideg körülmények között a gyermekek felnevelése egyre nehezebbé vált. Az 1970-es szovjet statisztika már csak huszonegyezer chantit és hatezer mansit talált. Az 1980-as statisztika már nem említi egyik népcsoportot sem! Lehet, hogy még az a kettő él, akikről hitetlenkedve írnak levélíróink, lehet, hogy még nekik vannak gyermekeik, csak már a hatalom és mi sem tudunk semmit a chantikról és mansikról. Őket már úgy tekinthetjük, hogy beolvadtak a szovjet népek nagy családjába! A Baltikumban élő rokon népeink, a livek és vótok már teljesen eltűntek, az a bizonyos kettő sincsen meg! Így tűnnek el a népek »[3].

Nagy visszhangott váltott ki még a két levélírónak egy másik kitétele, amelyben támadják a Demokrata Fórumnak azt az állásfoglalását, hogy « az abortuszvitában kapjanak hangot azok is, akik az abortuszt gyilkosságnak tartják. » Szerintük ugyanis « Gyilkossággal vádolni valakit a magyar törvények szerint rágalmazás, azaz bűncselekmény »[4]. — A gondolati csúsztatást joggal kifogásolja Ferencz Csaba és Sághi Zoltán levélíró. Aki az abortuszt gyilkosságnak tartja, az még nem rágalmaz, ezért nem büntetendő[5]. Hevesen reagál még az *Új Ember* glosszaírója: « Summa summarum: a két levélíró bűncselekménnyel vádolja a Magyar Demokrata Fórumot és közvetve természetesen a katolikus egyházat is. (Elfeledkezve arról, hogy alaptalanul bűncselek-

---

[3] *Magyar Nemzet* , decembre 13. uo.

[4] Ld. 1. sz. jegyzet.

[5] Ferencz Csaba, *Belügy?*, *Magyar Nemzet*, 1988. dec. 1. 6. old.; Sághi Zoltán, *Családmodellek*, *Magyar Nemzet*, 1988. dec. 13.

ménnyel vádolni valakit: maga is bűncselekmény). — A levél egyébként (...) vitára sem alkalmas »[6].

Mi itt mégis foglalkozunk vele, hiszen általa betekintést kaphatunk a népesedésről, gyermekvállalás kérdéséről alkotott sokféle emberi véleményekről, amelyek hatnak és egyre inkább terjedőben vannak a magyarországi társadalomban. Idézzük a két levélíró további szempontját: « A magas gyerekszám semmilyen módon nem segíti elő (egy ország) kulturális és gazdasági színvonalának a növekedését, sőt, a magyarországi infrastruktúra helyzetét nézve ennek további romlását idézheti elő »[7]; s a továbbiakban azzal érvelnek, hogy ha kevesebb a gyermek, az növelheti az oktatás színvonalát, mert többet tud velük foglalkozni a pedagógus és csökken az iskolák zsúfoltsága. Véleményük szerint a nyugdíjasok növekvő számarányát a termelékenység növelésével kell ellensúlyozni, nem a gyermekszám növelésével. Nagyobb gondot jelent szerintük, hogy idő előtt értékes embereket veszít a társadalom a túlmunkából, pszichikai feszültségekből kifolyóan. — Itt is megjegyezzük, hogy van ennek a véleménynek részigazsága, sőt, valóban aggasztóak a felnőttkori halandóság méretei. Az érvelés menetében azonban észrevehető a logikai leegyszerűsítés és a túl rövid perspektívában való gondolkodás. Hiszen az átlagéletkor csökkenése a túlhajszoltságból fakad, az pedig nem a termelékenység növekedésére, hanem éppen ellenkezőjére utal. Nem szólva arról, hogy a termelékenyebb munkamódszerek, új és új technológiák alkalmazására, kitalálására, nem lesz képes az idő előtt elöregedő társadalom, csak a dinamikus, fejlődő, sok fiatallal rendelkező nemzet. A demográfiai időtartam meghaladja egy-egy személy időtávlatait, nagyobb távra mutat, mintsem arra közvetlen személyes érdekeink utalnának.

Milyen típusú emberek is azok, akik így tudnak érvelni? Csetőné Szabó Zsuzsanna budapesti levélíró figyelmeztet arra, hogy Nagy Péter Tibor és Radnóti Alice nem veszi be a felsorolásba a személyi jövedelemadó igazságtalansá-

---

[6] Vissz-hang 1. old.; d.a., *Gyilkosság vagy emberi jog?*, *Új Ember* 1988. dec. 12. 2. old. (« Katolikus szemmel » rovat).

[7] Ld. 1. sz. jegyzet.

gait, mert ez bizonyára nem érinti őket [8]. Valószínűleg gyermektelen, vagy egy-gyermekes házaspárról vagy személyekről lehet szó, akik számára nagyobb érték az egyén szabadsága, mint az ember maga, jegyzi meg Ruff Ferenc és hét más móri olvasó. Majd így folytatják: « De meddig terjedhet az egyén szabadsága? Addig, amíg nem hatol be egy másik egyén 'felségterületére'. Milyen alapon gondolja bárki is, hogy neki több joga, nagyobb szabadsága van, mint a másik embernek? Kitől kapta ezt a kiváltságot és mivel érdemelte ki? Vagy nem kapható és nem kiérdemelhető, hanem megszerezhető és megszerzendő az erősebb jogán? Ennek semmi köze a szabadsághoz! Ez dzsungeltörvény! S ha dzsungeltörvények szerint kívánunk élni, akkor ne követeljünk magunknak emberi jogokat, mert nem vagyunk méltóak rájuk! » [9].

Vagy ahogy Ferencz Csaba írja: « Némi indulattal úgy is fogalmazhatnánk, hogy a gyereket — magzatot — édesanyja halálra ítélheti és orvosok kivégezhetik. — Az erősebb jogán?! » [10].

« A gyermekek száma a család belügye » — így Nagy Péter Tibor és Radnóti Alice. Valóban csak belügy volna? A levélírók véleménye megoszlik. Belügy is, de mivel nagy bajok vannak, mégsem belügy. Ha társadalmi méretűek a bajok, akkor a társadalmi berendezkedésben kell keresni azok okát. Az egyre csökkenő család-átlaglétszám a társadalom számára nem biztosítja hosszú távon a bajok orvoslását, és így ezt szóvá kell tenni. A két levélíró megjegyzi, hogy a Demokrata Fórum elsőként szólalt fel, mint a magyar politikai élet egyik felelős csoportja. — Vajon hol van a többi felelős csoport?

A Magyar Demokrata Fórum az ország népesedési helyzetét illetően a következő adatokat teszi közzé: « Ha a születések csökkenésének tendenciája változatlan marad, akkor 2000-ig hatszázezres, 2020-ig kétmilliós, 2040-ig három

---

[8] Csetőné Szabó Zsuzsanna, *Új utakat keresők?*, *Magyar Nemzet*, 1988. dec. 13. Vissz-hang, 1. old.

[9] Ruff Ferenc és hét aláíró, *Az érzelmeket se száműzzük a vitából*, *Magyar Nemzet*, 1988. dec. 13. Vissz-hang, 1. old.

[10] Ferencz Csaba, ld. 5. sz. jegyzet.

és fél milliós népességfogyással kell számolnunk »[11]. Ezt a szakmai véleményt azonban a Központi Statisztikai Hivatal demográfus szakértői « szakmailag nem igazolható, súlyosan hibás » véleménynek minősítik, amely által a « közvéleményt félrevezetik »[12]. Ugyanilyen értelemben nyilatkozik Monigl István budapesti demográfus a Népszabadság november 17-i számában. A súlyos elmarasztalásra érkezett, Kováts Zoltán által írt választ azonban a Népszabadság nem közölte, mint azt Fekete Gyula cikkéből megtudjuk[13]. A neves közíró, a magyar népesedés kérdésének egyik legelkötelezettebb és legismertebb ismerője, támadja a Központi Statisztikai Hivatal és a Népességtudományi Kutató Intézet demográfusait, akiknek korábbi előrejelzései sorra téveseknek bizonyultak, és tévedésük « következetesen egy irányba » mutatott. Megismétlődik a konfrontáció, amely a Demokrata Fórum nyilatkozatában jutott először kifejeződésre: « A Központi Statisztikai Hivatalban és a Népességtudományi Kutatóintézetben olyan irányításra van szükség, amely nem rendeli alá a tudományos munkát rövidlátó napi politikai érdekeknek. A kormányzat a jövőben ne gátolja a demográfiai kérdésekben a nyílt, valós tájékoztatást »[14].

Erre válaszul a Statisztikai Hivatal demográfus szakértői aláírással megjelent cikk felsorolja a következőket. A Statisztikai Hivatal 1957 óta *Demográfiai Évkönyv*et ad ki. Az adatközlésen túl Magyarországon jelent meg — Európában másodikként — népesedési tudományos folyóirat, *Demográfia* címmel, amely 31. éve közli a magyar demográfiai tudományos kutatás eredményeit. Továbbá « Magyarország egyike azon kevés európai országoknak — Franciaországhoz és újabban talán az NDK-hoz hasonlóan —, ahol a kormány hosszabb ideje tudatosan kívánja pozitív irányba befolyásolni a demográfiai folyamatokat. (...) A hetvenes

---

[11] A Magyar Demokrata Fórum szegedi tanácskozásának 565 résztvevője, *Változtassunk a népesedéspolitikán, Magyar Nemzet*, 1988. okt. 27. 9. old.

[12] A Központi Statisztikai Hivatal demográfus szakértői, *A népesedés adatai — a valóságban, Magyar Nemzet*, 1988. nov. 19. 14. old.

[13] Fekete Gyula, *Ki vezeti félre a közvéleményt?*, *Hitel* 1989/2. jan. 18. 60. old.

[14] Ld. 11. sz. jegyzet.

évek vége óta sikerült megállítani az egyes nemzedékek körében addig mutatkozó folyamatos családnagyság csökkenési folyamatot és a legutóbbi időben megállt a halandóság romlási folyamata is » [15].

Ezzel szemben Fekete Gyula a kormányzat szemére veti, hogy « a hírhedetten család- és gyerekellenes személyi jövedelemadó rendszerrel, a gyereknevelés világviszonylatban példátlan súlyos megadóztatásával olyan tényező lépett be a népesedéspolitikába, amelynek hatása — a hatás iránya — biztonsággal kiszámítható. (...) A (párt) Központi Bizottsága illetékes titkárának az irányításával dolgozták ki — 35 demográfiai Mohács után — ezt az adórendszert, és az országgyűlési képviselők több mint kilencven százaléka erre a nemzeti öngyilkosságra szavazott » [16].

Idáig a hazai népesedésvita [17]. Mindehhez a következő megjegyzéseket fűzhetjük:

A vita hevessége, és talán tétje is, emlékeztet a harmincas évek egyke-vitáira. Ugyanilyen jellegű érvek, hasonló véleménymegoszlások jelentkeztek az akkori közéletben. Gazdag tárházát találjuk a demográfiai érvelésmódnak az akkori idők publicisztikájában, de a tudományos és az irodalmi művekben is [18]. Reméljük, hogy a kimenetel, a kibon-

---

[15] Ld. 12. sz. jegyzet.

[16] Ld. 13. sz. jegyzet.

[17] Az összefoglalás megírását követően jelentek meg a következő publikációk: Nagy Péter Tibor - Radnóti Alice, *Az életmód pluralizmusa, Magyar Nemzet*, 1989. febr. 4. 14. old; — Idézünk: « Megállapítottuk, hogy eredeti aggodalmaink jogosak voltak: az MDF és például Ferencz Csaba árnyalt, megvitatásra alkalmas véleményével szemben a válaszolók többsége vagy személyeskedő hangnemet üt meg, vagy egy intoleráns, monolit etikai rendszert kíván ráerőszakolni a társadalomra... » — Ezen a helyen nem kívánunk vitába szállni egyébként általunk vitatható nézeteikkel. — Dr. Surján László, *Lehet-e élni három vagy több gyerekkel?*, *Magyar Nemzet*, 1989. febr. 9. Vissz-hang, 1. old.; — Andorka Rudolf, *Népesedési helyzetünk és a népesedéspolitika lehetőségei*, *Hitel* 1989/4. 10-111.; uő, *Kihalóban a magyarság? Korlátozott családalapítás*, *Élet és Tudomány*, 1989. márc. 10. 298-299; A neves szerzőnek fontos elméleti cikke: uő, *Ki kit tart el? Demográfiai helyzetünk gazdasági és társadalmi következményei*, *Világosság* XXIX (1988/12) 764-772.

[18] Ld. a szerző tanulmányait: *Születésszabályozás — egyke*, in: Szabó, F. (szerk.), *Személy, házasság és család. Erkölcsteológiai,*

takozás útjába nem áll egy olyan nagyságrendű katasztrófa, mint amely az akkori megoldást gyökeresen megakadályozta: a világháború.

Elfogy-e bármely nemzet? Tehetjük fel a kérdést. Ha Ormányságra gondolunk, akkor azt is látnunk kell: Ormányság valóban elfogyott, mert el akart fogyni. Ugyanígy: ha nemzetünkben túlsúlyba kerülnek azok a csoportok, amelyek többre tartják az egyén szabadságát az emberi élet értékénél is, akkor bizonyosan úgy fogják manipulálni a társadalmi berendezkedést, hogy egyéni kényelmüket szolgálva súlyos igazságtalanságokat okozzanak. II. János Pál pápa erre a strukturális bűn fogalmát alkalmazza a *Sollicitudo Rei Socialis* kezdetű enciklikájában. Egy nemzet egészén belül azonban kell legyenek egészséges életfelfogású csoportok, és ezeknek egymásra kell találniuk, egymásba kell kapaszkodniuk. A nemzet egésze létszámban csökkenhet, de — megnyesve ki is zöldülhet, hogy Lékai bíboros prímás egykori jelmondatát idézzük. Mindenesetre nem áldozatok nélkül, és — talán igen nagy — veszteségek elszenvedése árán.

A népesedésvita nagy elméleti felkészültséget kíván meg. Demográfiai, társadalometikai kérdésekben járatos szakembereke van szükség. Így egyházunknak is össze kellene tudni fognia azokat a szakembereket, akik ezekben a kérdésekben járatosak, és az egyházi álláspont kialakításában közreműködhetnek.

Egyházunknak továbbra is van mondanivalója, sőt, egyedül neki van hathatós gyógyszere a hazai gondokra, bajokra. Hadd idézzük e helyen Fekete Gyulának a decemberi *Vigiliá*ban megjelent tanulmányát, a befejező mondatot: « Meggyőződésem, hogy vallásos, hívő tömegek nélkül nincs ma egészséges társadalom » [19].

---

pszichológiai, szociológiai, egyházjogi és pedagógiai szempontok, Róma 1988. 157-173; ill. uő, *Geburtenbeschränkung in Bauernfamilien Ungarns (ca. 1750-1945). Ein moraltheologische Beitrag zur Geschichte der sozialen Indikation in einer vorindustriellen Gesellschaft*, — Doktori értekezés, Róma, Accademia Alfonsina, 1987 (előkészületben).

[19] Fekete Gyula, *Hullámvölgy*, *Vigilia* 51 (1988/12) 906-910. Itt: 910. old.

2.

Terhességmegszakítás Magyarországon 1988/1989-ben

(Törvényhozási rendelkezés és egyházi-társadalmi állásfoglalás. Szempontok a keresztény értelmezéshez) *

A Minisztertanács 76/1988. (XI.3) sz. rendeletével módosította az 1973-ban kelt határozatot és újonnan rendelkezett a terhességmegszakítás módjáról [1]. A bizottsági határozatokra csak « egyéb szociális ok » esetében lesz szükség, egyébként elegendő lesz a terhes nő írásbeli kérése, amelyet szakorvos bírál felül. Engedélyezett indikációk a következők:

a) a terhes nőnél fennálló egészségi ok;
b) a magzat orvosilag valószínűsíthető súlyos fogyatékossága;
c) terhes nő nem él házasságban;
d) terhesség bűncselekmény következménye;
e) terhes nőnek (házastársának) nincs saját (...) lakása;
f) terhes nő 35. életévét betöltötte;
g) két élő gyermeke van;
h) ő vagy házastársa szabadságvesztés büntetését tölti;
i) házastársa sorkatonai szolgálatot teljesít.

Az egyszerűsítések azt a benyomást keltik, hogy most már gyakorlatilag nincs akadálya a terhességmegszakításnak, mert valamely indokot csak meg lehet nevezni a kérelemben. A korábbi, bizottsági határozathoz kötött eljárásmód sem volt azonban sokkal szigorúbb, inkább csak hosz-

---

* Ez az összefoglalás szintén 1989 január végén készült, majd március 3/4-én hangzott el a Vatikáni Rádióban. Itt némileg bővített és jegyzetekkel ellátott változatban közöljük.

[1] *Magyar Közlöny*, 1988. nov. 3. 52. szám 1185-1186. Ld. *Magyar Kurír*, 1988. nov. 21. 78. évf. 258. sz. 602.l.

szabb, és az áldott állapotban lévő nő számára megalázóbb. Ami itt egyszerűsítést jelent, az egyrészt a költségvetési tétel: a bizottságok leépítése, másrészt a pszichikai gátló tényező megszűnése: elegendő a szakorvos felülbírálata. Úgy tűnik, most már « állampolgári jog » a terhességmegszakítás, az egyéni szabadságjogok sorába lép, ugyanakkor a magzat nem számít be az élő emberek körébe, mert még élethez való jogát nem tudja érvényesíteni, hiányzik hozzá eszköztára.

Milyen állásfoglalások születtek a törvényhozási intézkedést követően? — Elsőként a Püspöki Kar decemberi konferenciáján elfogadott határozatot említhetjük, amely « aggodalommal látja, hogy az új állami törvény további könnyítést hozott az abortusz engedélyezésében ». A magzati élet védelmét a « *Humanae vitae* » kezdetű pápai enciklika huszadik évfordulóján hangsúlyozottan hirdetnünk kell, állapította meg a Püspöki Kar [2].

A Püspöki Kar keretében működő Családpasztorációs Bizottság elnöke, Gyulay Endre szeged-csanádi megyéspüspök kiadásában abortusz-ellenes plakát jelent meg. Ez az első püspökkari plakát, amely a közvéleményhez szól. Sajnos terjesztése nincs eléggé megszervezve, méretei is túl nagyok ahhoz, hogy templomi hirdetőtáblára elhelyezhető lenne. Jó lenne további, kisebb méretű, és talán kevésbé művészplakátok kiadását szorgalmazni.

Három további állásfoglalásról adtak hírt a tömegkommunikációs eszközök. Elsőként a Nagycsaládosok Országos Egyesületének november 25-én megtartott nyilvános ülése foglalt állást, ahol az abortuszról Szekeres Tibor adott elő. Az *Új Ember*ben közzétett glossza szerint az előadás a fogalmi tisztázást vállalta magára: « Ha az abortusz emberi jog, tehát az emberélet kioltása minden ember saját ítéletétől függ, akkor az abortusz nem gyilkosság. Ezen az alapon azonban ugyancsak nem gyilkosság a szabad döntésű eutanázia sem, sőt a fasiszta törvények által jóváhagyott rasszista gyilkosságok sem. De ha az élethez való jogot minden ember (...) legalapvetőbb jogának tekintjük, hiszen minden további emberi jog az élet tényére épül, akkor az abortusz gyilkosságnak minősül. A gyilkosság ugyanis

---

[2] Ld. *Új Ember*, 1988. dec. 25. 1. old.

nem más, mint az emberélet szándékos kioltása, s ezáltal minden más emberi jog likvidálása... »[3].

Ugyanazon a napon, november 25-én tartotta meg összejövetelét a Keresztény Ökumenikus Baráti Társaság, amely elsőként és idáig egyetlenként viseli elnevezésében is a keresztény jelzőt. Dr. Gaizler Gyula, a Társaság egyik alapítója, mintegy ötszáz résztvevő jelenlétében ismertette a Társaság elítélő állásfoglalását az új abortusz-rendelettel kapcsolatban. Szintén az *Új Ember* december 12-i számából idézünk: « Hazánkban a népfogyatkozás ismeretes: évente egy Mezőtúr nagyságú városnyi emberrel leszünk már kevesebbek. A nemzet életereje, az egyes emberek élni akarása, jövőt remélése csökkenőben van. A legújabb abortusz-rendelet már azt is engedélyezi, hogy felgyorsítsuk lépteinket a nemzet kiirtásához vezető úton »[4].

Ezekben a november végi napokban alakult meg a Magzatvédő Társaság, amelynek céljai a következők:

a) az élet és az anyaság tiszteletére, az édesanyai hivatásra nevelés, a még meg nem született gyermekért (magzatért) érzett felelősségtudat erősítése;

b) a magzat jogainak, ezen belül elsősorban az élethez való jogának tudatosítása, elismertetése;

c) a még nem született magzatok sajátos érdekeinek képviselete és szolgálata;

d) a magzati károsodások megelőzése;

e) a művi abortusszal és minden más a magzat elpusztítására irányuló eljárással kapcsolatos felvilágosító tevékenység előmozdítása és koordinálása;

f) embryológiai és foeteológiai ismeretek terjesztése;

g) a családtervezésnek a leendő magzatot és az anyát nem károsító, a gyermekáldást igenlő természetes formáiról szóló ismeretek terjesztése;

h) a leendő magzatot, és az anyát nem károsító életvitelre vonatkozó ismeretek terjesztése[5].

---

[3] d.a., *Gyilkosság vagy emberi jog?*, *Új Ember*, 1988. dec. 12. 2. old. (« Katolikus szemmel » rovatban).

[4] *Állásfoglalás az élet tiszteletéről*, *Új Ember*, 1988. dec. 12. 2. old.

[5] *Magzatvédő Társaság, Részletek az elfogadott alapszabályból*, sokszorosított lap, 2. old. Kiadja: Magzatvédő Társaság, 1064 Budapest VI, Rudas László u. 67.

Ez a társaság nem valláserkölcsi alapon kezdi működését, bár bizonyára sokan tartoznak közéjük vallásos emberek is. A Hazafias Népfront mellé van beosztva szervezetileg, működését is csak most kezdte meg. Első életjelül egy kérdőívet adott ki, amelyben egyrészt tagok toborzását szorgalmazzák, másrészt pedig mindazok aláírását kérik, akik alapelveikkel egyetértenek, hogy ilymódon dokumentálják azt a társadalmi igényt, amely feltételezhetően nem elhanyagolható tényező a társadalmi-politikai életben, csak még nem ismeretes, így a meg nem született emberi élet védelmét hathatósabban tudnák előmozdítani.

Örvendetes, hogy egyházunk és társadalmunk is megmozdul, annál is inkább, mert egyházunk hivatalos megnyilatkozására utoljára csak az 1956-os abortusz-rendeletet követően került sor: ekkor a Püspöki Kar körlevelet intézett a hívekhez, s mind akkor, mind újabban, nyomtatásban is megjelent [6], de szélesebbkörű egyházi, társadalmi tevékenység, sem az ismeretterjesztés, sem a családpasztoráció, sem az egyházközségi karitász vonalán nem bontakozott ki.

A terhességmegszakításra vonatkozó új minisztertanácsi rendeletre nem kell teljes mértékben elítélőleg tekintenünk, mert egy ponton lényeges újítást hozott. A bizottsági határozatok döntése immáron nem kötelezi a nőgyógyászt a művelet végrehajtására. Így nyilatkozott Csehák Judit szociális és egészségügyi miniszter: « A hívő orvosok megtagadhatják a terhességmegszakítás végrehajtását. Legmesszebbmenően egyezik véleményünk a hívő emberekével, amennyiben az élet védelméről van szó » [7].

---

[6] *A püspöki kar körlevele a terhesség megszakításáról*, 1956. szept. 12.; in *Új Ember*, 1956. okt. 21. 1. old. valamint: *Amit Isten egybekötött. Pápai megnyilatkozások a katolikus házasságról 1880-1981 és a Magyar Püspöki Kar 1956. szept. 12-i körlevele az abortusz ellen*, Szent István Társulat Budapest 1986. 73-78.

[7] Újsághír, ld. *Tygodnik Powszechny* 1989. január 15. 7. old. Hogy ezen a téren hiányosságok vannak, arról tanuskodik Paskai László bíboros, prímás, esztergomi érsek, és Németh Miklós miniszterelnök utóbb történt levélváltása, ld. *Magyar Hírlap*, 1989. március 6. 3. old. A miniszterelnök válaszában így ír: « Megfontolandónak tartjuk, hogy a lelkiismereti szabadságjogok szándékolt kiterjesztése megnyilvánuljon az orvosoknak a művi abortusz elvégzésére vonatkozó döntéseiben. Ezért ezúton kívánom tájékoztatni arról,

Remélhetőleg a keresztény nőgyógyászok is hallatják hangjukat, amint több társadalmi szervezet fölemelte szavát. De fölvetődhet a kérdés: a nőgyógyászok társadalmában vajon vannak-e keresztények? Vajon az elmúlt nemzedéknyi időben nem alakult ki — mint arra van jelzés — az a hangulat, hogy keresztény ember nőgyógyász nem lehet?[8] — Vajon lemondhat-e a keresztény hívő lelkiismeret arról, hogy ezt a fontos területet átadja más világnézetűeknek? — Vagy: vajon egyházunk megkeresi-e azokat, akikkel együtt tud működni, orvosi téren is? Csupa olyan kérdés, amelyekre hamarosan választ kell adni.

Az állami törvényhozással kapcsolatban is meg kell jegyeznünk, hogy az állam nem hivatott egy csoport, akár a keresztény egyház felfogása szerint igazodni, ugyanakkor az egyházaknak joguk az, hogy véleményüket kifejtsék[9]. Vajon mennyire hirdeti meg egyházunk a kereszténység programját ezen a téren is? Vajon mennyire szervezi meg az

---

hogy felkértem a szociális és egészségügyi minisztert e lehetőség megteremtésének vizsgálatára, és olyan megoldás kidolgozására, amely az orvosok, vallásos meggyőződését tolerálja és ugyanakkor az egészségügyi intézmények munkáját nem hátráltatja. » — Ld. uo. Ld. még: *Magyar Kurír*, 1989. márc. 6. 79. évf. 55. sz. I. Kiadás 1-3. oldalak. A teljes szöveget hozza az *Új Ember* is: 1989. március 19. szám címoldalán.

[8] « Sok fiatal hívünk nem vállalta a szülész-nőgyógyász szakot, mert nem óhajtott hite és lelkiismerete ellen cselekedni. Most pedig már körzeti orvosok és védőnők is *kénytelenek* lelkiismeretük parancsa ellen tenni... », ld: Gyulay Endre, *Katolikus vélemény az abortuszról*, *Magyar Nemzet*, 1989. febr. 23. (vö. *Magyar Kurír*, 1989. febr. 24.).

[9] Ilyen értelemben nyilatkozott Németh Miklós miniszterelnök válaszlevelében, ld. 7. sz. jegyzet. — Megjegyzendő, hogy a nem hívő állampolgárok bizonyos csoportjai az abortusz rendeletet más irányból kritizálják, nem tartják eléggé liberálisnak. « Az utódnemzéshez való jog állampolgári alapjog, és ez ugyanúgy magában foglalja a negatív családtervezés jogát (...), mind a pozitívét. (...) A jogszabály rossz, azért, mert nem tartja döntésre érettnek az állampolgárt. » Dr. Bodnár Zoltán kandidátus egyetemi adjunktus, a « lombikbébijog megalkotója » véleményét idézi: Hunyady Judit, *Miért kapható mindenre egy nő? Őszvér rendelet született*, c. cikkében, *Népszabadság*, 1989. jan. 20. Ld. még Hunyady Judit, *Az abortusznál jobb a megelőzés. A megszakítást kérő nők harminc százaléka nem védekezik. A szemléleten kell változtatni*, *Népszabadság*, 1989. jan. 26.

ismeretterjesztés módját? Vajon miért elégszik meg egyházunk három estével a házasságra való felkészítésben, amikor a cölebsz életformára évekig készít elő?

Vajon híveink miért hiszik azt, hogy ami államilag megengedett, az már talán helyes is? Ami nem tilos, azt szabad? — Vagy túlontúl megszoktuk, hogy az elmúlt évszázadokban az állami törvénykezés az egyházi álláspont talaján jött létre, és lelkiismeretben nem kellett kettéválasztani állami és egyházi törvényhozást, szempontokat?

Mulasztásaink nagy mértékűek. Közéletünkre leghitelesebb tanu édes anyanyelvünk, amely az elmúlt évtizedekben nem éppen kedvező irányba fejlődött. Czakó Gábor gondolatait idézzük: [10]

« Magyarországon 1956 óta négy és fél millió magzatot mészároltak le. Ebben a holokausztban több nemzedéknyi szülő, orvos és mindenféle közreműködő vétkes. Vétkes, igen, mert a magzat ember (...) Hogyan nézünk a véletlenül életben hagyott gyermekeink szemébe? (...) Asszonyaink milliói vélik, hogy alábbvaló a család szeretetsugárzó központjának lenni, naponta tömérdek életbevágó döntést alkotni, mint egy gyárban kapszlit kapdosni, bolti lánynak lenni, vagy úgynevezett értelmiségiként mások parancsait végrehajtani. Csoda-e, hogy a magyar nők a gazdaság niggerei lettek, az összes mocskos, megalázó és alulfizetett munka kizsákmányoltjai?

De nemcsak a nők. Mi mindannyian elhittük, hogy a családot lehet tervezni, mintha az valami hétvégi ház volna és nem élő, eleven organizmus, amelynek kötőanyaga a szeretet. Az elemiben megbukik az, aki számtan példájában a belépő új ismeretlent figyelmen kívül hagyja. Ám aki az élete egyenletéből hagyja ki, a számításaiból, hogy egy új gyerek mennyit módosít a jövendő lehetőségein, balszerencséin és szerencséin és örömein, az okos családtervezőnek számít. Hogy millió és millió magyar anya és apa nem védte, hanem vádolta magzatát annak vésztörvényszéki tárgyalásán, azt az anyanyelv számontartja. Nézzünk néhány tanú-szót.

Egybekelni.

Ki meri használni? Holott a házasság lényegét fejezi ki. Azt, hogy a két félből, a kettétörtből, a két nem-emberből, a nőből és a férfiból egy lesz a nászban. Hogy ez a lényege a házasság-

---

[10] Czakó Gábor, *Hölgyeim és uraim!*, *Új Ember*, 1988. nov. 6. Elhangzott a Kossuth Rádió « Vasárnapi Újság » c. műsorában.

nak. Ettől *misztérium* és ezért *fölbonthatatlan.* Ki meri megtanítani gyermekeit erre a szóra?

Erre a gondolatra? Hogy a házasságban ne önmegvalósítani akarjanak, ne a világ közepére állni, a másikat meghódítani, leigázni, hanem vele egyesülni. (...) Neveljük-e gyermekeinket arra, hogy majd édesanyák és édesapák lesznek? (...) 'tervezett gyerek, csinált gyerek'. Ez a beszédhelyzet élethelyzet. Az beszél így, aki azt hiszi, hogy az élet alulról jön, hogy az élet lenti dolog, öv alatti.

Ha lenti, akkor tovább nem lehet semmi különösebb beszédünk a magyar családok jövőjéről, mert akkor a magyar családoknak nincs jövőjük emberi értelemben, legföljebb biológiai és gazdasági értelemben, mint a tyúkfarmoknak. Hogy ez menynyire fenyeget, arra újabb tanú szavakat idézek:

Terhesség, terhes anya, terhesgondozó, terhességmegszakítás. Vagyis a gyermek gond, csapás, teher. Igen, ami alulról jön, az mind súlyos, mind lefelé húz.

Valamit nagyon elhibáztunk.

Mondjuk és mondhatjuk-e még a másállapotot áldottnak? A születést gyermekáldásnak? A gyermeket és az életet Isten ajándékának? Ha mondanánk, úgy is kellene vele bánnunk. És abban az irányban kellene élnünk — fölfelé, ahonnan az áldás jön. (...)

Mondjuk-e a terhességmegszakítást áldásmegszakításnak? Bizonyos, hogy népesedési helyzetünket anyagi intézkedések egyelőre aligha javíthatják. A lefelé élő ember előtt ugyanis nincsen perspektíva, ő a jövőt csak a sírig látja, szívét Dáriusz kincséért sem emeli föl. Lehet, hogy vállal egy-két gyereket, de a gyereket nem vállalni kell, hanem elfogadni. Elfogadni az áldást, az élet áramába beleállni, örömmel fogadni az áldott véletleneket, az okító fiaskókat. Még a szenvedést is, ami több, gazdagabb — és ha még létezhet ez a szó: nemesebb — annál, amit jövő gyanánt tervezgetünk és barkácsolgatunk, s amin a sors úgyis áttör.»

Így Czakó Gábor író. Nyelvünket, rossz lelkiismeretünk e beszédes tanúját is újra meg kell reformálnunk, életfelfogásunkat — azt, ami közéletünkben eluralkodott —, át kell alakítanunk. Emberibb, nem utolsósorban keresztényibb értékek irányában. Hogy jövőnkben tudjunk hinni. Mert ne higgyük el, hogy akár nemzetünk, akár családjaink, jövőtlenek, perspektíva nélküliek. A próféták lendületére van most szükség magyar egyházunkban, hogy hitünkben megújulva foghassunk hozzá egy emberibb és keresztényibb jövő — nem vállalására, hanem elfogadására. Istentől, minden élet forrásától és teremtőjétől.

3.

A keresztény ember és az abortusz *

Katolikus egyházunk az abortusz kérdését illetően egyértelmű álláspontra helyezkedik: tekintettel arra, hogy a már megkezdett élet visszafordíthatatlanul emberi személy kifejlődésére irányul, az a legnagyobb védelmet érdemli. Ezért az abortuszt egyértelműen elutasítja, mint az emberi élet kioltását, tehát gyilkosságot, vagy majdnem gyilkosságot.

Nevezhetjük-e az abortuszt *egyértelműen* gyilkosságnak? A keresztény hagyománytörténet alapján a válasz: nem. Ugyanis a gyilkosság az emberi életnek, a kifejlődött, személyes léttel rendelkező embernek a megölése, és a magzati élet kezdeti stádiumaiban az ember még nem nevezhető feltétlenül személyes, lelkesült léttel rendelkező lénynek.

Ha viszont nem nevezzük gyilkosságnak, legalábbis egyértelműen, akkor miért utasítjuk el? Miképpen szabályozzuk ezt? Mi legyen a véleményünk a fogamzásgátló és a terhességmegszakító módszereket széles körben alkalmazó közfelfogás és társadalmi gyakorlat láttán? Hogyan védjük meg a bontakozó emberi életet?

Kérdésünket egyrészt elvi, elméleti síkon tesszük fel, a tanbeli ismeretek felől érdeklődünk, másrészt gyakorlati életünkre, magatartásunkra vonatkoztatjuk: mi legyen az egyén és a közösség, az egyház válasza. Tanulmányunknak is ez adja szerkezetét, az első részben elvi, a második részben gyakorlati szempontokkal foglalkozunk.

Két szempontra hadd hívjuk fel a figyelmet már itt a bevezetésben. Az egyik: a természettudomány a legújabb év-

---

* Ez a tanulmány öt részletben hangzott el 1989 márciusában és áprilisában a Vatikáni Rádióban. Itt némileg átdolgozott és jegyzetekkel ellátott változatban közöljük.

Az összefoglalásban nem törekedtünk sem teljességre, sem arra, hogy mindenütt a legújabb irodalmat dolgozzuk fel. Elsősorban a *Mérleg*ben megjelent irodalom tükrében láttajuk a kérdést.

tizedekben sok új fogalmat ismert meg az emberi és a szerves élet kezdetét illetően. Ezek számbavétele nem mindig könnyű és nem mindig maradéktalan. Ugyanakkor az emberi élet értékelésének kérdése nem természettudományos jellegű, hanem egy bizonyos természettudományos alapra felépített filozófiai és teológiai emberkép kérdése. A moralistának állandóan dialógusban kell lennie mind a szaktudományok (biológia, genetika, orvostudományok), mind pedig a filozófiai és teológiai tudományok művelőivel, beleértve a teológiatörténetet is. Másrészt meg kell állapítanunk, hogy az abortusz kérdésében igen nehéz bármely kategorikus nem egyértelmű leszögezése, ha az élet a maga gyakorlati kérdéseiben oly sokszor annyira összetett helyzeteket produkál. A legfontosabb a nagyfokú szeretet gyakorlása. Az anyai — és az apai — kockázatot soha nem lehet megszüntetni. Az anyai hivatás nagysága, a szeretet jelentősége mindig tisztán ragyoghat, s erre leginkább a hívő ember képes.

I. ELVI SZEMPONTOK

Az első — elvi — részben először a teológiai hagyománytörténet álláspontjának fejlődését vesszük szemügyre, majd az emberi élet kezdetére vonatkozó újabb természettudományos felismeréseket ismertetjük. Ezt követően a világi törvényhozás által felhozott indoklásokat, az indikációkat, végül kortárs teológusok meggondolásait hozzuk.

1. *Teológiatörténeti áttekintés*

Az abortusz kérdésével foglalkozó klasszikus teológiatörténeti áttekintés John T. Noonan amerikai egyházjogász és moralista tollából született meg. A következőkben az ő kutatási eredményeire támaszkodunk [1].

[1] Noonan, J.T.Jr., *Contraception. A History of its Treatment by the Catholic Theologians and Canonists*, Cambridge, Mass. 1966. — Német fordításban: uő, *Empfängnisverhütung. Geschichte ihrer Beurteilung in der katholischen Theologie und im kanonischen Recht*, (Walberberger Studien der Albertus Magnus Akademie, Theologische Reihe), Mainz 1969. — Franciául egy ügyes összefoglaló készült

Mit mond a Szentírás?

Az Ószövetség nem foglal állást a magzatelhajtással kapcsolatban. A diaszporában élő hellenisztikus zsidóság azonban kialakított magában bizonyos véleményt. Az Exodus 21,23. versének görög — Septuaginta — fordítása nyújtott erre lehetőséget. A héber szöveg itt azt mondja, hogy ha a férfi véletlenül vetélést idéz elő, csak akkor kell fizetnie « élettel életért », ha az anya meghal. A görög szöveg ezt úgy adja vissza, hogy akkor kell életet adni életért, ha az embrió már « kialakult », s ebben az esetben kifejezett büntetéssel sújtja az abortuszt. Philón, az első századi Alexandria zsidó tudósa megjegyzi, hogy ilyen alapon mind a szándékos, mind pedig a véletlen magzatelhajtást elítélték.

A magzatelhajtásról szóló sajátosan keresztény tanítás abban a teológiai összefüggésben fejlődött ki, amelyben a teljes szívből kötelező istenszeretet (MTörv 6,5) és az önszeretet mértékét megütő felebaráti szeretet (Leviták 19, 18) hatotta át az egész törvényt és a prófétákat (vö. Mt 22, 40). E parancsok teljesítésének mértékét az önfeláldozás eszménye szabta meg (Jn 5,13), amely megvalósult Krisztus áldozatában. Jézus azt mondotta tanítványainak: « Ez az én parancsom, hogy szeressétek egymást, ahogy én szerettelek titeket » (Jn 15,12). Példája értelmében e parancsolat « új parancs » (Jn 13,34). Az élet keresztény értékelése ennek a szeretet-parancsnak a hatására alakult ki.

Különbségtétel « kialakult » és « még ki nem alakult » magzat között

A Septuaginta fordítása az antik görög orvostudomány álláspontját veszi át, amely döntően meghatározza az egyházi tanítást is, egészen a legújabb korig. A magzati életet ebben a szemléletben attól kezdve lehet emberi életnek ne-

---

Noonan könyve alapján, ld. Flandrin, J.-L., *L'église et le contrôle des naissances*, (Question d'histoire), Paris 1970. — A jelenlegi összefoglalás alapjául — sokszor szószerinti átvételekben — a *Mérleg*ben megjelent kivonatos fordítás szolgált: Noonan, J.T., *Az abortusz-kérdés története*, in: *Mérleg* 5 (1969/1) 39-52. — Noonan óta újabb mű is megjelent az angol nyelvterületen: Connery, J., *Abortion. The Development of the Roman Catholic Perspective*, Chicago, 1987.

vezni, amitől fogva lelke van. Az arisztotelészi hülémorfizmus filozófiai tanítása is ebben a kontextusban érthető: a még ki nem alakult magzati élet nem bírja el az isteni eredetű lelket, az animát, ehhez a magzatnak legalább 40 naposnak kell lennie, ha férfi, és 80 naposnak, ha nő. Aquinói Szent Tamás is ezt a tanítást vallja, így egybehangzó a vélemény, hogy a magzatnak az első időszakban vegetatív, növényi élete van, amelyet követ a szenzitív, állati lét, végül pedig az animált, emberi lét. Az úgynevezett szukcesszív animáció tanítása tovább él az újkori moralisták véleményében is. Liguori Szent Alfonz, a 18. század nagy morálteológusa, a moralisták védőszentje, ugyanezt a megkülönböztetést vallja.

Azt azonban, hogy ebből az elképzelésből fakadóan eltérő erkölcsi megítélésre lehet jutni, a kezdetben még nem vallották, így Szent Jeromos és Szent Ágoston sem, akik mind a fogamzásgátló cselekedetet, mind a magzat fogamzás utáni elpusztítását elítélték. Ágoston a magzatelhajtást a gyilkosság egyik válfajaként kezeli. A görög keresztények vezetői közül Nagy Szent Vazul nyilatkozott a leghatározottabban. Elvetette a Septuagintára alapozott megkülönböztetést, és minden szándékos magzatelhajtást a gyilkosság esetére fenntartott büntetéssel sújtott.

Szent Ágoston nyomán Gratianus törvénygyűjteménye is gyilkosságként kezelte a magzatelhajtást, de csak akkor, ha a magzat már kialakult. Szent Tamás a lélekkel rendelkező magzat megölését valóságos gyilkosságnak tartotta, a korai állapotban elkövetett abortuszt viszont nem tekintette emberölésnek, bár bűnként fogta fel. A gyermek üdvözülése, azaz a megkeresztelkedés szempontjából értékelte, mint egész korszaka, tehát az örök élet szempontjából. Szent Tamás még nem nézett kifejezetten szembe az anya életét megmentő magzatelhajtás problémájával, mégis megfogalmazott általánosabban érvényes alapelveket, amelyekből a későbbi korok érveket kovácsolhattak az anya életét megmentő abortusz igazolására. Így a következő alapelveket fogalmazta meg: nem minden gyilkosság tilos; aki önvédelemből öl, jogosan cselekszik; a jószándék igazolhatja a közömbös cselekedetet.

A magzatelhajtásra vonatkozó apostoli és patrisztikus tilalom a keresztény magatartás egyetemes követelménye-

ként iktatódott be a kánonjogba. Bár a teológusok különbséget tettek a kialakult és a ki nem alakult magzat között, de a magzatelhajtást mindenképpen elítélték. A tilalom feltétlen érvénnyel rendelkezett, de megvetették már a magzati élet egyéb értékekkel való összehasonlításának alapjait is.

A vitális indikáció elmélete (gyógyászati magzatelhajtás)

A XIII. században élt ismeretlen Nápolyi János volt az első szerző, aki az anya életének veszélyeztetése esetén megengedhetőnek tartotta az abortuszt. Ha az orvos vetélést előidéző gyógyszert ad a férjes anyának, hogy « életét megmentse » (innen a szaknyelv vitális kifejezése), csak akkor vétkezik, ha a lélek már jelen van a magzatban. Ha ellenben még nincs jelen, akkor az orvosnak « kötelessége ilyen gyógyszert adni », mert « bár így megakadályozza a magzat esetleges animációját, nem lehet senki halálának sem az oka ». Nápolyi János felfogását Firenzei Antal vezette be a teológiai erkölcstanba, és a 16-17. század híres moralistája, Thomas Sanchez volt az első, aki kidolgozta a gyógyászati magzatelhajtás teljes elméleti védelmét, és megkülönböztette az orvosi szempontból indokolt fogamzásgátlástól. Úgy érvelt, hogy míg a fogamzásgátlás tilalma egyetemes, addig a magzatelhajtás tilalma alól vannak kivételek. Ha az anya egyébként meghalna, s a magzat átmeneti állapotban van a magszerű és a lélekkel áthatott állapot között, akkor « valószínűbb » az a nézet, hogy meg szabad ölni a magzatot. Ebben az esetben ugyanis a magzat « betör », s mint ilyen « támad »: nem jogtalanul ugyan, de mégis veszélyeztetően. Mivel lényege még nem teljesen emberi, ez felhatalmaz arra, hogy léténél más értékek nagyobb súllyal essenek a latba. Sanchez azonban megkülönböztetést tett arra az esetre, ha az anya megmentéséhez szükséges gyógyszerek már lelkesült állapotában veszélyeztetik a magzati életet. Ha e szándék « közvetlenül arra irányul », hogy a magzat meghaljon, akkor ez nem megengedett. Egyébként azonban még akkor is szabad, ha a szándék egyforma mértékben irányul a magzat megölésére és az anya életének a megmentésére. Az anya nem köteles bűn terhe alatt többre értékelni magzata életét a saját életénél.

Sanchez véleménye azonban kivételnek számított a kazuisták körében. A legtöbben azt tartották, hogy a fogam-

zásgátlás azért rossz, mert « a nemzés természete ellen irányul ». Leonard Lessius belga jezsuita megkülönböztette a « közvetlen szándék »-ot a « közvetett szándék »-tól, vagyis a « mellékesen », per accidens elkövetett gyilkosságtól, mégpedig nem a végrehajtott fizikai cselekedetek, hanem az anyát irányító szándék alapján. A gyilkosságra vonatkozó szándék ugyanis akkor közvetett, ha az anyát irányító szempont saját életének a megmentése.

A XVIII. században Liguori Szent Alfonz összegezte a kazuista tanítást. Valószínű véleménynek tartja Sanchez álláspontját, amely szerint az anya élete megmentése érdekében meg szabad ölni a kialakult magzatot. Amint azonban az « általánosabb vélemény » szerint a magot (spermát) még megbecstelenítés esetén sem szabad eltávolítani, ugyanolyan « kevéssé megengedett annak a magzatnak az eltávolítása, amely közelebb van az emberi élethez ». Az általánosabb vélemény volt a « biztosabb », ezért e szerint kellett eljárni.

Az azonnali animáció

Míg a kazuisták a « közvetlen szándék » árnyalatait dolgozták ki, új eszmei áramlat indult meg a filozófiában jártas orvosok révén. Paul Zacchias az egyházi és polgári törvények orvosi vonatkozásairól 1621-ben írt tudományos értekezésében megtámadta az elterjedt Arisztotelész-értelmezést. Az ember egységének igazi tomista szemlélete elengedhetetlenné teszi, hogy az új magzat létének kezdetétől fogva csak egyetlen emberi lélekkel létezzék. Zacchias érvei szerint a szellemi léleknek már « a fogamzás első pillanatától kezdve át kell hatnia » a magzatot.

Másik, messze ható áramlat indult meg Mária szeplőtelen fogantatásának mindinkább elmélyedő tiszteletében. XI. Kelemen pápa 1701-ben terjesztette ki az egész egyházra a szeplőtelen fogantatás ünnepét. Ezzel közvetett támogatásban és bátorításban részesült az a nézet, hogy minden emberben fogantatásra pillanatától kezdve jelen van az értelmes lélek.

Három irányzat találkozott itt. Egyrészt a lelkipásztori és törvényhozói védelem, másrészt a « lelkek kifejlődésének » orvosi-filozófiai tagadása a magzati fejlődés szaka-

szaiban, harmadrészt pedig a népi-liturgikus tisztelet a fogamzásnak egy különleges esete iránt, amelyben a lélek nyilvánvalóan jelen volt már az első pillanatban. Ugyanakkor a kazuisták fő törekvése továbbra is az maradt, hogy elvont elméleti indoklást, fő vezérlő elvet találjanak a gyógyászati abortusz igazolására.

A XIX-XX. század

Az embrió védelmének lelkipásztori fontossága különösen is megnőtt az abortusz nyugat-európai elterjedése láttán. Az egyház álláspontja ugyanakkor élesebbé és szigorúbbá vált. IX. Piusz 1854-ben hirdette ki a dogmát: Mária « fogamzása első pillanatától fogva » mentes volt a bűntől. Ugyancsak IX. Piusz, 1869-ben magzatelhajtásért megszabott kiközösítési szövegében a magzat szó mellől elhagyta az « animált » szót, így mindenféle abortusz után kiközösítésre lehetett gondolni. Az azonnali animáció tanítása irányelvvé vált, és minden magzatelhajtást gyilkosságként lehetett értékelni. Az 1917-es egyházjogi kódex megerősíti az 1869-es kiközösítést, és ebbe külön is beleveszi a magzatot elhajtó « anyákat ».

A kúriai, majd a pápai és végül a zsinati határozatok azt tanúsítják, hogy az egyház mindinkább szembe helyezkedett a magzatelhajtással. Ennek ellenére bizonyos kivételek továbbéltek, s nyomon követhető a « közvetett » és « közvetlen » szándék fogalmának változó használata. A Szent Offícium 1895-ben elvetette a gyógyászati abortusz közvetett szándékú eljárásának engedélyezését, de nem emelt kifogást a méhen kívüli terhesség és méhrák esetében elkövetett abortuszért, ha a cél az anya életének megmentése.

XI. Piusz a *Casti connubii* enciklikában élesen elítélte az abortuszt és azokat, akik gyógyászati szempontokkal igazolták, továbbá, akik az utódok elkerülése érdekében gyakorolják a házasságban vagy társadalmi és fajegészségügyi alapon állnak ki mellette.

XII. Piusz pápa 1951-ben a következőket mondotta az Olasz Katolikus Szülésznők Szövetségének: « Senki, semmiféle emberi tekintély, semmiféle orvosi, fajegészségügyi, társadalmi, gazdasági vagy erkölcsi indikáció sem teremt-

het vagy hagyhat jóvá érvényesen jogi alapot, amely felhatalmazna arra, hogy közvetlenül vagy tudatosan kötetlenül rendelkezünk az ártatlan emberi élettel (...) akár eszközként, akár célként ».

Az abortusz elutasítása a II. Vatikáni Zsinat tanításában is kifejezetten szerepel. A *Gaudium et Spes* lelkipásztori konstitúció azonban a fogamzásgátlást és magzatelhajtást tárgyaló tilalmakat « csak az egyház gyermekeihez » intézi, miközben az okmány egésze « minden jóakaratú emberhez » szól. A « fogamzástól kezdve » szavak külön helyesbítő javaslat alapján kerültek a szövegbe, jelezvén a megtermékenyített petesejt kiváltságos állapotát [2].

Az egyház mai hivatalos tanítása az őskeresztény korszak és az apostoli atyák korának szigorú felfogását vallja, amennyiben a megfogamzott életet maximálisan védelmezi. Ez a fő szempont végigvonult azon a koron is, amelynek biológiai ismeretei az antik orvostudomány eredményein alapultak.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az egyház hagyományos tanításában maximálisan az emberi élet védelmében állt, és ha kivételt próbált is tenni, azt csak az úgynevezett vitális indikáció esetében, még ki nem alakult, tehát lélekkel nem rendelkező magzat esetében tudta csak elképzelni, akkor sem a magzat eltávolítására vonatkozó szándékkal, hanem az anya életének védelmében. A XIX. és XX. század kötelező egyházi tanítása a közvetlen, azonnali animáció tanítását vette alapul, és szigorúbb álláspontot vallott, de a vitális indikáció esetében továbbra is megtűrt két kivételt, amelyben az anya élete megmentése érdekében, a kisebbik rossz elvét alkalmazta.

2. *Az emberi élet kezdete és a modern természettudományok*

Az 1827-es esztendő utólag igencsak döntőnek bizonyult mind az orvostudomány, mind pedig az erkölcsteológiai értékelés szempontjából. Von Baer ekkor fedezte fel a női

---

[2] További szentszéki dokumentumoknak az abortuszra vonatkozó mondatait hozza: Laimer, M., *Igen vagy nem, de hogyan? A születésszabályozás megengedett és meg nem engedett módjai*, Bécs 1986. 11-12. old.

petesejtet. Mai ismereteink egyik alappillére ez, horderejét nem is tudjuk igazán felfogni. A férfi magva ismeretes volt, de az élet egyedüli hordozójának tekintették. A női test csak a nedvességet és a meleget adta a mag kifejlődéséhez. A régi ember úgy képzelte el a megtermékenyítés folyamatát, mint ahogy a szántóvető ember végezte az élet, a gabona vetését. A hasonlat is kézenfekvő, a mindennapi tapasztalat asszociációja. Ebből azonban következik a férfi és a nő közötti hagyományos különbségtétel, továbbá az, hogy a férfi spermáját mindenek fölött óvni kell, mert ez a jövő életnek a magva, majdnem ember-kezdemény [3].

Mai antropológiánkban a férfinak és a nőnek egyenrangú szerep jut a megtermékenyítés kezdetén, és mai ismereteink szerint a spermával igen bőkezűen bánik a természet. A férfi és a női ivarsejt egyesülésével indul meg az emberréválás folyamata, ezt nevezzük *hominizációnak*. Nem mondható el azonban, hogy minden megtermékenyített petesejt eljut a továbbfejlődéshez, mert ennek az a feltétele, hogy a következő hat-hét, maximálisan tizenkét napon belül beágyazódjék a méhfalba, és így táplálékhoz jusson, enélkül a szó szoros értelmében éhenhal és a maga útján eltávozik. S ez az esetek 30-50 %-ában meg is történik, így tehát a természet továbbra is bőkezűnek bizonyul az élet adományával. A beágyazódás az a végső stádium, amelyben megszűnik az ikerképződés lehetősége, ezért ez nevezhető *individuációnak*.

Itt röviden utalunk arra, hogy a hominizáció és az individuáció stádiuma a fogamzás kezdeti és végső időpontjaként is értelmezhető. A moralisták felfogása eltérő, ettől függően a fogamzásgátló szerek egy csoportja abortívnak is tekinthető. Nincs szakaszhatár, elkülönítési lehetőség e két stádium között, mert egyirányú, visszafordíthatatlan folyamatról van szó, amely tudatosan, célratörekvően

---

[3] Ehhez és a következőkhöz ld: Hörmann, K., *Abtreibung*, in: Hörmann,K. (Hrsg.), *Lexikon der christlichen Moral*, Innsbruck-Wien-München 1976[2]. 3-17; Auer, A., *Zur Diskussion über Schwangerschaftsabbruch*, in: *Theologische Quartalschrift* 151 (1971) 193-213; valamint: Ruff, W., *Individualität und Personalität im embryonalen Werden. Die Frage nach dem Zeitpunkt der Geistbeseelung*, in: *Theologie und Philosophie* 45 (1970) 24-59.

az emberi szervezetté való építkezés irányába halad. Genetikai ismereteink szerint a jövő élet kromoszómaállománya már a két ivarsejt egyesülésekor adott, és ez a fejlődés során változatlanul megmarad. Kétségtelen azonban, hogy nagy a veszteségi arány a beágyazódásig, a természet tehát « gondatlanabbul » bánik az élet adományával, mint azt róla feltételezhettük volna.

A következő fázis az emberi személy kialakulása. A harmadik hónap tájékán, amikor a magzat megmozdul, élettel bíró lénynek szokta azt tekinteni a népi tudat, ismereteink szerint ebben a szakaszban fejlődik ki az agykéreg. Ettől fogva beszélhetünk emberi személyről, ezért nevezzük ezt *perszonalizációnak.* — Mindez az arisztotelészi és szenttamási szukcesszív animációra emlékeztet, hiszen a régiek szerint a testi szubsztrátum csak ekkortól fogva bírja el a szellemi lelket. Mai ismereteink azonban az azonnali, szimultán animáció elméletét támasztják alá, ami szerint a szellemi lélek már a fogamzás kezdetétől jelen van.

A természettudományos ismeretek múlt századi gyarapodása maga után vonta a teológiai tanítás szigorodását. Ha a magzat a fogamzástól fogva emberi lény, mert lelke van, akkor nem lehet megengedett még a közvetett orvosi, gyógyászati indoklás sem, mint azt még a XVIII. század moralistái jóhiszeműen gondolhatták. Innen ered az egyházi felfogás újkori konfliktusa a szekularizált törvényhozással, amely a hagyományos biológiai ismeretekre épít inkább, mint az újabb felismerésekre. Sajátos ez az ellentmondás a teológia és a világi jogfelfogás fejlődésében, ezúttal nem a teológia maradt le, hanem a szekularizált ember világképe.

3. *Az abortusz indoklásai a világi törvényhozásban (indikációk)*

A világi törvénykezés annak folyamán, ahogy kultúránk, így jogi kultúránk is fokozatosan szekularizálódott, folyamatosan liberalizálta előírásait a terhességmegszakításra vonatkozóan. Előbb az orvosi, gyógyászati indikációt fogadta el (így pl. Franciaország törvénykezése 1923-ban), míg a többit tiltotta. Fokozatosan elfogadta azonban a következő indikációkat:

— *eugenikai indikáció* — a magzat előreláthatólag károsodottan, kisebb-nagyobb mértékben sérülten fog születni, így földi élete várhatóan nem lesz « teljes értékű ». Az evilági, földi életre koncentráló szekularizált emberfelfogás ezt a legnagyobb rossznak tekinti, ezért tudja elfogadni ennek az emberi életnek az elvétetését. Keresztény szempontból rögtön hozzátesszük, hogy ez nem fogadható el. Még a sérült, sőt nyomorék emberi élet is teljes értékű, mert Isten üdvözítő akarata áll mögötte, és hordoz olyan értékes tulajdonságokat, amelyeket korunk embereszménye lebecsül, és képes olyan értékekre megtanítani bennünket is, amelyek korunk kultúrájából hiányoznak: így a szeretet, a szeretetből fakadó elfogadás, a hála, a mosoly stb. Az elmúlt korok vallásos embere a magzati élet szakaszában is annak örök életére és üdvösségére függesztette szemét, így fő gondja a magzat megkeresztelése volt. Mai tudásunk alapján is elmondhatjuk keresztény szempontból, hogy ez az élet ugyancsak megérdemli a maximális védelmet. — Hol vonjuk meg a határt, ki fogja eldönteni, melyik élet méltó arra, hogy megszülessék?

— « *etikai* » *indikáció* — az erőszakos cselekmény következtében megfogamzott emberi élet esetében. Hazánkban is, átmenetileg, született egy rendelet 1945 körül, amely rövid, néhány hónapos időtartamban, az akkori igénynek és szükségnek megfelelően, erre lehetőséget nyújtott. Valóban, az emberi logika alapján igen nehéz garantálni azt, hogy az erőszakos cselekmények következtében megfogamzott életnek biztosítva lesz a szeretetteli elfogadása — pedig ez feltétlenül szükséges fejlődéséhez és felneveléséhez —, nem szólva arról, hogy legtöbb esetben leányanyáról van szó. Egyházunk ismét a hitre apellál: még ebben az esetben is védi a magzati életet, mert az élet minden körülmények között Isten adománya;

— « *szociális* » *indikáció* — a legtágabban értelmezhető, az anyagi, szociális jellegű nehézségek esetén engedélyezi az abortuszt. Anyagi nehézségről van szó, azaz teherről, amelyet a jelentkező élet okoz. Azonban mit értsünk anyagi nehézségeken?

A klasszikus moralisták ilyenkor arra gondoltak, hogy olyan házaspárról van szó, amelynek sok gyermeke van, és ilyen esetben is arról vitatkoztak, hogy bizonyos fogamzás-

szabályozási praktikák elfogadhatók-e. Mai szekularizált kultúránkban azonban igen gyakori a harmadik, sőt második gyermek elutasítása, és erre már a jelentkező élet megszüntetése is elképzelhetővé, sőt megengedhetővé vált. Legalábbis az állami törvénykezés és a közfelfogás számára. Korábban legalább bizottsági határozatokhoz kötötték, és bizonyos feltételekhez, a legújabb néhány évtized fejleményei azonban alapvetően új szempontból vetik föl ennek az indikációnak a jogosultságát, jobban mondva a jogosulatlanságát. Társadalmi méretekben harapózik el a kontraceptív kultúra, és ez öngyilkos irányt jelent. Az egészségügyi költségvetést is csak rövid távon tehermentesíti az abortuszklinikák felállítása, hosszabb távon nagyobb költséget okoz a társadalomnak a bekövetkező szövődmények gyógyítása, továbbá az elöregedő társadalom jelenségének összetett problémája.

A szociális indikáció keresztény szempontból elfogadhatatlan, ezen a ponton a keresztény felfogás gyökeresen eltér a mai közfelfogástól. Nem fogadható el az, hogy a terhességmegszakítás « állampolgári jog », mint azt manapság felelős jogászok megfogalmazzák.

— A világi törvényhozás sem fogadja el az úgynevezett « *kozmetikai* » *indikációt*, amely az anya szépségének megóvását tartja fontosabbnak. Vannak olyan jogrendek, amelyek ehhez lehetőséget nyújtanak, mivel eltörlik a bizottsági határozatokat, így már Magyarországon is nyílik rá lehetőség, ha arra gondolunk, hogy 1989. január 1-e óta az anyán és kezelőorvosán kívül csak egy másik orvosnak — vagy védőnőnek — kell ellenjegyezniük a javaslatot.

Az orvos személyének jelentősége

Utalunk az orvos szerepének nagy jelentőségére, hiszen az ő döntése sok esetben meghatározó már a magzati élet és a születés, de a későbbi fejlődés szakaszában is. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a teológus csak elvi kérdésekkel foglalkozik, az orvosnak azonban sokszor váratlan, éles helyzetekben kell azonnal döntenie és cselekednie. A nem keresztény lelkiismeretű orvos túl hamar lemondana a születendő élet védelméről. Ismeretes a nemzetközi szülész- és nőgyógyászkongresszuson elhangzott kérdés: a kol-

légák mit mondanának abban az esetben, ha szifiliszes apa és tüdőbajos anya sokadik gyermekét várná? A többségi vélemény a terhesség megszakítására gondolt, pedig — ilymódon nem született volna meg Beethoven, és nem születik meg ma számos más élet. Igen fontos volna a keresztény orvosok felkutatása, az orvosi társadalomnak a felelős lelkipásztorokkal való kapcsolata, vagy a keresztény nőgyógyászok egyesülése Magyarországon is.

Itt is azt kell mondanunk, hogy az esetek többségében célravezetőbb a « heroikusnak » tartott anyai magatartás, mert sokszor, amikor a kezelőorvos magzati károsodásra, vagy az anyai élet veszélyeztetésére gondol, súlyos döntés elé állítva a szülőket, a hit alapján álló és döntő felelős szülői magatartás az, amelyet az élet is igazol: anya is, gyermeke is, épségben, egészségben élhetnek. Az orvos véleménye csak egy vélemény, az anyai szeretet, az elfogadás, a természet ki nem aknázott vagy eléggé még nem ismert tartalékai, de leginkább a transzcendens hit azok a tényezők, amelyeket még figyelembe kell venni a döntéskor.

A világi törvényhozás a XX. században

A XX. században a világi törvényhozás fokozatosan legalizálta a fent említett indikációkat. Elsőként Svédország bizonyult a legliberálisabbnak, mert már 1910-ben kodifikálta az abortuszt. Érdemes azonban megfigyelni, hogy az eltelt mintegy 80 esztendőben nem volt ugyanolyan nagy a terhességmegszakítások aránya, mert nem éltek ezzel a lehetőséggel olyan gyakran, mint máshol. A század első felében ez inkább csak azt jelentette, hogy nem kell tiltott módon műtétet végezni, ezáltal még gyógyító hatást is kifejtett. A kontraceptív, fogamzásgátló mentalitás századunknak a második felében terjedt el, és ez nem a törvényhozás enyhítése következtében.

Japán volt a másik ország, amely liberális törvénykezést vezetett be, a második világháborús vereséget követően, 1945-ben. Ismeretesek Japán túlnépesedési gondjai. A százmilliós Japánban azóta évente olykor majdnem egymillió, máskor ezt a nagyságrendet is meghaladó számban végeznek terhességmegszakítást. Összegezve, az elmúlt több mint negyven év alatt ez a magyarországihoz hasonló ará-

nyokat jelent, így a japán tapasztalatok számunkra is tanulságosak volnának.

1955-ben, harmadikként a Szovjetunió, majd a rá következő esztendőben sorra a szocialista országok legalizálták az abortuszt. A nyugati országok közül elsőnek Anglia, a hetvenes évek elején sorra a többi, utolsóként a katolikus Olaszország is engedélyezte. Jelenleg, Írország kivételével, egész Európában engedékenynek bizonyul a törvényhozás, és szerte a világon is, az államok túlnyomó többsége ezen az úton jár. Mindenesetre a harmadik világban nem élnek ezzel a törvényadta lehetőséggel olyan nagy arányban, mint a fehér ember által lakott országokban: a harmadik világ többségében elutasítja a kontraceptív mentalitást. Figyelemreméltó, hogy éppen a keresztény múlttal rendelkező európai kultúrkör jár most ezen az úton, amelyet a keresztény felfogás elutasít.

4. *Három kortárs teológus az abortusz erkölcsi megítéléséről*

A magzati életre vonatkozóan új felismeréseink vannak. A biológus és a genetikus ma többet tud az emberi élet első napjairól, heteiről, hónapjairól, mint a korábbi évezredek embere. A döntő kritérium annak a megállapítása volt és maradt, melyik az a határ, amelytől kezdve emberi életről, személyes létről beszélhetünk. A korábbi teológus lelkesült, animált emberről beszélt, a mai természettudós megelégszik az ember személyes mivoltával és keresi a kritériumokat, hogyan állapíthatná meg annak kezdetét. Kijelölhető határpontként az agykéreg kifejlődése, a magzat első megmozdulása, de úgy tűnik, önkényes ez a határkijelölés, mert minden következő szakasz szervesen, szükségszerűen következik a megelőző szakaszból. Az emberi élet kezdettől fogva jelen van, eltávolítása is a jövendő és a potenciálisan már jelenlévő ember megsemmisítése lenne. A biológusok két csoportjáról van itt szó, az egyik csoport a fejlődést szakaszosnak tekinti, a másik pedig folyamatosnak, mindkettő belül marad a biológia határain és így akarja eldönteni a kérdést.

A természettudós azonban nem tud kielégítő választ adni erre a kérdésre, filozófiai, sőt teológiai megközelíté-

sekre kell tehát gondolnunk. A következőkben három teológus megoldási javaslatát ismertetjük.

Perszonalista megközelítés, a szülők szempontjából

A szülők szerepe nem pusztán reprodukálás. A születendő ember élete nemcsak fizikai, családi, társadalmi körülmények következménye — s már ezek is túlmutatnak a biologikumon, mint az « e-világban-lét » meghatározói —, hanem mint ember csak másokkal és másokért létezhet. Az emberi kapcsolatokat először nem a magzat, hanem a szülők valósítják meg: kívánják, elfogadják, akarják őt. Ez az elfogadás nem feltétlenül örömteli, nem is fakultatív: elegendő annak tudatosítása, hogy új lény tart igényt az emberi életre, aki fokozatosan elkülönül az anya testétől. Erkölcsi felszólítás ez a szülők felé, felelősséget ró rájuk.

Perszonalista filozófiai alapon három új szempontra hívja fel a figyelmet a párizsi Institut Catholique morálteológusa, Xavier Thévenot: [4]

Első megfontolása szerint a magzati élet nem véletlen gyümölcse, hanem olyan aktusoké, amelyek legmélyebben kötelezik el az embert. Ezek a nemi aktusok, melyek révén a házastársak új életet akarnak nemzeni. Magukon viselik az emberi mivolt két fő vonását: a nemek közötti különbözőséget és az időbeliséget. A magzat olyan lény, amelybe a férfi és a nő, sőt tudományukkal az orvosok is, sokat beleadtak önmagukból. Az emberi töltésű alkotások nagy tiszteletet érdemelnek akkor is, ha nem az emberi testből erednek. Gondoljunk csak egy rajzra, amelyet egy gyermek hoz nekünk. Mindent beleadott, és ha nem becsüljük meg alkotását, akkor valamiképpen emberi mivoltában sértjük meg. Még inkább igaz ez a magzatra, hiszen élőlény és az ember mélyéből ered. Tehát a magzat már eredete folytán is tiszteletet érdemel.

Hozzá kell tenni ehhez, így Thévenot, a magzatnak az emberi személyhez való közelségét. A petesejt és a sperma találkozásának pillanatában olyan öröklési állomány áll össze, amely lehetővé teszi, hogy egy viszonylag önálló lény,

---

[4] Thévenot, X., in: *La Croix*, 1986. dec. 12. Ld. *Miért kell a magzatot tiszteletben tartanunk?*, in: *Mérleg* 23 (1987/3) 302-303.

ha megfelelő körülmények közé kerül, emberi személlyé váljék. Ha kezdeti állapotában megsértjük az embriót, akkor megsértjük emberi mivoltát, amely képességileg bele van már oltva.

A tisztelet harmadik indítóoka Thévenot szerint az, hogy a magzat eredeténél és természeténél fogva léte fenntartásáért kiált. Hogy ezt megtehessük, mintegy én-te kapcsolatot kell vele kialakítanunk. A magzat iránti tiszteletét így is ki lehetne fejezni: a kórházi elhelyezéstől (franciául: hoszpitalizációtól) el kell jutnunk a magzat vendégként való befogadásához (franciául: hoszpitalitás). A magzat vendég. A vendégszeretet az erkölcs lényegéhez tartozik. Az emberi magzatot semmiképpen sem kezelhetjük eszközként, mert akkor a magzatba beoltott emberi mivoltot tekintenénk puszta eszköznek.

Hominizációnak nevezzük azt a fázist, amelytől fogva emberről beszélhetünk, a biológus szemével is. Ezt megelőzi tehát a szülők elfogadása, amellyel felveszik a leendő és a már megfogamzott magzatot az emberi társadalomba, ezáltal humanizálják őt. Ezt pedig indokolatlanul nem tagadhatjuk meg. Előfordulhatnak azonban olyan esetek, amikor ez a humanizáció lehetetlen. A kérdéses *egyedi* « embertelen szituációk », amelyek a leendő embert fenyegetik, vajon meghatározhatók-e *általánosan*? Vajon tanusítható-e, hogy a születendő emberre szükségszerűen embertelen szituáció vár? Ennek tanusításában vajon lehetnek-e egyedül illetékesek a szülők?

Neotomista vélemény az abortusz minősítéséről

Jacques Maritain a neotomizmus huszadik századi neves képviselője, idős korában fogalmazott gondolataiban a szenttamási szukcesszív animáció tanítását idézi. Véleménye szerint: « A végső diszpozíció, amelyet az eszes lélek megkíván, feltételezi valamilyen agynak, továbbá magas fejlettségű idegrendszernek és szenzitív-motorikus pszichizmusnak a meglétét (amely kezdi már túlszárnyalni azt, amit állatoknál találunk). Filozófiai képtelenségnek látszik előttem az a feltételezés, hogy az emberi magzat a fogamzás pillanatában megkapja az eszes lelket. Éppen olyan képtelen ez, mint babának nevezni a megtermékenyített pete-

sejtet. Aki ezt teszi, az teljesen figyelmen kívül hagyja a fejlődés folyamatát, és egyszerűen csak növekedést és gyarapodást lát benne: mintha egy kör, pusztán a növelésével négyszögesíthető volna, vagy a Petit Larousse növekedés útján átváltozhatna az Isteni Színjátékká »[5].

Maritain tisztában volt azzal, hogy a római katolikus egyház mindig mereven ellenezte a közvetlen abortuszt, még ha bizonyosnak tartotta is, hogy az emberi személy élete nem a fogamzással kezdődik. Magyarázata arra irányul, hogyan egyeztethető össze ez a merev szembenállás az egyháznak ama tanításával, hogy a hominizáció csak a fogamzást követően veszi kezdetét. Szerinte az abortusz előzetesen végrehajtott gyilkosságnak tekinthető: « Az emberi csírasejtben a fogamzás pillanatától kezdve, sőt, már előbb is, virtuálisan jelen van az emberi természet, és így kerül át az embrióba: valóságosan átkerül az embrióba, mert virtuálisan azt jelenti, hogy reálisan, habár nem formálisan. Megölni egy lényt, amely virtuálisan birtokában van az emberi természetnek (...), és amelyből emberi lény lesz, nyilvánvalóan ugyanaz a bűn, mint megölni egy embert »[6].

Vajon az emberölés tilalmát hogyan kell értenünk? Minden körülmények között tiltott dologról volna szó? Ismerünk olyan emberölést, amelyet erkölcsileg is elfogadhatónak tartunk, így pl. azokat az eseteket, amelyekben az egyéni emberi élet szembekerül a közjóval és konfliktus esetén a közjó mellett kell választani, így a bűnözők közül azokat, akik a közre veszélyesek, a világi törvényhozás halálra ítélheti.

Az emberölés tilalmának mai megfogalmazása

Franz Böckle az emberi méltóságot a transzcendenciával alapozza meg. Noha az ember léte a javak között a lagalapvetőbb[7], amely minden más érték alapjául szolgál,

---

[5] Maritain, J., *Vers une idée thomiste de l'évolution*, in: *Nova et Vetera* 42 (1967) 96. ld: Donceel, J.F., *Katolikus politikusok és az abortusz*, in: *Mérleg* 21 (1985/1) 67-74. itt: 71-72.l.

[6] Uo, 72.l.

[7] Böckle, F., *A meg nem született ember kötelező védelme (erkölcsteológiai megfontolások)*, in: *Mérleg* 16 (1780/4) 364-368.

az egyes ember konkrét testi létezése mégsem olyan érték, amelyet más fontosabb és ezért előbbre való érték bizonyíthatóan soha se előzhetne meg. Éppen ellenkezőleg, a morálteológiai hagyomány a közjót szembeállítja annak az egyénnek az életével, aki a jogközösség ellen vétkezett, s ez a hagyomány így igazolja a halálbüntetést.

« Az után a jó után kell kutatni, amelynek megvalósulása igazolhatná, hogy az élet megsemmisítésével járó rosszat megtegyük », idézi Böckle Bruno Schüller moralistát, és ez elvben érvényes arra az esetre is, amikor két ember között kell választani anélkül, hogy az egyik a másikkal szemben vétkes volna. Mind a kettő emberi méltósága, szimbólumértéke egyforma, ezért nehéz volna olyan kritériumot találni, amelynek alapján az egyik a másikkal szemben előnyben volna részesíthető. Abból a megfontolásból kiindulva, hogy az ember teljesítőképességének értéke csupán múltjából és jelenéből nem határozható meg, hanem jövőjét is magában foglalja, következik ez az általánosságban megfogalmazható tétel: háttérbe kell szorítani azt az emberi életet, amelynek már nincs földi jövője, így pl. menthetetlen, azzal az emberi élettel szemben, amelynek még van jövője. Ismét csak Bruno Schüller gondolatait lehet idézni: « Tilos, hogy az ember önmagát vagy más ártatlan embert megöljön, kivéve, ha az egyébként is menthetetlenül elveszett saját vagy idegen élet megsemmisítése egy további embert megóv a haláltól » [8].

Ezt az elvet az abortuszra alkalmazva, a magzatölés erkölcsi megítélésére kiindulópontként a következő értékítéletet kell szem előtt tartanunk: az embernek a születése előtti létezésében is alapvetően ugyanaz az értéke van, mint a már megszületettnek. Ez a tétel ugyanakkor azt is kimondja, hogy az emberi méltóság nem a társadalmi rendszerbe való kifejezetten elfogadott beletartozás függvénye, hanem sokkal inkább már az emberi méltóság előfeltételeiből kifolyólag adottnak ismerjük el. A jogképesség, amelyet a pozitív jog megállapít, és amelynek elismerésével a konkrét jogi alanyra ráruházzák a jogközösségben való tag-

---

[8] Schüller, B., *Zur Problematik allgemein verbindlicher ethischer Grundsätze*, in: *Theologie und Philosophie* 45 (1970) 15.18. — idézet: *Mérleg* 16 (1980/4) 366. és 367. szerint.

ságot, feltételezi ugyan az emberi méltóságot, egyszerűen azonban nem azonos azzal. Ezzel a megkülönböztetéssel közvetve nagyonis elfogadjuk, hogy a meg nem született és a megszületett ember összevetésénél jogilag számba jövő különbségek lehetnek. Az etika számára a lényeges antropológiai alapkérdés nem azon dől el, hogy valaki a társadalom szerkezetének valóban része-e, hanem individuális emberi létének a valóságán és az ezzel megalapozott transzcendentális emberi méltóságán. Ez a felismerés már észérvekkel alátámasztható. Meggyőzően igaz azonban annak a hitnek az alapján, hogy minden ember Isten hasonlatosságára hivatott.

Ha már eldőlt, hogy személyes létezéssel van dolgunk, akkor a meg nem született megölése erkölcsileg ugyanolyan elbírálás alá esik, mint a megszületett megölése. Természetesen figyelembe kell venni azt az egyedülálló függőségi viszonyt, amely az anyát és a meg nem született gyermeket összeköti. Ez a különleges etikai konfliktushelyzet tulajdonképpeni háttere. Azokban az esetekben, amelyekben élet kerül szembe élettel, nem arról van szó, hogy az anyát a gyermekkel szemben vagy a gyermeket az anyával szemben előnyben részesítsük, hanem arról, hogy a megmenthető életet előbbre kell helyezni a menthetetlennel szemben. Erkölcsi bizonyosságnál többre itt nincs szükség. Az értékeknek ez a mérlegelése alkalmas vitális konfliktusok esetén az orvosilag javallt terhességmegszakítás erkölcsi igazolására. Ezen kívül az erkölcsi megítélés szempontjából nem látható elfogadható ok a terhességmegszakításra, fejezi be fejtegetését Franz Böckle morálteológus.

Három kortárs teológust idéztünk az abortusz erkölcsi megítélésével kapcsolatban. Befejezésül idézzük II. János Pál pápánk tanítását, aki különösen is szívén viseli a család és a meg nem született emberi élet védelmét. 1982-ben így nyilatkozott:

« Ha valaki a világ legártatlanabb és leggyöngébb emberi személyével szemben, azzal a személlyel szemben, aki már megfogamzott, de még nem született meg, megtagadná a védelmet, ezzel súlyosan sértené az erkölcsi rendet. Az ártatlan emberélet kioltása sohasem igazolható » [9].

---

[9] In: *A Püspöki Kar Lelkipásztori Bizottságának körirata a családpasztorációról a lelkipásztorok számára*, 1987. július 2. 11.l.

II. GYAKORLATI SZEMPONTOK

Az előzőekben áttekintést nyújtottunk az egyháznak az emberi élet kezdetére vonatkozó korábbi és mai tanításáról, és megállapíthattuk, hogy vörös fonalként vonul végig benne az emberi élet mélységes tisztelete, annak kezdetétől fogva. Magyarázatok csak a vitális indikáció esetére születtek, a lélekkel még nem rendelkező, tehát embernek még nem számítható korai stádiumot illetően. Különösen is megszigorodott az egyházi álláspont az elmúlt két században, amikor is az abortusz egyre inkább elterjedt szekularizált kultúránkban.

Kétfajta embereszmény ütközéséről van szó: az egyik szerint az igazi emberi élet az örök élet, és ebből a szempontból tekint a magzati életre is; a másik csak evilági horizontot lát maga előtt, és hamar talál igazolást arra, hogy nehézségek láttán megszakítsa ennek az alakulóban lévő emberi életnek a fejlődését, ha már más megelőzés korábban nem történt.

Vajon milyen módon mutassa fel az egyház, a hívő keresztény, a keresztény meggyőződésén alapuló álláspontját? Vajon elegendő-e az, ha mereven elzárkózik, hiszen ezt meg sem tudja tenni, lévén a keresztények is mai szekularizált kultúránk gyermekei.

Az egyes életért csak úgy vethetjük latba magunkat hiteltérdemlően, ha ugyanakkor nagylelkűen anyagi, lelki és szellemi segítséget nyújtunk [10]. Az egyháznak az abortuszról alkotott ítélete csak akkor válik teljesen hitelessé, ha ugyanakkor mindent meg is tesz azért, hogy a probléma okait megszüntesse [11]. « Sokan szeretnék kijelenteni: én nem akartam, az én kezem tiszta. Nem, kezeink nem lehetnek tiszták, mert így vagy úgy mindnyájan felelősek vagyunk, amikor valaki abortuszért folyamodik » [12].

Az egyház elvi állásfoglalása arra kötelez bennünket, hívőket, hogy pasztorális gyakorlatunkban meg is valósítsuk

---

[10] Böckle, F., ld. 7. sz. jegyzet, 368.l.

[11] Häring, B., *Medical Ethics*, Notre Dame 1973. — idézet: *Mérleg* 12 (1976/4) 379-360. oldalon közölt ismertetés szerint.

[12] M. Chartier, a francia tévé 1973. febr. 18-i katolikus adásában, *Informations Catholiques Internationales*, 1973. márc. 1. — ld. *Mérleg* 9 (1973/3) 284.l.

azt, amit hirdetünk: az élet feltétlen tiszteletét. Vegyük sorra azokat a kezdeményezéseket, amelyek már megvalósultak az egyes helyi egyházakban.

A középkortól fogva mindmáig ismeretesek azok a szerzetesházak, ahol a kedvesnővérek elfogadták azokat a gyermekeket, akiket szüleik, vagy legtöbbször csak a leányanyák, kitettek. Firenzében ma is turisztikai látványosság az a forgóablak, ahova névtelenül letették ezeket a gyermekeket. Teréz anya nővérei ma is mind Indiában, mind másutt, világszerte, ezt az áldozatos munkát is végzik.

Vajon ma milyen indokok következtében gondolnak a nők a nem kívánt terhesség megszakítására? Legtöbbször ilyenekről hallunk: A férj — illetve a két szülő — keresete nem elegendő a család eltartására, kicsi a lakás, ill. nincs lakás, albérletben kell meghúzzák magukat; egyik vagy mindkét szülő munkanélküli, a többgyermekes anyának a « kettős műszak » miatt legyengült az egészségi állapota, továbbá, hogy a leányanyát mind a család, mind a társadalom megveti. Manapság egyre többet emlegetik a gazdasági helyzet romlását, és azt, hogy általános javulásra rövid távon nincs remény.

Mindezek a körülmények azonban megváltoztathatók, ezért kötelezve is vagyunk megváltoztatásukra. Azok, akik ilyen helyzetbe kerülnek, egyfajta kényszer hatása alatt döntenek, tehetetlenségükben és elkeseredésükben, nem találnak más kiutat.

Annelise Ulrich közgazdásznő, a Német Katolikus Asszonyok Szociális Szolgálatának munkatársa, a következő segítségeket sorolja fel, amelyek megelőzhetik a magzatelhajtást: [13]

— « személyes beszélgetés,
— tájékoztatás a törvényes állami juttatásokról, a társadalmi, valamint egyházi szervek segélyforrásairól,
— a szóbajövő segítség közvetítése, további segélyforrások felkutatása, így: közreműködés új lakás szerzésében, békítés a családdal, a születendő gyermek apjával való házasságkötés előmozdítása,

---

[13] In: *Mérleg* 8 (1972/4) 299-302. (Magzatelhajtás helyett örökbeadás).

— családi gondozónők vagy háztartási kisegítők szerzése,
— üdültetési akciók,
— a gyermek elhelyezése bölcsödében, napköziben,
— a gyermek elvállalása rövidebb vagy hosszabb időre,
— a gyermeknek az anyával együtt otthonba való helyezése,
— a gyermeknek az örökbefogadása. »

A gyermek örökbefogadását Angliában és a német nyelvterületen az egyházak vették kézbe. Az NSZK-ban a Püspöki Kar illetékes bizottsága javasolta az örökbefogadási törvények módosítását. Javaslatuk azon alapult, hogy egészséges gyermekek örökbefogadásánál nem kell attól félni, hogy nem találnak gyámokat, mivel a jelenlegi helyzetben az NSZK-ban tíz, gyermek után vágyódó szülőre csak egyetlen örökbefogadható gyermek esik. Mint Annelise Ulrich hangoztatja: « Nem lehet belátni, hogy miért kell elpusztítani a meg nem született gyermeket, amikor sok örökbefogadásra kész szülő nem juthat gyermekhez » [14].

Angliában az egyházmegyék felajánlották: « Bármelyik katolikus vagy nem katolikus leendő anya számára azonnali és gyakorlati segítséget nyújtunk, titoktartás mellett és költségmentesen, azzal a feltétellel, hogy a nemkívánt terhesség dilemmájában kész arra, hogy gyermekét a világra hozza. Ez a segítség kiterjedhet a megszületett gyermekről való gondoskodásra is » [15].

A zágrábi csoda

Horvátország fővárosában, a székesegyház főhajója mögött, nemkívánt gyermekek pelenkái száradnak. Jelena Brajsa, 53 éves asszony, miután teológiát tanult Bécsben és Párizsban, egész életét a nemkívánt gyermekek felnevelésére szentelte. Jelenleg 98 gyermeke van, akiket mind sajátjának tekint. Zágráb érseke a kezdet kezdetén az asszony mellé állt, kinevezte a Caritas Internationalis horvátországi vezetőjévé és helyiségeket adott át az érseki palotából. Jelena Brajsa, aki maga is egy ismert zágrábi család tizen-

---

[14] Uo.

[15] « *Új érzékenység* » *az abortusz-kérdésben*?, in: *Mérleg* 9 (1973/3) 273. skk. itt: 280.l.

harmadik gyermeke, idáig mintegy 500 terhes leányanyát fogadott, hogy nála nyugodt körülmények között hordhassák ki gyermeküket, és 879 gyermek megszületésénél gondoskodott a szükséges feltételekről, ill. fogadta be őket, ha egyszerűen csak küszöbe elé téve találta őket. Szinte egész Jugoszláviából érkeznek hozzá leányanyák, akik otthon, főleg falvaikban, kiközösítésnek volnának kitéve. A « karitász »-gyermekek ma már fogalommá váltak Jugoszláviaszerte. Jelena asszonynak a munkáját sok külföldi és hazai önkéntes és főállású személy segíti, akik akár gyakorlati tapasztalatcserére érkeztek, akár csak egyszerűen munkát találtak nála [16].

Örökbefogadási jogszabályaink Magyarországon igen szigorúak, s az elmúlt évben tovább szigorodtak. Gyakorlatilag nem teszik lehetővé, hogy bármely gyermektelen, de gyermekszerető házaspár ilymódon jusson gyermekhez, és ilymódon segítsen társadalmi gondjainkon. Vajon nem kellene-e ezt a kérdést is alaposan tanulmányoznunk egyházi szempontból? Vajon nem kellene-e végiggondolnunk, mit is tehetünk a gondok enyhítésére, és a megfogamzott élet megmentésére?

Konkoly István szombathelyi megyéspüspök családról szóló körleveléből

Konkoly István szombathelyi megyéspüspök az egyházmegyei hatóság 1989. évi első körlevelében közzétette a családról szóló szentbeszédét, amelyet január 8-án és 15-én felolvastak az egyházmegye templomaiban. Ennek ide vonatkozó részleteit idézzük:

> « Bárcsak a keresztény szülők magukévá tennék Istennek a házasságra, a gyermekáldás elfogadására vonatkozó tervét és engedelmeskednének az ő akaratának. S így — készséges közreműködésükkel — biztosítanák, hogy a család valóban a társadalom és az egyház élő, eleven alapsejtje és reményteljes jövőjének záloga legyen.

---

[16] Gähwiler, K., *Das zweite Wunder von Zagreb. Caritas-Einsatz im kommunistischen Jugoslawien*, in: *Glaube in der 2. Welt* 13 (1985/12) 18-19.

Tudjuk, hogy ez a mindennapok nyelvére lefordítva azt jelenti: az egyes családoknak legalább három gyermek elfogadására kellene vállalkozniok. Sajnos, jelenleg nagyon messze vagyunk ettől az eszménytől. S ennek oka, hogy még a katolikus keresztény szülők is áldozataivá váltak a mai hamis korszellemnek. Vagyis a gyermeket csak tehernek, gondnak tekintik. Aki miatt fel kell áldozniok kényelmüket, függetlenségüket, aki miatt rosszabra fordul az anyagi helyzetük és csökken az életszínvonaluk.

De arra alig gondolnak, hogy a gyermek öröm és áldás is. Áldás a szülőknek, mert gyermekeikben folytatódik, színes és változatos módon megsokszorozódik az életük. Idős korukban pedig — a jól nevelt gyermekeikben — segítőre és támaszra lelnek majd.

Minden kis újszülött áldás az ő testvéreinek is. Köztudott, hogy a többgyermekes családokban a gyermekek szinte játszva elsajátíthatják a legfontosabb közösségi erényeket: az önzetlenséget, a segítőkészséget, az áldozatvállalást, a türelmet, az alkalmazkodást és a megbocsátást is.

A több gyermek elfogadása áldás a társadalomnak is, hiszen a közgazdászok szerint a népesség folyamatos újratermelődése teszi lehetővé a munkaerő újratermelődését. S így megakadályozza a társadalom elöregedését. Azt, hogy az úgynevezett 'megfordított piramis', vagyis a csökkent számú fiatalság vállára nehezedő öregek inaktív tömege a nemzettest lassú sorvadásához vezessen.

S akkor még — a gyermekáldással kapcsolatban — nem szóltunk arról a csodálatos esélyről, amelyet a több gyermeket vállaló szülők biztosítanak egy újabb Einsteinnek vagy Beethovennek — egy újabb XXIII. János Pápának vagy Kalkuttai Teréz anyának. Mindezek után az is érthető: miért olyan nagy bűn, ha egyes szülők önző érdekeiket szem előtt tartva visszautasítják Isten áldását, a gyermeket.

Különösen is súlyos vétséget követnek el, akik — a születésszabályozás címén — az abortusz, a magzatölés eszközéhez folyamodnak. Keresztény hitünk tanítása szerint ugyanis már az anyaméhben megfogant élet is önálló személynek számít. Ezért megilletik a legalapvetőbb emberi jogok: így az életben maradás lehetőségének joga is. Nem is szólva arról, hogy Jézus is — mint már hallottuk — azonosítja magát minden születendő kisgyermekkel. S ha megtagadjuk tőle az életet, annyi mintha Jézustól tagadnánk meg! Sürgősen össze kell tehát fognunk, hogy e kis emberpalántáknak az élethez való jogát biztosítsuk. S az élet elleni merényletek további térhódítása elé gátat emeljünk. Így a társadalom tegyen meg mindent azért, hogy az anyaság rangja,

tisztelete egyre növekedjék. S ezzel egyidejűleg biztosítsa a több gyermek neveléséhez szükséges anyagiakat. Ennek egyik formája lehetne, ha minél előbb és minél szélesebb körben bevezetnék a nők számára a részmunkában való foglalkoztatást. Három gyermektől kezdve pedig elismernék a főfoglalkozású anyaság lehetőségét.

De milyen feladat hárul ránk keresztényekre és az egyház felelős vezetőire?

A keresztény szülők engedjék szabadon érvényesülni szívükben a gyermek után való természetes, őszinte vágyat. Ifjúságunkat meg rá kell nevelnünk az önzetlen szeretetre és a nagylelkű áldozatkészségre. S nem utolsó sorban arra, hogy vallásos keresztény meggyőződésük sugallatára bízzanak a gondviselő Isten jóságában. Hiszen ő segítséget tud adni nekik a házas és családi életükben adódó minden gond és nehézség legyőzésére.

Az Egyház hivatott tanítói pedig gyakran idézzék híveik emlékezetébe a keresztény házas és családi élet eszményét. Mutassanak rá gyakran, bátran és őszintén azokra a súlyos testi-lelki következményekre, amelyek a magzat élete elleni bűncselekmény nyomában járnak. Hogy az abortuszok miatt hány és hány édesanya szenved egészségügyi károsodást: szerez különféle szövődményeket, gyulladásokat, daganatos megbetegedéseket, esetleg egy életre szóló meddőséget, vagy éppen koraszülött gyermeket hoz a világra. S talán még ennél is félelmetesebbek a lelki károsodások: lelkiismeretfurdalások, a különféle lelki konfliktusok, meghasonlások, amelyek e bűn nyomában járnak. Erről a gyóntatókon kívül az ideggyógyászok is sokat tudnának beszélni.

Isten őrizzen meg ezért mindenkit ettől az eltévelyedéstől és a vele járó sok és különféle csapástól... »[17].

Az orvostudomány tapasztalatai

A világszerte összegyűjtött tapasztalatok előítéletmentes vizsgálata alapján nem bizonyul igaznak az a széles körben elterjedt vélemény, hogy a törvényesen engedélyezett, és az egzakt orvostudomány előírása szerinti, orvos által végzett terhességmegszakítás kockázat nélkül való.

Az ENSZ Egészségügyi Világszervezete 1971. évi áprilisi, Helsinkiben megtartott konferenciáján különös figyel-

---

[17] *A szombathelyi egyházmegyei hatóság hivatalos közleményei* 1989. I. 551/1989. szám. Főpásztor szentbeszéde a családról, 4. skk.

met szentelt a terhességmegszakítás veszélyének [18]. A vélemények abban megegyeztek, hogy a veszély nagysága teljes egészében még nem tekinthető át, és csak szórványosan rendelkezünk egzakt vizsgálatokkal a terhességmegszakítás által okozott halálozási arányra, továbbá a korai és késői következményekre vonatkozóan [19].

Általában megállapítható, hogy az abortusz következményei között a halálozás 10-30 % körüli arányban növekszik meg. A szövődmények lehetnek: lázas reakciók, amelyeket antibiotikumokkal kell kezelni, továbbá méhnyálkahártya-gyulladások, huzamosabb méhvérzések, amelyek lehetetlenné tehetik a későbbi terhességet. Felléphetnek komplikációk a nő egészségében, így meddőséget, vagy méhen kívüli terhességet, koraszülést, szülési komplikációkat okozhat. Tartós kései következmények között legfontosabb a pszichikai zavar, amely a műtéten résztvett nők 10-15 %-nál megfigyelhető, depressziós hajlam esetén még gyakoribb, majdnem biztosra vehető. Megnövekszik ez esetekben az öngyilkosság kockázata.

Mindezek a körülmények arra utalnak, hogy az orvosnak megnövekedett a felelőssége, és lelkiismeretében szembe kell néznie a terhességmegszakítás általa okozott következményeivel.

A tabu a tömegkommunikációs eszközökben

Franciaország és az NSZK katolikus újságírói 1987-ben 28-szor találkoztak, ezúttal Clermont-Ferrand-ban. A fő téma az újságírói tabu volt, amely azt jelenti, hogy bizonyos dolgokat a sajtóban nem neveznek néven, bár ismertek és információs értékük is volna. Hans Wagner, müncheni egyetemi professzor a terhességmegszakítás és az emberi bioetika kérdéseivel foglalkozva megállapította, hogy komolynak mondható német napilapok, mint a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, a *Süddeutsche Zeitung*, a *Die Welt* és a *Frankfurter Rundschau* is « lecsendesítik », « ártalmatlanná

---

[18] Mende, W., *A terhességmegszakítás kockázata*, in: *Mérleg* 17 (1981/2) 147-151.

[19] Azóta bőven illusztrálható orvosi irodalommal, de a hétköznapi tapasztalattal mindaz, ami akkor elhangzott.

teszik », leszűkítik mindazokat az információkat, amelyek a terhességmegszakítást kérő asszonyok esetében jelentkező komoly pszichikai zavarokra vonatkoznak. Alain de Penanster, a párizsi *Express* c. hetilap szerkesztője sajnálattal említette, hogy — véleménye szerint — Franciaországban az egyház is hallgat a halál utáni élet és a végső dolgok kérdéseiről. Ennek oka az, hogy a « halál » témája bizonyos értelemben kényelmetlen, továbbá az, hogy hatnak a marxista tanok, illetve az a körülmény, hogy ezeket a témákat nem lehet képszerű módon tálalni a mai olvasónak és hallgatónak-tévénézőnek, a megszokott tömegkommunikációs eszközök segítségével [20].

Vajon a magyarországi tömegkommunikációs eszközök mennyire informálnak a terhességmegszakítással kapcsolatos szövődményekről? Vajon az orvosi és szociálpolitikai szaksajtón kívül van-e még olyan fórum, ahol ezekről a kérdésekről szót lehet ejteni? Vajon a közvélemény menynyire informált ezekről a kérdésekről?

« *Clama! Ne cesses clamare!* » — mondja az Úr a prófétának! « Kiálts, ne szűnj meg kiáltani! » — idézi a Magyar Püspöki Kar 1956. szeptember 12-i pásztorlevele Izajás prófétát (58,1). « Mi tehát kiáltunk és kérünk, halljátok meg szavunkat ». — 1989-ben is kiáltanunk kell, nehogy hallgatásunkkal vétkezzünk. Ma is szükséges a prófétai szó. Nem lehet eleget beszélnünk az abortusszal kapcsolatos nézetekről, közfelfogásról, keresztény kritikájáról.

A *Magyar Püspöki Kar* Lelkipásztori Bizottságának körirata a családpasztorációról, 1987. július 2-i kelettel többek között a következőket hozta a lelkipásztorok tudomására:

> « A családi élet válságából következik az a szomorú tény is, hogy a magyar családok többsége több mint húsz éve nem vállal annyi gyermeket, amennyi a népesség egyszerű utánpótlását biztosíthatná. (A családonként minimális 2,3 gyermekátlag helyett a hazai családok átlagos gyermekszáma 1,9! — az évi abortuszok száma pedig még az utóbbi években is évi 80.000 körül mozog!) Nemzetünk léte forog kockán: társadalmunk gyermektelenné válása a népesség elöregedéséhez, ennek nyomán gazdasági-erkölcsi egyensúlyvesztéshez, majd nemzetünk fogyásához vezet. — Örömmel látjuk, hogy a valóban hitükből élő keresztény családokban

[20] *Tygodnik Powszechny* 1987. júl. 17.

jóval magasabb a gyermekek száma; igazolják ezt a katolikus iskolákba járó diákok családjai, a családpasztorációt tudatosan végző egyházközségek. Nemcsak egyházunknak fontos, de egész nemzetünknek létérdeke fűződik hozzá, hogy példájuk ne furcsának ható kivétel, hanem követésre méltó példa legyen egyházunk, de egész nemzetünk számára is »[21].

Gyulay Endre, szeged-csanádi megyéspüspök, a Püspöki Kar Családpasztorációs Bizottságának elnöke az *Új Ember* 1988. karácsonyi számában foglalkozik a családpasztoráció országos megszervezésének terveivel. Innen idézünk néhány gondolatot: [22]

« Sokan azt gondolják: a női méltóság azáltal lesz megbecsült, ha egészen felszabadul a személyiség. S ennek egyik lehetősége az abortusz. Nem veszik észre, hogy éppen az ellenkezője igaz. »

« A családtervezés szempontjából három csoportot különböztetek meg:

1. Azokat a nem keresztényeket, akiket a közvélemény irányít az abortuszban is. (Talán nem ők a többség).
2. A komoly házaspárokat, köztük a vallásosakat, zömmel közülük kerülnek ki a nagycsaládosok.
3. A roppant jószándékúakat, akik viszont nem tudnak eléggé erősek lenni, ha áldozatvállalásról van szó. Azt hiszem, eléggé indokolt, ha azt mondom: az áldozatvállaló nagycsaládosok megsegítéséért társadalmi összefogásra van szükség... »

« A katolikus közösségeken belül karitatív összefogásra kell gondoljunk. A lelkiismeret szavára kellene hallgatni. Pl. idős asszony ne éljen hat szobás lakásban. (Vannak plébániák, ahol tudnának — más módon gondoskodni az ilyen magányosokról). Önmagukat segélyező társaságokra lenne szükség, amelyek bizonyos összegeket kölcsön formában átadnának pályakezdő fiatal házasoknak. Városi plébániák Szent Antal perselyét szegényeknek eljuttatni, de lakást építő fiataloknak is, akiknek a szülei nem tudnak segíteni. (...) Persze ezek részletkérdések. A teljes megoldás: társadalmi feladat. Rendezni kell a családipótlék, lakásépítési segélyek, több gyermek esetén egy fizetésből megélés problémáit. »

---

[21] Ld. 9. sz. jegyzet.

[22] Tóth, S., *Gondolatok, töprengések a család körül. Beszélgetés Gyulay Endre megyéspüspökkel*, in: *Új Ember*, 1988. dec. 25.

Gyulay Endre, szeged-csanádi megyéspüspök a továbbiakban a következő terveket említette a hazai katolikus családok érdekében:

« A hiánnyal kezdem: az egyházközségek úgy, ahogy — léteznek, de a Család Tanács egyházmegyei képviseleteiről sehol sem tudok.

A bíboros prímás kezdeményezésére, névjegyével, tavaly megjelent egy kitűnő család-pasztorációs körlevél. Valami történt is, de közel sem annyi, amennyire szükség lenne. Papjainkra két fontos munkaterület vár: a családlátogatás, a családok kisközösségekbe való szervezése. Mindkettő megindult itt-ott.

A papnevelésben, papi továbbképzésben is szerepel a családtervezés, a jegyeskurzusokra való fölszólítás, gyakoribbá tevés. (Egyházmegyémben minden városban vannak olyan jegyesköreink, ahol papok, orvosok, nagycsaládosok az előadók). Vannak szakkönyveink, de nem elegendő számban.

Budapesten megkezdi munkáját egy házassági tanácsadó, a VIII. kerületben: a tanács épületet ad, s már 'csak' pénz kérdése a többi. Mi szakembereket biztosítunk: katolikus pszichológust, papot. Kapcsolatban vagyok velük. Az a szándék, hogy országos centrummá fejlesztjük és havonta 1-2 alkalommal a nagyobb városokban ezek a szakemberek tanácsot adnak, később maguk is helyi csoportokat állítanak munkába. Család-ügyben a gyökeres lelki változást a komoly katekézisben látom s a családi nevelésben. Az eddigi eredmény 10-15 % mindössze, így vallásos fiataljainkról nem mondhatjuk el, hogy kellő felkészültséggel rendelkeznek... És persze megcsappant papságunk létszáma, jórészük elöregedett.

(...) sokat segítene rajtunk a tömegtájékoztatási eszközök tisztasága a keresztény szexuális erkölcs és házasság eszményének elmélyítésében.

Végül hadd idézzem a Szentatya szavait, melyeket római tanácskozásunk résztvevőihez intézett:

'Minden eddiginél sürgetőbb, hogy mindenkiben: papokban, szerzetesekben és világiakban megújuljon a családpasztoráció szükségességének tudata, mint szerves része annak a pasztorációnak, amelyet az Egyház, mint Anya és Tanító kifejt. Meggyőződéssel ismétlem a *Familiaris Consortio*-ban lévő fölhívást: Minden helyi Egyháznak és minden plébániai közösségnek élővé kell tennie annak a felelősségnek a tudatát és kegyelmét, amit az Úrtól kapott a család pasztorális előmozdítására. A pasztorális szervezés, bármely szinten legyen is, nem tekinthet el attól, hogy fontolóra vegye a családpasztorációt.' »

III. ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban az abortusz kérdésével foglalkoztunk. Először az egyház tanbeli felfogását ismertettük, majd a gyakorlati tanuságtétel szükségességét hangoztattuk. Örömmel idéztünk két megyéspüspököt, akik a püspöki kar családpasztorációs körlevelét követően hangsúlyozzák a kérdés fontosságát.

A terhességmegszakítás egy kilátástalan helyzetből való kijutási kísérlet, és ha társadalmunkban rutinná válik, akkor ez azt jelenti, hogy ez a társadalom van kilátástalan helyzetben. Az egyháznak prófétai feladatai vannak, a hit transzcendens üzenetét kell hiteles módon meghirdetnie és megélnie. Van jövő a magyar társadalom előtt, van kiút a mai erkölcsi és társadalmi problémákból. Ennek hirdetésétől nem szabad vonakodnunk, sem szóban, sem pedig tettekben.

4.

A fogamzásszabályozásról néhány új szempont tükrében *

1984 óta, mikor legfőbb rendi előljáróm átirányított morálisra, rendszeresen szembe kell néznem a születésszabályozással kapcsolatos teológiai dilemmákkal. Mint fiatal moralistától elsősorban a születésszabályozás kérdéséről — a *Humanae Vitae*ről, II. János Pál tanításáról, természetes módszerekről, fogamzásgátlásról — vártak tőlem nyilatkozatot; a kérdés ilyen módon való megfogalmazásával óhatatlanul mintegy a konzervativizmus bélyege és az egyházhűség megtagadása közötti kényszerű választás kelepcéjét állítva fel, attól függően, hogy a Pápa mellett vagy vele szemben foglalok-e állást.

Mi a kivezető út ebből a dilemmából? Hogy lehetne megfogalmazni egyházhű választ, amely egyben ezzel a manapság valóban igen összetett és nehéz kérdéskörrel kapcsolatos? Mi a keresztény ember válasza?

Először vizsgáljuk meg a kérdés kontextusát, hogy ezt követően újrafogalmazhassuk, majd pedig megválaszolhassuk azt.

A kérdés eddigi formája a következő előfeltevéseket tartalmazza:

— a morálteológus = szexológus. A születésszabályozás kérdése is szexológiai kérdés;

— a moralistának normatív választ kell adnia, a kánonjogot kell apró pénzre váltania, ezért feladata kázusok normatív megoldása.

Ezeknek az elvárásoknak a tükrében mozgott a morális válasza. Vizsgáljuk meg őket közelebbről.

---

* Ez a tanulmány megjelent a *Teológia* folyóiratban, az 1984/4. számban.

1. *A morális, a születésszabályozás és a szexológia*

A szexuális magatartás vizsgálata természetszerűen része az erkölcsteológiának, de nem meríti ki azt. Ennek a fogalomszűkülésnek történeti okai vannak, egyrészt társadalomtörténetiek, másrészt teológiatörténetiek.

Maga a morális, mint teológiai tudományszak, a dogmatikával együtt, a trentói zsinatot követően alakult ki, vált önállóvá. Előzményei alapján ez jogos és érthető folyamat volt, megvalósulása pedig szükségszerűen a korszak konkrét körülményei közepette ment végbe. Mivel a morális klasszikus országai Nyugat-Európában keresendők, azért a Nyugat sajátos történelmi helyzete határozta meg annak jellegét is. Éppen ezekben az országokban alakul ki nagyjából ugyanebben a korban egy újfajta népesedési magatartás, amely világtörténelmi méretekben egyedülálló.

Az újkor kezdetén Nyugat-Európa nagy területén kialakult az a házasodási magatartás, amelyben a házasságkötésre alkalmas életkor kitolódott: előfeltétele az önálló háztartás megteremtése volt, ez pedig férfiaknál 25-30 életév között, nőknél valamivel korábban volt reális. Azok, akiknek nem sikerült anyagi alapot előteremteni, cölibátusra voltak kényszerítve. Így a közfelfogás általában a pubertást követően 10-15 évvel engedte meg a normális nemi életet, házasságon belül. Feltételezhető, kézenfekvő, hogy ennek minden következménye a gyóntatószéki gyakorlatban került felszínre. Erről tanúskodnak a korabeli morális kézikönyvek. A gyóntatószékben ülő atya nem tudhatta azt, hogy egy különleges népesedési mód keretein belül szembesül akár a házasságkötést megelőző nemi élet, akár a megszakított közösülés, akár más, a házassági aktust illető praktikának nagy tömegével.

Ezeknek részletes szabályozása, kazuisztikája bekerült a morális tankönyvekbe, mérvadó maradt megváltozott társadalmi körülmények közepette is, noha a későbbi demográfiai átmenet során, a házasságkötésre alkalmas életkor egyre inkább lecsökkent, a cölebszek aránya minimálisra zsugorodott, a házasság a népesség egyre nagyobb százalékát érintő általános állapottá vált. Szexuáletikai kérdések továbbra is bőven maradtak, de a rájuk eső kitüntetett hangsúly

már nem volt szükségszerű, napjainkban pedig úgy tűnik, nem tartható [1].

A születésszabályozás kérdéskörében érdekes lenne megvizsgálni, milyen témákra gondolhatunk. Feltételezhetően a következők jutnának eszünkbe: abortusz; házasélet normái; születésszabályozás módszerei — természetes, mesterséges; egyes eszközök erkölcsösségének kérdései; újabban a bioetika, a mesterséges megtermékenyítés kérdésköre; ritkábban: a fogamzás időpontja, az animáció (« lelkesülés ») kérdése.

Az a horizont, amelyben ezek az asszociációk eszünkbe jutnak, egy adott kor, mai korszakunk kontextusában értendők. Így eleve elfogadottnak tekintjük azt, hogy a sokadik (harmadik!? negyedik!?) gyermek jelentős megterhelést jelent a családi költségvetésben; természetesnek tartjuk, hogy a szülői magatartás felelős; érvelünk továbbá lakáshelyzettel, vagy nagyobb összefüggésekben a kórházi szülőhelyek számával, bölcsődei, óvodai, iskolai férőhellyel stb.

Ha nem vizsgáljuk meg ezt a horizontot és mi, egyháziak, elfogadjuk a fenti alternatívákat, leszűkülünk — látszólag önkéntesen, valójában kényszerűségből — a szexuáletikai horizontra, tanácsokat adunk a házaséletre vonatkozóan, de elhallgatjuk más kivezető utak lehetőségét.

Azt mondhatjuk, hogy az individuáletikai horizontra való leszűkítés nem számol a kérdés teljes kontextusával, mert hiszen az emberi magatartás vizsgálata nem csupán individuáletikai, hanem szociáletikai szempontok figyelembevételét is megkívánja. Az emberi természet lényegéből vezethető ez le: amely egyszerre individuális és szociális, modellje pedig a Szentháromság belső életének individuo-szociális valósága. Amikor tehát a kérdést vizsgáljuk, a szexuál (individuál) etika mellé be kell vonni a társadalmi-gazdasági berendezkedést (struktúrákat), és nem szabad kihagyni az uralkodó közfelfogás, mentalitás vizsgálatát sem.

---

[1] A nyugat-európai népesedési újításra először 1965-ben hívta fel a figyelmet Hajnal János (*Irodalom*, 6). Az eltelt időszak túl rövid ahhoz, hogy a történeti demográfia tudománya végleges eredményeket mutathatott volna fel. Az ismertetett szempont azonban lényeges hangsúlyra hívja fel a figyelmet.

2. *Morális és kánonjog, normativitás és kázusok*

A morális mint önálló tudományszak olyan statikus szemléletű korszakban született meg, amelyben hiányzott a kodifikált önálló egyházjog, annak ellenére, hogy az utóbbi már jóval korábban önálló tudományszakká vált. Konkrét pasztorális igényként merült fel a gondolat, hogy a hitélet kérdéseiben, konkrét kázusokban, katolikus-keresztény választ tudjunk adni. A morális erre vállalkozott, pótolva azt az egyházjogi kódexet, amely csak 1917-ben került fel az egyes lelkipásztor polcára (azóta már másodszor is kézhezkaptuk azt, 1983-ban). Eközben azonban a statikus szemléletet mind a világi tudományosságban, mind a teológiai szemléletben a dinamikus felfogás váltotta fel, s diadalmasan bevonult a történetiség fogalma.

Manapság már nem szükséges az, hogy a konkrét jogi szabályozást az erkölcsteológus adja, ezt elvégzi az egyházjogász. De még itt is jelentős változást figyelhettünk meg, az új kódex inkább keret-törvényekről beszél, amelyek alkalmazása a konkrét helyzetben a keresztény hívő belső lelkiismereti fórumára tartozik.

Így a ma szokásos szexológiai jellegű kérdésfelvetés nem számol azzal, hogy a mai erkölcsteológia már nem jogi szemléletű és nem kazuisztikus jellegű. Belénk gyökerezett reflexeinkkel új — neo — kazuisztika rabjává válunk, amikor a morális illetékességi körébe csupán néhány konkrét és sajátos kérdés megválaszolását utaljuk. Mentségünkre szolgáljon, hogy néhány egészen új szempontot is figyelembe kell vennünk, amelyeket azonban nem a teológiai, hanem a társadalomtudományok területén állapított meg a kutatás.

3. *Két új szempont a társadalomtudományok területéről*

A túlnépesedés kérdése

Az emberiség létszámának fejlődését grafikonon ábrázolva sajátos népességrobbanást állapíthatunk meg: a népesség duplázódásának időszaka nagymértékben zsugorodik, az első kimutatható becslés időszámításunk kezdetétől Amerika fölfedezéséig mintegy 1500 évet jelöl meg, a második intervallum már csak 340 év, a harmadik 100, és 1930-tól 1975-ig

elég volt 45 év ahhoz, hogy két milliárdról négy milliárdra növekedjék számunk. Ma már ezen is bőven túljutottunk. S ha ez így megy tovább, 2469-re 100 000 milliárd (!) ember élne a Földön [2], s ez képtelenségnek tűnik fizikailag is, nem szólva a jelenlegi alultápláltságról, éhínségről.

Az ilyenfajta számításokból kézenfekvő a megállapítás, hogy a felelős szülői, sőt emberi magatartás csakis az utódok számának korlátozásában állhat [3]. Hosszú távon azonban ez súlyos deformációkra vezet, amelyeknek első jeleit máris megtapasztalhatjuk saját társadalmunkban is.

A számításokban módszertani hiba rejlik: a múltra vonatkozó becsült és felmért adatokat grafikonon ábrázolva folyamatos görbét tételezünk a jövőben is, mintha az emberiség számának fejlődése automatikusan alakult volna, természettörvény szerűen, az emberek közreműködése nélkül. Az adott pillanatban, a történetileg érzékelt görbét hosszabbítottuk meg, vetítettük ki távoli jövőnkbe! Az ismertetett gondolatmenet azonban a demográfia tudományának korábbi eredményeire támaszkodik. Velük szemben, évtizedünkben, egyre inkább annak az álláspontnak körvonalai bontakoznak ki, hogy 2050-2100 között az emberiség létszámának növekedése megállhat, és a tízmilliárdos szint környékén megállapodik. Ez a létszám pedig bőven alatta marad a Föld népességeltartó kapacitásának, jelenlegi termelési technológiáink szintjén [4].

Bizonyítható-e ez az eredmény? Mivel jövőre vonatkozó becslés, nem bizonyítható. De a demográfiai átmenet tör-

---

[2] Így pl. R. Mols S.J. 1969-ben (*Irodalom*, 9).

[3] Kína utóbbi években megfigyelhető népesedéspolitikáját (adminisztratív eszközökkel akadályozzák a második gyermek, nemzeti kisebbségek esetében a harmadik vállalását) — Czeizel Endre mintaszerűnek nevezi. Véleményünk ezzel nem egyezik meg (*Irodalom*, 5).

[4] A demográfiai átmenet tudományos elméletének kutatói ezt az álláspontot fogadják el, így legújabban Andorka Rudolf és Jean-Claude Chesnais (*Irodalom*, 1-2 és 4). A Worldwatch Institute Report 1987-1988-as jelentése azonban felhívja a figyelmet arra a körülményre, hogy a Föld kétfajta népesedési övezete könnyen kettészakadhat, és a harmadik világ elindulhat egy végzetes túlnépesedés útján, amennyiben nem kapja meg időben a szükséges segítséget. Ld. Brown, L.R. (*Irodalom*, 3). — Ezúton köszönöm meg Andorka Rudolf és Endreffy Zoltán szóbeli tájékoztatását.

vényszerűségei tanulmányozhatók. Itt most egy körülményre utalunk: Európa népessége az elmúlt két-háromszáz évben jutott túl a demográfiai átmenet folyamatán, s ennek során az egyes országok — így Nagy Britannia — népessége megnégyszereződött, másoké — így Franciaország esete — csak kétszeresére növekedett (hazánk is ehhez a típushoz áll közelebb). A folyamat áttételekkel, megkésettséggel, szemünk előtt zajlik le a harmadik világban. S amint az egyes európai országok között eltérések mutatkoztak, ugyanúgy eltérések figyelhetők meg az egyes kontinensek, országok, kultúrák esetében is. Az általunk jelenleg ismert tényezők arra mutatnak, hogy a növekedés lassul, sőt, bizonyos harmadik világbeli országokban — így Singapore városállamban — fogyásnak indul a népesség. Afrika az egyedüli kivétel, ahol még nem indult meg kontinentális mértékben a születések csökkenése, de feltételezhetően ez is megindul egy nemzedéknyi időn belül.

Európa és a fehér ember által lakott más területek, így elsősorban Észak-Amerika államai már nem csupán a születések számának, hanem az egyes országok teljes népességlétszámának csökkenését tapasztalhatják. Ha a jelenlegi helyzet nem változnék, az NSZK lakosságának németajkú része 2030 táján 40 millió körül lehet, a jelenleginél 15 millióval kevesebb. Európában két ország kivétel, Írország és Lengyelország.

Az általános közhangulat szerint a népesség a Földön túlságosan nagy. Ugyanakkor mintha a közhangulat nem kapna megfelelő információkat. Európai viszonylatban mindenesetre meg kell cáfolnunk az uralkodó felfogást, itt nem az éhínség a baj, hanem a « fehér pestis ». A hiedelmek és a tények következetes szembesítése érdekében felvetődik a tömegtájékoztatási eszközök felelősségének a szerepe [5].

---

[5] Franciaország és NSZK katolikus újságíróinak 1987. június 12-14-én tartott 28. találkozóján Clermont-Ferrand-ban így nyilatkozott H. Wagner müncheni professzor az újságírói taburól olyan komoly napilapok esetében is, mint a *Frankfurter Allgemeine Zeitung, Süddeutsche Zeitung, Die Welt* és a *Frankfurter Rundschau*. Bizonyos dolgokról — így a terhesség-megszakítás adatairól és annak szövődményeiről — vagy nem nyújtanak elegendő információt, vagy « lecsendesítik », ártalmatlanná teszik a negatív következményekre vonatkozó információkat.

Bizonyosan számolnunk kell a túlnépesedés kérdésével a Föld legnagyobb részén. Ez a túlnépesedés azonban átértékelődik, ha röviden végigtekintjük az emberi történelem tapasztalatait, viszonylagos jellegű túlnépesedésről beszélhetünk csupán.

Mezopotámia és Egyiptom területei a történeti kor kezdetén túlnépesedettek voltak a primitív népek által lakott területekhez képest. Ugyanígy a többi folyómenti nagy kultúra területei is, a Távol-Keleten. A gyűjtögető, halász-vadász életmódról, amely egy ember eltartását 5-20 km² területen biztosította, a gabonatermelés fölfedezése és elterjedése következtében (újkőkori, neolitikus forradalom), döntően új életformára való áttérés következett be, a népesség robbanásszerűen növekedett: 1 km²-en már 10-20 lakos élhetett meg. — Majd az ipari forradalom folyamatát követően 100-100 lakos/km² lett a népsűrűség, mégsem beszélünk túlnépesedésről pl. Hollandiában. Erről ott beszélünk, ahol nincs elegendő élelmiszer, munkaalkalom, megélhetési lehetőség. A harmadik világban, bizonyos agglomerációkban (így Kína tengerparti vidékein) hatalmas embertömegek élnek összezsúfolódva, másutt viszont óriási lakatlan területek maradnak megműveletlenül.

A túlnépesedés mindig egy adott terület demográfiai mutatóinak, népesedési potenciáljának viszonya a terület gazdasági, társadalmi lehetőségeihez képest. A harmadik világban a kivezető út egyrészt az iparosítás, másrészt a « tanult emberfő » számának gyarapítása. Előbbihez tőke kell, utóbbihoz pedig egy új, racionális szemlélet elsajátítása, nem utolsósorban a fehér ember tapasztalatainak átvétele (kölcsönadható szakemberek, szakértők!). Éppen ez a fehér ember azonban egyre fogyóban van. Ennek okait a szociális állam berendezkedésében találhatjuk meg.

Szociális állam (?)

A huszadik század második felében a fehér ember többnyire « szociális állam »-ban él, akár szocialista, akár kapitalista szervezésben. Ugyanakkor a « szociális indikáció »[6] egyre szélesebbkörű elfogadásával, anyagi szempon-

[6] A világi törvényhozás indikációkról beszél és megengedi az orvosi, eugenikai, « etikai » (megerőszakolás következményére gon-

tokra hivatkozva, nem engedi világra hozni a jelentkező élet egyre nagyobb arányát.

Ennek oka egalitariánus (kollektivista) és emancipatív (individualista) elemek sajátos keveréke jelenlegi kultúránkban. Az előbbi szemlélet « egyenlő munkáért egyenlő bért » követel és tart igazságosnak. Az utóbbi pedig « egyenjogúságot a nőknek » alapon felszámolja a családot, mint az emberi élet helyét [7].

Az egalitariánus fizetési — és nyugíjrendszer — alapján, mely átvette a tagdíjon alapuló életbiztosítási intézetek (magánvállalkozások) elvét — azaz: amíg fizeted a nyugdíjjárulékot, növekszik az a tőke, amelynek kamatait nyugdíjas korodban kifizetjük részletekben — nos, ennek az a következménye, hogy egy — tegyük fel, négygyermekes családanya, aki « nem dolgozott », mert fölnevelte saját gyermekeit, férje esetleges korai halálát követően kegydíjból tengeti nyugdíjas éveit, ugyanakkor egy — mondjuk — gyermeket nem vállaló « emancipált » nő, nyugdíjas korában akár két — férje és saját — nyugdíjából is élheti világát.

A példa megvilágítja: a nyugdíj-rendszer, az egalitariánus fizetési rendszer, amely nem veszi figyelembe a családi kiadásokat, öngyilkos következményekkel jár a társadalom számára. Nem szabadna társadalmilag díjazni azt, ha valaki nem gondoskodik megfelelő « munkaerőről » a következő nemzedék számára, — mert hiszen ez a következő nemzedék termeli meg azt a nemzeti jövedelmet, amelynek elosztása révén a nyugdíjalap is létrejön! A négygyermekes családanya felnőtt korba jutó gyermekei tartják el a gyermektelen, idős korba jutó asszonyt!

---

dolva) és a szociális indikációkat, de elutasítja a « kozmetikai » indikációt. Az egyházi törvénykönyv az orvosi indikáció esetében keresztény orvos számára hagy döntési mezőt, az anya életét fenyegető közvetlen és bizonyos veszély beálltakor. — A moralista csak moralizál, de az orvosnak, éles helyzetben, cselekednie kell. — A tapasztalat szerint azonban az esetek többségében célravezetőbb a « heroikus » anyai magatartás, az orvosi óvatosság legtöbb esetben nem indokolt, annál is inkább, mert a nem keresztény orvos túl hamar lemond a születendő élet védelméről. — Klasszikus példa Beethoven esete: szifiliszes édesapa, tüdőbajos édesanya — mai orvos elvetetné a gyermeket.

[7] A következőkre lásd Kuhn, D. (*Irodalom*, 7).

Ennek belátása sajnos egyéni, individuális horizonton nem szükségszerű: « jogom van » a nyugdíjra, ha pl. negyven éven át dolgoztam. — Pedig, amíg nem vált absztrakcióvá a társadalmi berendezkedés, minden falusi családban arra törekedtek a szülők, hogy bőven legyen gyermekük, akik munkaképtelen, idős korukban eltartják őket!

Gyakran halljuk még az ellenvetést: a technika haladása, a kompjúterizálás révén pótolhatóvá válnak az emberek, majd a gépek, a robotok dolgoznak helyettünk. — Bár ez első látásra igaznak tűnik, mégis szembehelyezhetjük azt a kérdést, hogy az új technológiák kezelését nem az elöregedőben levő népesség fogja elsajátítani, hanem ellenkezőleg, dinamikus, fiatal népesség.

Így a « szociális állam » éppen nem bizonyult annak, amire az elnevezés utal. Ennek oka a család-elv és a generációk közötti szolidaritás elvének alapvető megsértése. Eltömegesedő korunkban a saját család és a közvetlen környezet sorsa, úgy tűnik, kisebb szerepet játszik, mint a tömegkommunikációs eszközök révén naponta « érzékelhető » — de absztrakt — « emberiség »-fogalom. Valóságérzékelésünkre jellemző: több szolidaritást érzünk a tőlünk ezer és ezer kilométerekre történő igazságtalanságokkal, mint a szomszéd lakásban, a fal másik oldalán élőkkel, akiket talán nem is ismerünk.

Az itt fölvetett kérdések túl sommás elintézése nem áll szándékunkban. Azonban utalni szeretnénk arra, hogy átfogó, kultúránk és civilizációnk alapvető értékeit és hibáit felülvizsgáló szemléletre és kutatásokra volna szükség ahhoz, hogy tisztábban lássuk a születésszabályozással kapcsolatos problémákat.

4. *Magyar helyzet*

Hazánkban az egyke-kérdésnek külön irodalma van, az egyke-mentalitás majdnem általánossá vált, vagy a « kettőcske » lett az optimálisnak tartott családmodell, sőt, magukat kereszténynek tartó házaspárok is elegendőnek tartják, ha egy fiuk és egy lányuk van. Helyi egyházunk még adós a kérdés alapos feldolgozásával. Pasztorációs közhangulatunk sem eléggé kedvez a komoly szembenézésnek.

Tudjuk, tapasztaljuk, hogy a harmadik, a negyedik élet vállalása sokszor heroikus erőfeszítéseket kíván meg az egyes családok horizontján. Fölvetődik azonban a kérdés: ruhát csak a ruházati üzletekből lehet beszerezni? Nincs ennek más módja? Hol van az egyházközség, amely mind anyagilag, mind erkölcsileg segítséget, támaszt nyújt a nagycsaládoknak?

Úgy gondolom, hogy mielőtt fölvetnénk a szexuáletikai problémákat, vagy megkérdőjeleznénk a hivatalos egyházi tanítást, amely « akár alkalmas, akár alkalmatlan », védi az élet abszolút értékét, szükséges volna a szociáletikai szempontok fölvetése, bővítése, a gazdasági, felfogásbeli és más problémák vizsgálata és közös erővel történő megoldása.

Álláspontunk nem helyezkedik a korlátlan termékenység propagálására. Célunk nem 10-15 gyermekes családokra való buzdítás. Az ilyenre lehet példákat találni, kötelességünk őket megbecsülni és segíteni, de a cél sokkal inkább a családi szentély maximális védelme, amelyet a mai, racionális kultúrában, felelős szülői magatartást propagálva, nem nagyon tudnánk három-négy gyermekesnél nagyobbra kívánni, de kisebbre sem, ha népességünk egészségét és stabilitását meg akarjuk tartani, valamint meg szeretnénk menteni az egészséges, teljes emberré nevelő családi légkört. Ha a fennálló körülmények lehetetlenné tennék az ilyet, vagy heroikus feladatot rónának a szülőkre, akkor ezeket a körülményeket kell megváltoztatni. Nincs elég lakás? Építsünk többet. Nincs elég jövedelem? Hol a keresztény diakónia és karitász? Rossz a megtermelt nemzeti jövedelem elosztása? Jövőnk érdekében optimálisra kell azt változtatni.

5. *Összegezés*

Egyházunkban a hagyományos felfogás inkább a szexuális neokazuisztika kialakítása, ezzel szemben szükséges a prófétai szó, a társadalomkritikai munka vállalása, az ilyen kezdeményezések összefogása, mind gyakorlati, mind pedig elméleti szinten.

A jeruzsálemi ősegyház vagyon- és szeretetközössége mai körülményeink között is tovább hat, például szolgál az egyház eredeti hivatásának felismeréséhez. Itt a mai és

mindenkori szekták és szabadegyházak tanúságtétele és kritikája is szembetűnő, a történelmi nagyegyházak megmerevedett szerkezetei számára.

A II. Vatikáni Zsinat egyházfogalmának megfelelően újra meg kell tudni élni, meg kell tudni jeleníteni az egyház — Isten népe — üdvközösségét, fenntartva az eszkatológiai és evilági remény dimenzióját.

A jövő nem a jelen egyszerű meghosszabbítása. A jövő abszolút, szem nem látta, fül nem hallotta. Még evilági értelemben is azzá válhat: nem állíthatjuk, hogy ismerjük a Teremtett világ minden anyagi, gazdasági erőforrását, tartalékát. Nem állíthatjuk, hogy a jövő nemzedékek problémáit nekünk magunknak kell már most megoldanunk.

Az Egyház Isten vándorló népe. Isten a sorsfordulókon megadja a szükséges és elengedhetetlen segítséget, kegyelmet. A mi feladatunk a Hozzá való hűség.

Ismét tegyük fel a kérdést: mi a keresztény ember válasza a születésszabályozás kérdéskörét illetően?

Egyrészt meg kell vizsgálnunk, valóban szükséges-e születésszabályozásról beszélnünk? S ha igen, nem inkább fogamzásszabályozást kell rajta értenünk? A megfogant élet ugyanis rendkívül nagy érték, amelynek védelme egyénileg és közösségileg egyaránt feladat. S ha a társadalmi hangulat gyermekellenes, akkor nem szabad hallgatnunk. Ha a megfogamzott élet egyéni kényelmet sért és ezért utasítjuk el, bűnt követünk el. Ha cselekedetünk indítóoka az önzés, nem teszünk helyesen. S ha az önzés társadalmi méretekben nyilvánul meg, kultúránk a hanyatlás útjára lép.

A felelős szülői magatartásról helyes beszélnünk, a hagyományos szexuáletikai szempontokat azonban feltétlenül ki kell egészítenünk azzal, hogy egyben felelős egyházi és társadalmi magatartással kell párosuljon. A népesedésben igen könnyű visszahozhatatlanul súlyos károkat okozni, s amit egy nemzedék elront, azt több nemzedék szívós építkezése tudja csak jóvátenni.

Felelős szülői és egyházi/társadalmi magatartás együtt, ez a lehetséges keresztény válasz a születésszabályozás kérdésére.

IRODALOM

1. ANDORKA, R., *A népesedéspolitika lehetőségei és korlátai, Valóság* 30 (1987/1) 1-21.
2. ANDORKA, R., *Gyermekszám a fejlett országokban,* Budapest 1987.
3. BROWN, L.R., Bevölkerung, in: BROWN, L.R. (szerk.), *Zur Lage der Welt - 87/88. Daten für das Überleben unseres Planeten,* Worldwatch Institute Report, Frankfurt/M 1987. 13-44.
4. CHESNAIS, J.-C., *La transition démographique,* Paris 1986.
5. CZEIZEL, E., *Brazil gének, Élet és Irodalom,* 1987. jan. 2.
6. HAJNAL, J., *European Marriage Patterns in Perspective,* in: GLASS, D.V. - EVERSLEY, D.E.C. (szerk.), *Population in History,* London 1965, 101-143.
7. KUHN, D., *Der Geburtenrückgang als Familienproblem. Strukturlogische Problemanalyse des übergreifenden sozialanthropologischen Fragestandes,* Wien 1981.
8. MACKENROTH, G., *Bevölkerungslehre,* Berlin 1953.
9. MOLS, R., *Démographie et paternité responsable,* in: *Nouvelle Revue Théologique* XCI (1969) 260-298. 396-417.
10. SOMORJAI, A.A., *Geburtenbeschränkung in Bauernfamilien Ungarns (ca. 1750-1945). Ein moraltheologischer Beitrag zur Geschichte der sozialen Indikation in einer vorindustrialen Gesellschaft,* doktori értekezés, Róma 1987.

A VATIKÁNI RÁDIÓBAN ELHANGZOTT ELŐADÁSOK EGY RÉSZE MÁR MEGJELENT KÜLÖNBÖZŐ FOLYÓIRATOKBAN

I. *Korzenszky Richárd tanulmányai*

1. A magyar kultúra keresztény gyökerei (*Katolikus Szemle*, 1988/2.).
2. A biblia a magyar költészetben (*Katolikus Szemle*, 1987/2.).
3. Transzcendencia a mai magyar prózában (*Katolikus Szemle*, 1985/2.).
4. Vallás és kultúra (*Kéziratban*).
5. Kettős nevelés? (*Mozgó Világ*, 1983/9.).
6. Elveszíti-e az egyház a fiatal korosztályokat? (*Teológia*, 1988/3.).

II. *Somorjai Ádám tanulmányai*

1. Népesedésvita Magyarországon, 1988-1989 fordulóján (*Kézirat*).
2. Terhességmegszakítás Magyarországon 1988/1989-ben (*Kézirat*).
3. A keresztény ember és az abortusz (*Kézirat*).
4. A fogamzásszabályozásról — néhány új szempont tükrében (*Teológia*, 1988/4.).

TARTALOM

Előszó 5

I.

Korzenszky Richárd tanulmányai

1. A magyar kultúra keresztény gyökerei . 11
2. A Biblia a magyar költészetben 23
   A magyar irodalom kezdetei 26
   « Súlyos mint a zsoltár » 27
   Európai irodalom a Szentírás és az Antik kettős pillérén 30
   Az idézés módjai 32
   Biblia a mélyrétegekben 37
3. A transzcendencia gondolata a mai magyar prózában . 41
   Szociográfia és önértelmezés 43
   A transzcendencia jelentkezése 44
   Családregények: a lét értelmének keresése 46
   A « pokoljárók » 49
   Magába zárkózó vagy önmagát meghaladó ember? . . 51
   Nyelvi játék és az abszolútum 55
4. Vallás és kultúra 59
   A kereszténység és a kultúra . 59
   A kultúra feladata 61
   A kereszténység kultúrája . . 63
   Közösségek és a kultúra . . . 64
   Szakrális és profán kultúra . . 65
5. Kettős nevelés? 69
6. Elveszíti-e az Egyház a fiatal korosztályokat? 79

II.

Somorjai Ádám tanulmányai

1. Népesedésvita Magyarországon, 1988/89 fordulóján . . . 93
2. Terhességmegszakítás Magyarországon 1988/89-ben (Törvényhozási rendelkezés és egyházi-társadalmi állásfoglalás) . . 101

3. A keresztény ember és az abortusz . 109
I. Elvi szempontok 110
1. Teológiatörténeti áttekintés 110
Mit mond a Szentírás? 111
Különbségtétel a « kialakult » és « még ki nem alakult » magzat között 111
A vitális indikáció elmélete (gyógyászati magzatelhajtás) 113
Az azonnali animáció 114
A XIX-XX. század 115
2. Az emberi élet kezdete és a modern természettudományok 116
3. Az abortusz indoklásai a világi törvényhozásban (indikációk) 118
Az orvos személyének jelentősége 120
A világi törvényhozás a XX. században 121
4. Három kortárs teológus az abortusz erkölcsi megítéléséről 122
Perszonalista megközelítés, a szülők szempontjából (*X. Thévenot*) 123
Neotomista vélemény az abortusz minősítéséről (*J. Maritain*) 124
Az emberölés tilalmának mai megfogalmazása (*F. Böckle*) 125
II. Gyakorlati szempontok 128
A zágrábi csoda 130
Konkoly István szombathelyi megyéspüspök családról szóló körleveléből 131
Az orvostudomány tapasztalatai 133
A tabu a tömegkommunikációs eszközökben . . . 134
III. Összefoglalás 138
4. A fogamzásszabályozásról — néhány új szempont tükrében 139
1. A morális, a születésszabályozás és a szexológia . 140
2. Morális és kánonjog, normativitás és kázusok . . . 142
3. Két új szempont a társadalomtudományok területéről 142
A túlnépesedés kérdése 142
Szociális állam (?) 145
4. Magyar helyzet 147
5. Összegezés 148